

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 336.1

КАРИМОВ БАҲРОМҶОН ИСМАТУЛЛОЕВИЧ

**ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ МОЛИЯИ МАҚОМОТИ МАҲАЛЛИИ
ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

(дар мисоли вилояти Хатлон)

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD); доктор аз рӯи ихтисос,
доир ба ихтисоси 6D050900 - Молия (6D050901 - Молия, муомилоти пулӣ ва
қарз)

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои иқтисодӣ,
дотсент Хайрзода Ш.К.

ДУШАНБЕ-2024

МУНДАРИЧА	
НОМГҶҶИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ	2
МУҚАДДИМА	3
БОБИ 1. АСОСҶОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ МЕХАНИЗМҶОИ ИДОРАКУНИИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ.....	12
1.1. МуносибатҶои назариявӢ доир ба тавсифи моҳияти идоракунии молияи давлатӢ.....	12
1.2. Таснифи механизмҶо ва принципҶои асосии идоракунии молияи мақомотҶои маҳаллии ҳокимияти давлатӢ.....	28
1.3. МуносибатҶои методӢ доир ба арзёбии механизми идоракунии молияи мақомоти маҳаллӢ.....	44
БОБИ 2. ТАҶЛИЛИ ҶОЛАТИ МУОСИРИ ФАЪОЛИЯТИ МЕХАНИЗМҶОИ ИДОРАКУНИИ БУҶЕТИ МАҶАЛЛИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.....	65
2.1. Ҷолати муосири рушди иқтисодӢ-иҷтимоӢи вилояти Хатлон.....	65
2.2. Арзёбии вазъи механизмҶои идоракунии ташаккулёбии буҷети маҳаллии вилояти Хатлон.....	83
2.3. Таҳлили амали механизмҶои идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӢ.....	95
БОБИ 3. САМТҶОИ АСОСИИ ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМҶОИ ИДОРАКУНИИ БУҶЕТИ МАҶАЛЛИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.....	115
3.1. Такмилидихии идоракунии механизмҶои буҷети маҳаллӢ дар шароити иқтисоди рақами.....	115
3.2. РоҳҶои асосии мукамалгардонии механизмҶои идоракунии барномавӢ-мақсаднок дар буҷети маҳаллӢ.....	141
ХУЛОСА.....	160
ТавсияҶо оид ба истифодаи амалии натиҷаҶои таҳқиқот.....	161
Рӯйхати адабиёт.....	165
Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия.....	180

НОМГҶҶИ ИҲТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ

ММД – Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ;

БМТ – Бонки миллии Тоҷикистон;

МММ – Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ;

ВМБК – Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон;

ШНТЧ – шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ;

МП - маблағҳои пулӣ;

СМР- Стратегияи миллии рушд;

ЧТ- Ҷумҳурии Тоҷикистон;

МММ- Маҷмуи маҳсулоти миллий;

СИИ- Системаи иттилоотии иқтисодӣ;

СИМД- Стратегияи идоракунии молияи давлатӣ;

СММ – Созмони Милали Муттаҳид;

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико;

ИА – Иттиҳоди Аврупо;

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил;

ФР – Федератсияи Россия;

мар. – маротиба;

б.ф. – банди фоизӣ;

млн. – миллион;

м/н – муайян нест.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар стратегияи миллии Рушди Тоҷикистон то соли 2030 зикр шудааст, ки ҳалли самараноки мушкилоти пешрафти оянда пеш аз ҳама аз самаранокии кори низоми маъмурӣ вобаста аст, ки он ба омезиши оқилонаи усулҳои мустақим ва ғайримустақими танзими равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ асос ёфтааст. Илова бар ин, марҳилаи нави навсозии низоми молиявӣ бо механизми идоракунии ҷалби маблағҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетӣ барои ноил шудан ба нишондиҳандаҳои рушди устувори минтақа, пайвасти кардани раванди буҷети маҳаллӣ бо банақшагирии стратегӣ, баланд бардоштани самаранокии идоракунии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии маҳаллӣ, ҷудо кардани моликият ва таъмини мустақилияти молиявии онҳо муайян карда мешавад.¹

Асоси молияи мақомоти маҳаллӣ, ки аз буҷетҳои маҳаллӣ иборат аст, барои афзоиши сатҳи зиндагии аҳоли ва рушди иқтисодиёти маҳаллӣ нақши калидӣ мебозад. Ташаккули иқтисодиёти минтақавӣ дар вилояти Хатлон ҳамчун зерсистемаи иқтисодиёти миллии кишвар дар доираи тағйироти кулӣ дар иқтисодиёти кишвар ва хусусан бахшҳои истеҳсолӣ-ҳочагии он ба амал омад. Аз ин рӯ, дар чунин шароит нақши буҷетҳои маҳаллии вилояти Хатлон ва фаъолияти онҳо фаъол гардид, ваколатҳои мақомоти идоракунӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа оптимизатсия карда шуданд.

Ин маънои онро дорад, ки барои беҳтар кардани сатҳи зиндагии аҳоли, рушди низоми иқтисодӣ, пешрафт дар соҳаи иҷтимоӣ ва ба даст овардани натиҷаҳои баланд, такмил додани механизмҳои идоракунии молияи маҳаллӣ зарур аст. Аз ин рӯ, таҷрибаи кунунии идоракунии молияи давлатии маҳаллӣ нишон медиҳад, ки дар ин соҳа мушкилоте ба монанди гузариши ҳамаҷониба ба маблағгузории мақсадноки мақомот ва муассисаҳо дар сатҳи маҳаллӣ ба он оварда мерасонад, ки маблағҳо на аз рӯйи натиҷаҳои бадастомада, балки аз рӯйи меъёрҳои дигар тақсим карда мешаванд, ки метавонанд ба бесамарӣ оварда расонанд. Ғайр аз он, ноқомилики низому пешгӯии даромади буҷети маҳаллӣ

¹ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, С.31-36

банақшагирии харочот ва меъёри вазифахоро мувофиқи дурнамои макроиктисодӣ мушкилтар мекунад. Қафомонии ғайримарказикунонии фискалӣ аз тағйирот дар низоми идоракунии давлатӣ хавфи набудани мустақилият ва захирахоро дар мақомотҳои маҳаллӣ барои иҷрои вазифаҳои худ ба вуҷуд меоранд. Аз ин рӯ, гузаронидани ислоҳоти амиқ дар низоми идоракунии молияи давлатии маҳаллӣ барои баланд бардоштани самаранокӣ ва шаффофияти истифодаи маблағҳои буҷетӣ хеле муҳим аст. Гузашта аз ин, асосҳои ҷорӣ ташкилӣ, методӣ ва қонунгузорӣ ба беҳтар шудани идоракунии даромад ва хароҷоти буҷетҳои мақомоти маҳаллӣ мусоидат намеkunанд. Чунин вазъ дар ниҳоят самаранокӣ танзими давлатии таносуби маҳдудиятҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва устувории буҷетҳои маҳаллиро коҳиш медиҳад.

Дар робита ба ин, дар Паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олӣ ва Маҷлиси Намояндагони Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон махсус зикр намуданд, ки: "...дар шароити муосир рақамсозии идоракунии буҷети давлатӣ яке аз самтҳои таъмини иҷрои босифати буҷет ва шаффофияти он мебошад".²

Аз ин лиҳоз, тақмили механизмҳои идоракунии молияи маҳаллии давлатӣ дар фазои гузариш ба буҷетикунони барномавӣ, истифодаи технологияи рақамӣ, муносибатҳои байнибуҷетӣ масъалаи кам таҳқиқ гардида боқӣ монда ба тавсияҳои илман асоснок ниёз доранд. Ин нуқтаҳо мубрамияти мавзуи таҳқиқоти муайян намуда, аҳамияти назариявӣ ва амалии онро инъикос меkunанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Ҷанбаҳои назариявии мавзуи баррасишавандаи диссертатсия дар қорҳои илмии олимон, ба монанди У. Петти, А. Смит, Д. Норта, Г. Хатри, В.В. Михеев, В.Д. Мелников, Н.Д. Шимширт ташкил доданд. Мушкилоти механизми хароҷоти буҷети давлатӣ ва идоракунии самаранокӣ онро А.В. Малтсева, С.В. Корол таҳқиқ намудаанд.

² Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2023 - [захираҳои электронӣ]: URL <http://www.president.tj/node/>.

Самаранок истифодабарии маблағҳои буҷети давлатиро ҳамчун механизм олимони ватанӣ Б.И. Боймиров, И.Р. Иброҳимзода дар таҳқиқоти худ мавриди омӯзиш қарор доданд. Усулҳои баҳогузори низоми хароҷоти буҷети давлатӣ дар асарҳои олимони ватанӣ З.С. Султонов, Б.М. Шарифзода, Я.Н. Юлдашев, Х.У. Умаров, Х.Р. Улуғхоҷаева, У.С. Ҳикматов А.Б. Мирсаидов, Ш.Қ. Хайрзода таҳқиқ намудаанд.

Дар баробари ин, масъалаҳои тақмили амали механизмҳои идоракунии буҷети маҳаллӣ то ҳол аз ҷониби олимони зикргардида ба таври кофӣ ҳалли ҳудро наёфтааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқот тақия ба консепсия ва барномаҳои давлатӣ дар соҳаи сиёсати буҷетӣ, инчунин Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026, Стратегияи идоракунии молияи давлатӣ барои то давраи соли 2030 (СИМД), Тавзеҳот оид ба самтҳои асосии сиёсати буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023 ва дурнамои нишондиҳандаҳои он барои солҳои 2024-2025 иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот омӯзиши асосҳои назариявӣ ва методологии механизми идоракунии молияи мақомоти ҳокимияти маҳаллии давлатӣ, инчунин таҳияи тавсияҳои илмӣ ва амалӣ оид ба рушди он мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба ин мақсад вазифаҳои зерин гузошта шуданд:

- омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии низоми идоракунии молияи давлатӣ ва маҳаллӣ, инчунин таҳлили рушди унсурҳо ва принципҳои он дар шароити муосир;

- таҳқиқи равишҳои илмӣ оид ба арзёбии механизми идоракунии молияи мақомоти маҳаллӣ;

- арзёбии вазъи кунунии сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон ва муайян намудани самаранокии механизми идоракунии ташаккул ва хароҷоти буҷети маҳаллӣ;

- таҳияи алгоритми мониторинги истифодаи буҷети маҳаллӣ ва муайян намудани самтҳои тақмили механизмҳои идоракунии барномавӣ-мақсаднок дар онҳо;

- таҳия ва пешниҳоди тавсияҳо оид ба самтҳои асосии тақмил додани механизмҳои идоракунии буҷетҳои маҳаллӣ.

Объекти таҳқиқот молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва тақмили механизми идоракунии онҳо дар шароити муосир мебошад.

Предмети таҳқиқот муносибатҳои молиявие, ки дар қараёни механизми идоракунии буҷети мақомоти ҳокимияти маҳаллии давлатӣ ба миён меоянд.

Фарзияи таҳқиқот бар он асос меёбад, ки амалии механизмҳои идоракунии молияи мақомоти ҳокимияти маҳаллии давлатӣ дар ташаккулёбӣ ва маблағгузории захираҳои молиявӣ ба бахшу соҳаҳои ҳудуди муайян нақши муҳим дошта, дар таъмини рушди низоми иҷтимоӣ-иқтисодии маҳал аҳамияти калидӣ дорад.

Асосҳои назариявӣ ва методологии тадқиқотро принципҳои назарияи молияи давлатӣ, аз ҷумла ҷанбаҳои бунёдӣ ва амалии идоракунии буҷети маҳаллӣ ташаккул доданд. Ин муқаррарот дар мақолаҳои илмӣ-амалӣ, монографияҳо, диссертатсияҳо, инчунин дар маводҳои созмонҳои байналмилалӣ ва конференсҳои илмӣ инъикос ёфтаанд.

Аҳмияти таҳқиқот бо ҷунин усулҳои умумии илмӣ, монанди синтези маводҳои назариявӣ ва амалӣ, таҳқиқоти статистикӣ, усулҳои таҳқиқоти эмпирикӣ (ҷамъоварӣ, муқоиса, омӯхтани маълумот), принципҳои мантиқӣ ифода меёбанд. Дар раванди таҳқиқот усулҳои илмии умумӣ ва усулҳои шинохта, аз ҷумла, таҳлил, усули абстрактӣ ва конкретӣ, усули расмикунонӣ, усулҳои индуксия ва дедуксия истифода шудаанд. Ҳангоми коркард ва ба низом даровардани маълумот усулҳои таҳлили муқоисавӣ ва эксперти, инчунин усулҳои гурӯҳбандӣ истифода шудаанд.

Сарчашмаи маълумот санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ҳуҷҷатҳои расмӣ мақомоти давлатӣ ва маҳаллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти молиявии вилояти Хатлон, маълумоти аз вебсайтҳои расмӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумотҳои оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин нашрияҳои даврӣ ва шарҳи таҳлилии марказҳои таҳқиқотӣ ва захираҳои интернетӣ ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия дар кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон иҷро гардидааст.

Навгони илмӣ таҳқиқот аз асосноккунии назариявӣ амалии механизмҳои идоракунии молияи маҳаллии давлатӣ, ки ба баланд бардоштани ҷаъолияти мақомоти маҳаллӣ дар ҳалли вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Хатлон боис мегарданд, иборат мебошанд.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқот, ки навгони илмӣ муайян мекунанд, инҳоянд:

- назарияи асосии концепсияи идоракунии молияи давлатӣ низомбандӣ гардида, инчунин аз тарафи муаллиф таъриф оид ба идоракунии молияи давлатӣ ва принципҳои заминавии он пешниҳод гардид;

- муносибатҳои методӣ илмӣ асоснок доир ба арзёбии механизми идоракунии молияи мақомоти маҳаллӣ аз ҷумла усули барномавӣ-мақсаднок дар идоракунии буҷети маҳаллӣ пешниҳод шуданд;

- таҳлили ҳолати муносири иҷтимоӣ-иқтисодии рушди вилояти Хатлон гузаронида шуд ва имконияти арзёбии нишондиҳандаҳои буҷети маҳаллӣ, нақши он дар низоми молиявии минтақавӣ ва механизмҳои идоракунии қисмати даромад ва хароҷоти онро дод;

- усули мониторинги раванди идоракунии буҷети маҳаллӣ бо пешниҳоди асоснок оид ба тақмили механизмҳои идоракунии барномавии мақсаднок дар баланд бардоштани самаранокии даромад ва хароҷоти буҷети маҳаллӣ таҳия гардид;

- самтҳои асосии тақмили механизмҳои, ки ба идоракунии буҷети маҳаллӣ мусоидат меkunанд, коркард ва пешниҳод гардидаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- муносибати муаллиф оид ба механизмҳо ва принсипҳои асосии идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлати пешниҳод шудааст;

-услуби барномавӣ-мақсаднок дар самаранокӣ идоракунии молияи мақомоти маҳаллӣ муайян карда шуд;

- вазъи иҷтимоӣю иқтисодӣи вилояти Хатлон таҳлил карда шуда, амали механизмҳои идоракунии даромад ва хароҷоти буҷети маҳаллӣ арзёбӣ дода шудааст;

- алгоритми мониторинги раванди идоракунии буҷети маҳаллӣ бо асоснок кардани тақмили идоракунии барномавӣ-мақсаднок барои мураттабсозӣ ва идоракунии самаранокӣ қисмҳои даромад ва хароҷоти буҷетҳо таҳия шудааст;

- тавсияҳо оид ба навосзиҳои механизмҳои идоракунии буҷети маҳаллӣ пешниҳод карда шуданд.

Аҳамияти назариявӣ таҳқиқот аз он иборат аст, ки хулоса ва муқаррароти асосии диссертатсия асосҳои методологияи баҳодиҳии самаранокӣ идоракунии буҷети маҳаллиро таҳия намуда, шартҳои идоракунии самаранокӣ буҷети давлатиро муайян мекунад ва ба баланд бардоштани самаранокӣ идоракунии буҷети маҳаллӣ мусоидат хоҳад кард.

Аҳамияти амалӣ таҳқиқот он аст, ки муқаррароти назариявӣ ва амалӣ дар диссертатсия таҳияшуда, аз ҷумла методологияи арзёбии самаранокӣ механизми идоракунии буҷети мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, низомии нишондиҳандаҳои баҳодиҳӣ фаъолият, пешниҳодҳо оид ба тақмили низомии арзёбии самаранокӣ идоракунии буҷети маҳаллӣ буда, метавонад аз ҷониби мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҳангоми мушаххас кардани асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва методӣ идоракунии буҷетҳои маҳаллӣ ва қабули қарорҳои идоракунӣ истифода шавад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо истифодаи усулҳои таҳқиқот, эътимоднокии маводи истифодашуда, ҳаҷми кофӣи маводҳои

таҳқиқот ва коркарди оморӣ маводи нашриётҳо.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба санадҳои зерини шиносномаи ихтисоси Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 6D050900 - Молия (6D050901 - Молия, муомилоти пулӣ ва қарз): 1.5. Ниҳодҳои молиявӣ: назария, методология, қоидаҳои рушд ва тақмили идоракунии. 2.1 . Рушди унсурҳои молияи давлатӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ. 2.2. Танзими молиявии равандҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ. 2.3. Назария, методология ва методикаи банақшагирии молиявӣ дар сатҳи давлат ва маҳаллӣ. 2.8. Муносибкунони раванди буҷетӣ: тақмили системаи идоракунии даромадҳо ва хароҷоти системаи буҷетӣ ва фондҳои мақсадноки давлатӣ, мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктарабон дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллиф дар интихоби мавзӯи таҳқиқот, муайян кардани ҳадаф ва асосҳои вазифаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ, гурӯҳбандӣ ва ҷамъбасти мавод, муайян намудани равишҳои назариявӣ ва амалии таҳлили механизми идоракунии молияи давлатӣ ва маҳаллӣ, коркарди илмӣ маводи ғуншуда оид ба тақмили идоракунии буҷети маҳаллӣ дар шароити муосир мебошад.

Тасвир ба амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар якҷанд конференсияҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ аз қабili конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ бахшида ба рушдҳои соҳаи «Энергетика соҳаи калидии рушди иқтисодиёти миллӣ» Бохтар, 2023, конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба рушди иқтисодиёти рақами “Ташаккулёбӣ ва рушди иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: воқеият ва дурнамо” Душанбе, 2022, конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба “Низоми андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири он ба инкишофи иқтисодиёти миллӣ” Душанбе, 2022 конференсияи илмӣ-назариявӣ ҷумҳуриявӣ бахшида ба 20-солагии Ваҳдати миллӣ ва соли ҷавонон таҳти унвонӣ “Рушди илм, инноватсия ва технологияҳо- асоси таъмини гузариш аз минтақаҳои аграрӣ-саноатӣ ба саноатӣ- аграрӣ” - Қўрғонтеппа, 2017, гузариш дода шудаанд.

Интишорот аз рӯи мавзуи диссертатсия. Аз рӯи мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ 20 мақолаҳои илмӣ бо 14,2 ҷ.ҷ. (ҳамагӣ ҳаҷми муаллифӣ), аз ҷумла 10 мақола бо ҳаҷми муаллифи 8,4 ҷ.ҷ. дар маҷаллаҳои илмӣ аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Комиссияи олии аттестатсионии Вазорати маориф ва илми Россия эътироф гардида, ба таъб расидаанд.

Ҳаҷм ва сохтори таҳқиқоти диссертатсионӣ. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат буда (164 номгӯй), 183 саҳифаи матни компютерро бо 27 ҷадвал, 7 диаграмма ва 15 расм, дарбар мегирад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ

1.1. Муносибатҳои назариявӣ доир ба тавсифи моҳияти идоракунии молияи давлатӣ

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба уновни меҳвари аслии фаъолият дар заминаи ислоҳоти мудирияти давлатӣ ва тавсеаи идоранамоии молияи давлатӣ, “тавсеаи буҷетикунони барномавӣ ва ҷорисозии таҷрибаи “иқтидори маблағгузори” мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, пайванднамоии раванди буҷет бо банақшагирии стратегӣ мавриди пешниҳод қарор дода шудаанд.³ Чи тавре, ки аён аст дар марҳилаи нави рушди мамлакат ва сатҳи гуногуни идоракунии давлатӣ, бахусус дар сатҳи мақомоти маҳаллии иҷроӣ давлатии сатҳи мубрамияти масъалаи идоракунии молияи давлатӣ меафзояд.

Пеш аз ҳама ба моҳияти идоракунии молияи давлатӣ таваҷҷӯҳ менамоем. Зеро, prinsipҳои умумиву тарҳи идоракунии молияи маҳаллӣ, ки ҷузъи муҳими молияи давлатиро ташкил медиҳад, аз он бармеояд. Мудирияти дуруст ва касбии молияи давлатӣ, асилтарин шарт барои равнақи беҳбудбахшии сатҳи зисти аҳоли, равнақи суботи иқтисодӣ, аз нав созии иқтисод ва соҳаҳои иҷтимоии он, дастрасӣ ба аҳдофи стратегии равнақи иқтисодӣ-иҷтимоии кишвар доништа мешавад.

Бинобар он, дар майдони таҳқиқотҳои илмӣ ва адабиёти иқтисодӣ, бахусус дар самти идоракунии муаммоҳои илмӣ идоракунии молияи давлатӣ ҷойгоҳи махсусро ишғол менамояд.

Дар ин раванд, ба тавсири моҳияти идоракунии низ таваҷҷӯҳ медиҳем. Дар адабиёти иқтисодӣ ва идоракунии маъмул аст, ки моҳияти «идоракуниро» ҳамчун таъсири мақсаднок барои рушд ва такмил додани объект арзёбӣ менамоянд. Идоранамоӣ - маҷмӯи усул ва равишҳост, ки тавассути он ба объект ҷиҳати расидан ба натиҷаи муайян таъсир расонида мешавад. Ин усул ва равишҳо дар раванди бошуурона кор бастанӣ онҳо татбиқ ва коркард карда

³ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, с 41

мешаванд. Асарбахшии онҳо тавассути қонунҳои объективии густариши ҷомеа ва то кадом андоза талаботи қонунҳои иқтисодӣ қомилан риоя мегарданд, таъмин хоҳад гашт. Дар баробари ин, давлат бо истифода аз ниҳодҳои сохтори худ метавонад дар идоранамой таъсиргузор бошад⁴.

Дар умум бо таъсисёбии кишварҳо ва густариши равобити молӣ-пулӣ дар байни ҷомеа, ниёзи объективӣ ва амалӣ чӣхати бозиди низоми равобити пулӣ, ки ба қисмати таркибии молия дохил мешавад, зарур арзёбӣ мегардад. Тақсим ва аз нав тақсимнамоии арзиши маҳсулоти умумичамбиятӣ бо таваҷҷуҳ ба субъектҳои равобити иқтисодӣ ва ҳадафҳои мавриди назар қарор гирифта ба вуқӯ меафзоянд ва ин ҳаракат шакли хосеро ба худ мегирад, ки онро метавон шакли манобеи молиявӣ тафсир намуд.

Дар ҳоли ҳозир, хусусиятҳои зерини молияи давлатиро метавон шарҳу тавзеҳ намуд:

- 1) онҳо ифодагари низоми равобити пулӣ мебошанд;
- 2) давлат яке аз субъектҳои ин равобит маҳсуб меёбад;
- 3) молия ифодакунандаи шаклҳои аз нав тақсимсозандаи арзиши маҳсулоти умумичамбиятӣ (умдатан даромади миллӣ) ба ҳисоб меравад.

Амалан ин се хусусияти асосии молияи давлатӣ ҷудоқунандаи маҷмӯи категорияҳои иқтисодӣ ба ҳисоб мераванд.

Бо мақсади тасҳеҳ намудани мазмӯни молияи давлатӣ таҳаввулоти афкори классикони иқтисоддонҳоро баррасӣ хоҳем кард.

Назароти намояндагони равияи меркантилизм дар мавриди мушкилоти молиявии давлатро метавон дар андешаҳои У. Петтӣ мушоҳида намуд, мувофиқ ба андешаҳои Петтӣ дар дунёи бостонӣ илми молия вучуд надошт, аз ин хотир амалкардҳои ҷашмгири давлат мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дода нашуда буданд. Танҳо назарот ва андешаҳои кулӣ дар мавриди васоили хонаводагӣ вучуд дошту ҳалос, ки он дар осорҳои классикон ба монанди Ксенофот ва Арасту мушоҳида мегардад. Ксенофонт иҷораи амволи давлатӣ, бардаҳо ва

⁴ «Финансы» Мельников В. Д., Ильясов К. К., Алматы 2001, С.19

хирочҳои андозию гумрукиро ба унвони навъҳои даромади давлатӣ ба расмият шинохта буд.⁵

У. Петтӣ диди худро аз навъҳои мухталифи хароҷоти давлатӣ шуруъ намуда, хароҷотҳои нисбатан муҳим ва возеҳро ба гурӯҳҳои зерин тақсимбандӣ намудааст:⁶

1) барои дифоъ аз кишвар дар хушкию баҳр зарур аст, ки хароҷотҳо ҷиҳати таъмини ҳифзи сулҳу амният дар дохилу хориҷи кишвар таъмин гарданд, ҳамчунин хароҷотҳо баҳри боздошти кишварҳо аз мусаллаҳшавӣ низ бояд таъмин карда шаванд;

2) хароҷотҳо махсусан барои мактабу донишгоҳҳо, зеро онҳо бештар аз хондан, навиштан ва ҷабру ҳисобро тадрис медиҳанд. Ба қавли муаллиф омӯзиши хат ва ҳисоб намудан барои ҳар як фард манфиати бештарро ба бор меоваранд, ҷабру ҳисоб такягоҳи зеҳн мебошанд, хондану навиштан бошад тақвиятдиҳандаи хотироту ақланд";

3) хароҷотҳои роҳҳо, дарёҳо барои киштиронӣ, қуброҳои обрасонӣ, пулҳо, бандарҳо ва дигар лавозимоте, ки барои ҷомеа манфиатовар мебошанд.

Олимони франсуз дар марҳалаи нави инкишофи назария ва амалияи молиявӣ мавқеи худро устувор намудаанд. Дар нимаи дуюми қарни XVIII назароти мактаби физиократҳо (Ф. Кэне, А. Тюрго, О. Мирабо) мубрамиати бештарро ба даст овард. Онҳо мушкилоти одилонаи андозбандиро мавриди мутолиа қарор дода, сарчашмаҳои даромад, мизони мушорикати ҳар яке аз онҳоро дар даромади давлат ва ҳамзамон масъалаҳои мухталифи марбут ба назарияи андозро мавриди баррасӣ қарор доданд. Низоми физиократӣ аз ин воқеият манша мегирад, ки танҳо замин даромади холисро фароҳам месозад, дар ҳоле ки тавлид ва тиҷорат бавучуд оварандаи арзишҳои нав нестанд, бинобар ин, фақат деҳқонон ва заминдорон табақоти тавлидкунандаи ҷомеа ба ҳисоб мераванд; бақияи табақаҳо аз қабилӣ тавлидот ва тиҷорат самарабахш

⁶ У Петти Трактат о налогах и сборах 1662г.С.134

намебошанд, аз ин ҷиҳат аз давлат талабгори ҳеҷ гуна ҳавасмандгардониҳои хосияти махсусдошта нестанд.⁷ Сарфи назар аз баҳснок будани назарияи андозӣ ягона, хизмати физиократҳо дар он аст, ки онҳо аввалин шуда алоқамандӣ ва вобастагии байни молия ва хоҷагии халқро нишон доданд. Новобаста аз мавҷудияти дидҳои мухталиф дар самти назароти ягона нисбат ба андозҳо, сахми қобили таваҷҷӯҳи физиократҳо дар он аст, ки ин равия бори нахуст иртиботҳо ва ҳамбастагии мутақобилро байни молия ва хоҷагии халқ ифшо гардонид.

Мазмуну моҳияти молия ба пуррагӣ дар осори илмии Адам Смит “Таҳқиқе дар бораи табиат ва илати сарватмандшавии халқҳо” пешкаши ҳамагон гардонида шудааст. А. Смит илми молияро аз улуми сиёсӣ ҷудо накардааст. Ӯ мафҳумҳои «молия», «иқтисоди молиявӣ»-ро дар осори худ муаррифи накард, аммо аввалин касе буд, ки байни умури молия ва хоҷагии халқ иртибот барқарор намуд, илова бар ин, асолати иқтисоди хоҷагии молиявино таъзия ва таҳияву татбиқ намуд. Вай дар панҷумин китоби худ, ки дар баргирандаи таҳқиқот дар самти сарвати миллӣ доништа мешавад, таълимоти молияро вобаста ба шарту шароити муносиби он замон рӯи кор овардааст. Дар ибтидо, ӯ хароҷоти давлатиро мавриди таҳқиқ қарор дода, сониян онро ба ду гурӯҳ ҷудо намудааст: а) хароҷоти дорои аҳамияти умумӣ (ҳифзу ва нигоҳдории ҳокимияти давлатӣ), мумкин аст он аз ҳисоби даромади ҷомеа пардохт карда шавад; б) хароҷоте, ки шахсони воқеӣ аз он манфиат мегиранд.

Дуюм дар бораи даромадҳои давлатӣ яъне, Адам Смит тамоми даромадҳои давлатиро ба ду гурӯҳ тақсим кардааст: даромади ғайриандозӣ (аз сармоя, корхонаҳо, моликияти давлатӣ) ва андоз. Сеюм дар бораи қарзӣ давлатӣ А. Смит муносибати баён намуда, онро падидаи номатлуб ҳисобида буд. Ӯ қайд менамояд, ки дар натиҷаи ҷангҳои гуногун самараи маҷмӯии қарзҳо ба амал меояд ва дар оянда пардохти онҳо барои давлат хеле душвор мегардад.⁸

⁷ Всемирная история экономической мысли. Том 1(16) С.451

⁸ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М., 1993. С. 368.

Ҳамин тариқ, хизмати асосии А. Смит барои асосҳои назариявии илми молия дар он аст, ки ӯ заминаи иқтисодии тичорати молиявиро таҳия намуда, барои коркарди заминавии ин соҳа донишҳои навро кушод.

Дар марҳилаи нави рушд оид ба идоракунии молия А. Дадашев ва Д. Черник дидгоҳи муаллифии худро пешниҳод намудаанд. Ба назари онҳо, мудирияти молиявӣ қисми таркибӣ ва аслии низоми умумии идоранамоии фарояндҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа ба ҳисоб меравад. Ба назари онҳо, иҷрои сиёсати молияви ба унвони аҳдофи идоранамоии молиявӣ аз тариқи муқаррароти марбут ба равобити молиявӣ - даромад, андоз, ғоиз, хароҷот ва ғайра роҳандозӣ карда мешавад. Илова бар ин, вазоифи банақшаандозӣ ва арзёбии пешбиникунандаи ҳаҷми манобеи молиявии худӣ, тақсимсозии мантиқона ва асарбахшона истифодасозии онҳоро коҳиш хоҳад дод.⁹

Дар адабиёти иқтисодӣ таърифҳои зиёде дар бораи идоранамоии молияи давлатӣ арзи ҳастӣ доранд.

Ҳар як нависандае, ки дар мавриди масъалаҳои молияи давлатӣ таҳқиқот анҷом додааст, сабӣ намудааст, ки таърифи муаллифии худро ироа диҳад. Бар асоси таҳқиқи адабиёти илмии мавҷуда, таърифҳо дар мавриди идораи молияи давлатӣ дар шакли зер пешкаш карда шудаанд (нигар. ба ҷадвали 1.1.).

Ҷадвали 1.1. -Таърифи моҳияти идоракунии молияи давлатӣ

Сарчашма	Мафҳум
Ю.М. Воронина	Идоранамоии молияи давлатӣ –равобити иқтисодии марбут ба ташкил ва истифодаи босамар аз захираҳои молиявии давлатӣ ва дороиҳои давлатӣ, ки дар фаъолияти субъектҳои равобити ҳуқуқию молиявӣ истифода шуда, тавассути меъёрҳои ҳуқуқи танзим мешаванд, (мақмоти давлатӣ, мақмоти ҳокимияти маҳаллии давлатӣ ва сохторҳои таъсиснамудаи онҳо) барои назорати даромад, ҳаракат ва хароҷоти бучети давлатӣ ва моликияти давлатӣ.
В.В. Михеев	Идораи молияи давлатӣ – ба унвони бахши ҷудоинопазири низоми идоракунии давлатӣ шинохта шуда, ҳадафи аслии он истифода аз захираҳои молиявии тамоми ҷамъият бо гирифтани ҳади аксари ғоида мебошад.

⁹ Дадашев А.З. Финансовая система России: Учеб. пособие / А.З. Дадашев, Д.Г. Черник. - М.: Инфра-М, 2007. - 248 с., С.32

Д. Норта	«Менечменти молияи давлатӣ», ин идоракуниест, ки ба қонунҳо, ташкили низом ва расмиёти марбут ба ҳукумат, ки меҳодад захирахоро самаранок ва шаффоф таъмин ва истифода кунад.
Глуценко В. В.	Молия воситаи иқтисодии тақсим ва аз нав тақсимнамоии ММД-и давлат, захирахои молиявии корхонаҳо, оилаҳо дар байни бахшҳои гуногуни фаъолият ва унсурҳои сохтори ташкилот ва бучетӣ мебошад.
Начмиддинов А.	Идоракунии захирахои молияи давлатӣ, тақсим кардан ва истифода бурдани онҳо бо мақсади натиҷанокии иқтисодӣ мебошад.
Рустамов Д.Ю.	Молияи давлатӣ дар соҳаи муносибатҳои бучетӣ як намуди махсуси фаъолияти идоракунӣ ва ҳамзамон вазифаи идоракунии давлатӣ мебошад, ки аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ амалӣ карда мешавад.
Г.Н. Оймаҳмадов	“Идораи молиявӣ як қисми таркибии роҳбарии иқтисодӣ буда, бо мақсади ташкил, истифода ва идораи захирахои молиявии таъиноти махсусдошта ва муносибатҳои иқтисодии дар он раванд ба вучудоянда истифода мешавад” ¹⁰ .
И.Р. Иброҳимзода Р.М. Мирбобоев	“Идоракунии молияи давлатӣ ин раванди босамар ҷамъ, нигоҳдорӣ ва масрафнамоии маблағҳои давлатиро дар назар дорад”
Х.Р. Улуғхоҷаева	“Идоракунии молиявӣ ин раванди истифодаи ҳадафманд ва мурратаби давлат буда, ифодагари шаклу усулҳои таъсиррасонии молиявӣ ба субъектҳои хоҷагидор ҷиҳати таъсиргузори ба таносубии макроиқтисодӣ ва тавсеаи пешравандаи иқтисодиёт дар ҳар як марҳилаи ҳоси марбут ба фаъолияти он мебошад”.
Таърифи муаллиф	Идоракунии молияи давлатӣ навъи фаъолиятест, ки ташаккул ва истифодаи захирахои молиявии давлатро, ки барои иҷрои вазифаҳои мақсадноки давлатӣ заруранд, таъмин намояд.

Сарчашма: таҳияи муаллиф бар асоси назарияпардозии таҳқиқотчиён.

Тавре аз таърифҳои мансуб ба моҳияти идоракунии молияи давлатӣ, ки дар ҷадвали 1.1. ифода ёфтаанд бар меояд, байни олимони ақидаи яхела оид ба идоракунии молия ва равиши ягона вучуд надорад. Барои мисол, Ю.М. Воронина, равобити иқтисодии марбут ба шаклгирӣ ва босамар истифодасозии захирахои молиявии давлатӣ ва моликияти давлатиро, дар фаъолияти субъектҳои равобити ҳуқуқии молиявии тавассути меъёрҳои ҳуқуқи танзимшаванда асоснок намудааст (ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва сохторҳои марбут онҳо). Аммо, В.В. Михеев чунин

¹⁰ Оймаҳмадов Г.Н. Молия - Душанбе: Нодир, с. 2005, с. 27-28

мепиндорад, ки идорнамоии молияи давлатӣ – худ як баҳши низоми идоракунии давлатӣ баҳисоб рафта, асилтарин аҳдофи он истифодабарии манобеи молиявии кули ҷомеа чиҳати бештранамоии ҳади ниҳии фоида маҳсуб меёбад. Муҳаққиқони ватанӣ И.Р. Иброҳимзода, Р.М. Мирбобоев идоранамоии молияи давлатиро раванди босамар чамъ, нигоҳдорӣ ва масрафнамоии маблағҳои давлатӣ меҳисобанд. Аз таҳқиқотҳои анҷомдодашудаи муҳаққиқон ба ақидае омадан мумкин аст, ки баҳри таъсиси низоми мукаммали молияи давлатӣ, зарур аст, ки амали механизмҳои идоракунии он муайян карда шавад.

Низоми молиявии дилхоҳ кишвар ҷузъи аслии ва калидии низоми иқтисодӣ-иҷтимоӣ арзёбӣ мегардад. Он дарбаргирандаи равобити ҳолиси молиявӣ байни субъекту объектҳо дар самти шаклгирӣ, тақсимнамоӣ, аз нав тақсимсозӣ ва истифоданамоии манобеи молиявӣ чиҳати адои вазоифи давлатӣ ба шумор меравад.

Аз ин чиҳат, дар чунин низоми равобит зарур аст, ки субъекту объектҳои идоранамоии низоми молиявӣ амиқан мушаххас гарданд, зеро он худ як низоми мураккаб арзёбӣ гардида, дарбаргирандаи пайвандиҳои мухталиф мебошад, ногуфта намонад ки ҳар яке аз он дорои нуқот ва хусусияти ҳоси идоранамоӣ мебошад.

Идоракунии молия – яке аз унсурҳои нисбатан мураккаб дар низоми молиявӣ ба ҳисоб рафта, он банақшагирӣ, пешгӯи, стратегияи амалкард, асосҳои ҳукукии назоратро дар соҳаи муносибатҳои молиявӣ талаб менамояд. Илова бар он, тарз ва усулҳои таъсиррасонии ҳадафманд чиҳати ноил шудан ба натиҷаи дилхоҳ мавриди истифода қарор дода мешаванд. Лозим ба зикр аст, ки дар низоми молиявӣ, идоранамоӣ тариқи механизмҳои молиявӣ, аз ҷумла зимни истифода аз равишҳо, абзорҳо, таҳримҳо татбиқ ва амалӣ карда мешавад. Дар идоракунии молия ба мисли дилхоҳ низоми идорашаванда, субъект ва объекти идорашавандаро аз ҳам ҷудо менамоянд. Навъҳои мухталифи равобити молиявии марбут ба шаклгирии даромадҳои пулӣ, ҷалбнамоӣ ва истифода аз онҳо тавассути субъектҳои хоҷагидорӣ ва давлат ба уновни субъектҳои

идоракунӣ дар назар гирифта мешаванд.

Субъектҳои идоракунанда, он субъектҳои мебошанд, ки идоракунии мақсаднокро ба зиммаи худ доранд.

Бо дар назаргирии андешоти зикршуда, метавон гуфт, ки низоми молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз равобити зер бархурдор мебошад:

- низоми буҷетӣ ва давлатӣ;
- қарзи давлатӣ;
- фондҳои ҳадафноки давлатӣ.

Низоми буҷаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дарбаргирандаи ду сатҳ мебошад

- сатҳи аввал - буҷаи ҷумҳуриявӣ ва буҷаҳои фондҳои ҳадафноки давлатӣ;

- сатҳи баъдӣ – буҷаҳои маҳаллӣ.¹¹

Дар ин асно, субъектҳои зерини идоракуниро аз ҳам ҷудо менамоянд:

- Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (мақомоти молия);
- дигар мақомоти қонунчиноии ҳокимияти давлатӣ;
- субъекти низоми танзими пулию қарзӣ ва асъорӣ;
- мақомоти намояндагӣ ва қонунчиноии ҳокимияти маҳаллии давлатӣ;
- мақомоти идоракунии фондҳои ҳадафноки давлатӣ;
- тақсимгарони асосӣ, тақсимгарон ба даст оварандагони маблағҳои буҷетӣ;
- муассисаҳои буҷетӣ, корхонаҳои воҳиди давлатии сатҳи ҷумҳуриявӣ маҳаллӣ, банқҳои тижоратӣ ва дигар муассисаҳои молиявӣ қарзии бо маблағҳои буҷетӣ фаъолияткунанда;

¹¹ Қонуни ҚТ «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (ҚҚТ аз 14.05.2016, №1316) моддаҳои 4,5.

- дигар мақомоте, ки қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон ба онҳо салоҳият дар самти идоранамоии молия, бучет ва андозро вогузор намудааст.¹²

Бояд ду ҷанбаи идоракунии молиявиро аз ҳам ҷудо намуд:

- якум давлат, молия, шаклҳои онҳоро ҳамчун олот, фишангҳои идоранамоии иқтисод ва созмондиҳии шароити хуби маданӣ-иҷтимоиро истифода намуда, дар ниҳояти қор ба ҳама фароянди тавлидоти ҷамъиятӣ таъсиргузор мегардад;

- дуюм молия худ як объекти идоракунии доништа шуда, тавассути навиҳои рабобити молиявӣ, фондҳои васоитҳои пулӣ, дастгоҳҳои мухталифи молиявӣ ва низоми муассисоти молиявӣ идора мешавад.

Лозим ба зикр аст, ки ҳангоми идоракунии молия равиши илмӣ доштан ниҳоят муҳим мебошад, зеро зимни қарорҳои идоракунии ба ҷуз аз талаботи қонуниятҳои иқтисодӣ, натоиҷи таҷзияи иқтисодӣ, иқдомҳои мантиқии равишҳои иқтисодӣ-маъмурии идоранамоӣ ба инобат гирифта мешаванд. Илман идоракунии молия, бартаарафнамоии саривақтии падидаҳои манфиро тавассути дар амал ҷоринамоии методҳо ва фишангҳои нави молиявӣ тақозо намуда, аз байн бурдани усул ва методҳои кӯҳнашударо дар назар дорад. Дар баробари ин, маълумоти саҳеҳ ва саривақтии иқтисодӣ, нишондиҳандаҳои илман асоснокшуда, сифати баланди банақшагирии молиявии ҷорӣ ва дурнамои онро таъмин хоҳанд кард.

Дар шароити муосир аҳамияти тақмили идоракунии молияи давлатӣ барои таъмини иҷроии босифати бучети давлатӣ меафзояд. Дар мақолаи илмӣ Исмаилов М.М., Давудов К. Р. «Асосҳои идоракунии молияи давлатӣ дар Федератсияи Россия» қайд гардидааст: «Фарояндҳои идоранамоии молиявӣ бояд бо назардошти таассуроти онҳо ба сатҳи асарбахшии истифоданамоии манобеи давлатӣ ва натоиҷи бо кӯмаки онҳо ноил шуда арзёбӣ гарданд. Мушкилоти равшани вазоифи тайиншуда, ифшокунандаи нишондиҳандаи ниёзҳо барои дарки изофии фарояндҳои нави мудириятнамоии молияи давлатӣ,

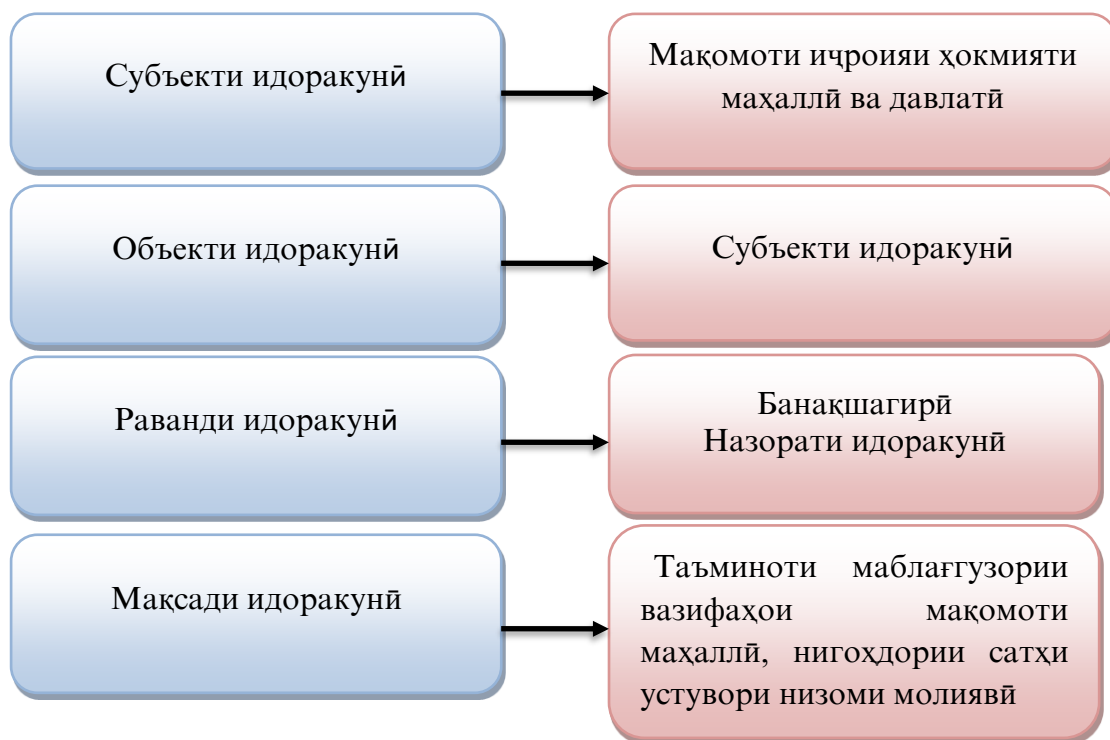
¹² Қонуни ҚТ «Дар бораи молияи давлатии Чумхурии Тоҷикистон» (ҚҚТ аз 14.05.2016, №1316) моддаи 25.

тамоюлҳо ва нофаҳмиҳоро дар самти равнақи онҳо башумор мерпавад».¹³

Аз ин чихат, асарбахшии идорасозии хазинадории молияи давлат аз иҷрои пурраи низоми идорасозии асарбахш ва сифатан олӣ алоқамандии мубрам дорад. Принципиҳои калидии самарбахш идорасозии молиявӣ бояд тавассути қонунҳо, методологияи равишҳо, пайдарҳамӣ, амалиёти мантиқӣ амалӣ карда шавад.

Ҳамзамон, идорасозии сифатанро кифоягии иттилоот, имконсачии амалкардӣ ва сатҳи таъминсозии фановариҳо мушаххас мегардонад.

Доираи таҳқиқоти мо, ки молияи мақомоти маҳаллӣ мебошад, сохтору таркиби ташақкул ва идоракунии онро баррасӣ хоҳем кард. Дар низоми молия ва ҳамчунин буҷети давлатии молияи мақомоти маҳаллӣ, ки баҳри тавсеаи иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳои алоҳидаи кишвар сафарбар гардидааст, молияи мақомоти маҳаллӣ нақши калидӣ дорад. Дар ин маврид дар расми 1.1. низоми идоракунии молияи маҳаллии давлатӣ оварда шудааст.

Расми 1.1. Низоми идоракунии молияи маҳаллии давлатӣ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои оморӣ

¹³ Исмаилов М.М., Абдулкеримов К. К., Давудов К. Р., Основы управления общественными финансами в Российской Федерации [Текст]: /Современная экономика: – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». – 2019. – С. 110–112.

Мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллии давлатӣ дорои чунин ваколатҳо мебошанд:

- Таъмини амали сиёсати молиявӣ, ки тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар “Бюҷети давлатӣ” муайян шудааст;
- Таъмини идоракуни шаффофияти бюҷети маҳаллӣ;
- Додани ҳисоботи молиявӣ ба сохторҳои болоии давлатӣ.

Ҳамин тариқ, буҷаи маҳал анвои ташаккул ва харҷи маблағҳо доништа шуда, он ҷиҳати таъмини аҳдоф ва вазоифи ба мақомҳои ҳокимияти маҳаллии давлатӣ воғузоршуда сафарбар карда мешавад. Ба таври расмӣ, ба гурӯҳи харҷҳои нисбатан аалон, харҷҳои иҷтимоӣ шомил мебошанд. Бинобар ин, буҷаҳои сатҳи маҳал дар вақти иҷрои вазоифи иқтисодии умумиҷумҳуриявӣ нақши мубрамо иҷро менамоянд ва ҳанӯз дар марҳилаи ибтидоӣ, дар натиҷаи тақсимотнамоии маблағҳои бюҷетӣ барои нигоҳдорӣ ва раванқи инфрасохтори иҷтимоии ҷомеа инъикос меёбанд меёбанд. Ин маблағҳо ба воситаи низоми бюҷетҳои маҳаллӣ убур менамоянд ва шомили бюҷетҳои шаҳрию ноҳиявӣ мегарданд. Ногуфта намонад, ки пешбурди сиёсати иҷтимоии давлатӣ, тақозои захираҳои азими молиявӣ ва моддиро дар назар дорад.

Нақши буҷаи маҳаллӣ дар тавсеаи иҷтимоӣ-иқтисодии шаҳру, навоҳӣ ва рустоҳо метавона ба таври зайл тавсиф намуд:

- мутаҳиднамоии манобеи молиявӣ дар бюҷети шаҳру навоҳӣҳо ба мақомоти маҳаллӣ дар созмондиҳии пойгоҳи молиявии пойдор мусоидат намуда, дар иҷрои ваколатҳо мувофиқ ба қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон боис хоҳад гашт;

- аз ҷониби мақомҳои дар маҳалҳои шаҳру навоҳӣ вучуд дошта, инъикоси истиқлолияти молиявӣ-хоҷагидорӣ дар харҷи маблағҳо ҷиҳати тараққиӣ иқтисодӣ- иҷтимоии навоҳӣ ва рустоҳо, густариши муассисоти таълимӣ ва тиббӣ, фарҳангӣ ва ҳамчунон барои раванқи фонди манзил, созиши роҳҳои сатҳи маҳал;

- равнаки мантиқан дурусти иқтисодӣ-ичтимоии манотиқи мухталиф, бар асоси амаалисозии барномаҳои минтақавии пешсафзозандаи иқтисодӣ-ичтимоии манотик дар самти зебо ва ободнамоии навоҳӣ ва рустоҳо, аз нав сохта ба истифода додани роҳҳои хусусияти маҳаллӣ ва минтақавӣ дошта, барқарор намудан ва аз навсозии муҷасаммаҳо ва дигар иншооти фарҳангӣ зимни истифоданамоии воситаҳо аз буҷети маҳаллӣ ва равобити байнибуҷетӣ таъмин карда мешаванд;

- болоравӣ ва ё баръакс коҳиши ҳаҷми хароҷотҳои молиявӣ чиҳати татбиқи хизматҳои давлатӣ ба муассисаҳои хусусияти ғайриистеҳсолӣ дошта (мактаб, беморхонаҳо);

- сафарбар намудани воситаҳои молиявии тамаркузшуда чиҳати ҳалли масъалаҳои марбут ба стратегияи тавсеаёбии минтақа ва бахшҳои бартарӣ доштаи он;

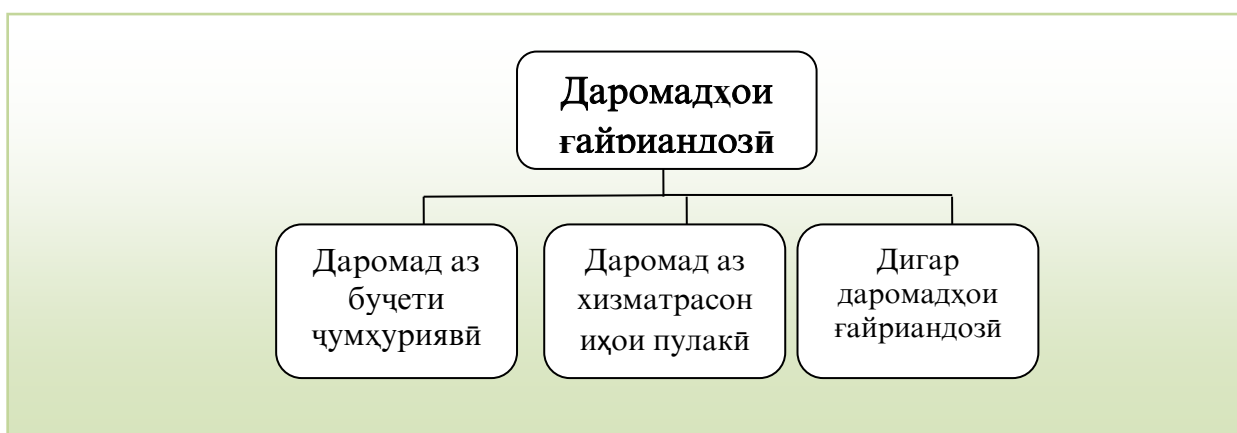
- таъсиргузорӣ ба шаклгирии равобити бо маблағ таъминсозии харҷҳои ҷорӣ, таҳрики истифоданамоии манобеи моддӣ, ташаккули тавлидот дар маҳалл ва ба кор андозии машғулиятҳо нав. Бар ин асно, нақши буҷаи маҳалҳо дар густариши иқтисодӣ-ичтимоии минтақаҳо метавонад дар шарту шароити мувофиқ равнаки боз ҳам бештарро ба даст оварад. Дар ин ҷода пешниҳоднамоии ихтиёроти изофӣ барои ташкили буҷаҳои маҳаллӣ ва истифода аз онҳо аз тарафи мақомоти давлатӣ дар маҳалҳо мувофиқи мақсад мебошад.

Бахше аз даромад аслан тавассути даромадҳои худӣ ва вуруди маблағҳо аз ҳисоби даромадҳои танзимшуда ташаккул ёфта, илова бар он, дар худ кӯмакҳои молиявиро дар анвои гуногун (дотатсияҳо, субвенсияҳо, воситаҳои фонди дастгирии шахраку деҳот) ҷойгир сохтааст. Тамоми буҷаи маҳалҳо пас аз пардохт намудани андозҳо ва бочҳои мутобиқ ба қонунгузории дар самти андозҳо сафарбаршуда, дар маҷмӯъ дарбаргирандаи навоҳи зери андозҳо мебошад, ки дар расми 1.2. мавриди пешкаш қарор дода шудаанд.

Расми 1.2. Даромадҳои андозӣ ба бучетҳои маҳаллӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Расми. 1.3. Даромадҳои ғайриандозии бучетҳои маҳаллӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Даромади бучети давлатӣ- асосан аз ҳисоби маблағҳои пулии бозгаштнашаванда мутобиқи қавонини Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ихтиёри мақомоти мухталифи худидоракунанда қарор мегиранд. Бахше аз даромади буҷаи маҳал аз ҳисоби воситаҳои худӣ ва ҳамчунон тавассути андозҳои танзимшаванда ва воситаҳо аз рӯи ҳисоббаробарсозии мутақобил таъмин

мегардад. ҳамчунин, ба даромади бучаи маҳал, кӯмакҳои молиявӣ дар шакли кӯмакпулиҳо, ёрдампулиҳо ва воситаҳо аз ҳисоби фонди дастгирии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дохил карда мешаванд.

Даромади бучаи маҳаллии мақомоти ҳокимияти иҷроияи давлатӣ ба бучаи худӣ ва танзимшаванда (м.13), андозӣ ва ғайриандозӣ тақсим карда мешавад.

Ба даромадҳои худии бучаҳо дохиланд:

- даромадҳои андозии бо бучаҳо ва қонунгузориҳои ҷумҳурий мутобик;
- даромадҳои ғайриандозии дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфта;
- интиқолҳои бебозгашт.

Даромадҳои танзимшаванда- пардохтҳои марбут ба андоз ва дигар наваҳои пардохтҳои манотиқи ва ҷумҳуриявӣ, ки тавассути онҳо пардохтҳо бар асоси меёриҳо (бо фоиз) ба бучаи маҳалҳо барои соли пешоянд ворид мегарданд.

Даромадҳои дигари худии ба бучаи маҳал воридшаванда:

- даромадҳои тавассути хусусинамоии молу мулки марбут ба мақомҳои маҳал;
- даромадҳо бар асоси хусусинамоии молу мулки давлатӣ, ки ба марзҳои ҳудудии мақомҳои дар маҳал қарордошта, албатта дар мувофиқа бо барномаи хусусинамоии молу амволи давлатӣ;
- даромад дар натиҷаи ба иҷорасупориҳои молу мулки мақомотҳои дар маҳал қарор дошта, махсусан зимни ба иҷора супоридани биноҳои дорои ҳислатҳои бидуни маскунӣ ва замин;
- мутобик ба қонунгузориҳои миллий, амалисозии пардохтҳо барои истифодаи захираҳои табиӣ;
- мувофиқ ба қонунгузорӣ воридшавии ҷаримаҳо ба буҷетҳои маҳаллӣ;
- Воридшавии бочҳои давлатӣ мувофиқ ба қонунҳои амалкунанда. Дар асоси қонунгузорӣ, ҳамчунин вобаста ба ҳуқуқҳои мақомоти маҳаллии ҳудидоракуни дар бораи қабули пардохтҳо зимни истифоданамоии захираҳои

табӣӣ, иштироки мақомоти маҳаллии худидоракуни дар густариши равобити қарзӣ, мушаххас гардидааст. Буҷаи маҳалҳо ҳамчунин дар натиҷаи ба истифода қарордиҳии даромадҳое, ки аз ҳисоби молу амволи дар ихтиёрашон қарордошта ба даст оварада мешавад, илова бар ин, буҷаи маҳалҳо аз ҳисоби пешниҳоди хизматарсонии пулакӣ таъмин карда мешавад.

- Қўмакҳои молиявӣ аз буҷа як зинаи дигари низоми буҷаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар навъи қўмакпулиҳои подошнадошта ва созгориҳои молиявӣ роҳандозӣ шуда, бояд дар буҷа маҳал, ки ба унвони ба даст орандаи ин маблағҳо доништа мешавад, бақайд гирифта шаванд.

Қўмакҳои молиявии беподош – қўмаки молиявист, ки подош надорад, яъне воситаҳо аз буҷа, ки ба буҷаи дигар зинаи низоми буҷавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати рӯйпушнамоии хароҷотҳои ҷорӣ бебозгашт ва беподош мавриди пешниҳод қарор дода мешаванд;

Созгории молиявӣ – воситаҳо аз буҷа, ки ба буҷаи дигар зинаи низоми буҷавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ё афроди ҳуқуқӣ бо мақсади ба анҷом расонидани хароҷоти муайяни бебозгашт ва подошнадошта ҷудо карда мешаванд;

Қўмакҳои молиявии беподош, созгории молиявӣ ва ҳамзамон маблағҳои қарзӣ нақши калидиро дар ба дастоварии манобеи ба даромадҳои буҷа мусоидаткунанда иҷро менамояд. Ҳамзамон, дар амал, қўмакҳои молиявии беподош ҳамчун васила барои пӯшонандаи касри буҷети маҳаллӣ истифода мешаванд, аммо созгории молиявӣ бошад бар ҳаҷм ва сохтори харҷии буҷаи маҳал таъсир мегузорад. Сарчашмаҳои қарзӣ ҷиҳати рӯйпӯшсозии харҷҳои беш аз ҳади ақали буҷет ва ё барои бартарафсозии мушкилиҳои молиявӣ дар фароянди иҷросозии буҷаи тасдиқкардашуда истифода бурда мешаванд.

Дар раванқебии мудирияти молияи мақомотҳои дар маҳалҳо қарордошта, равобити байнибуҷавӣ, ки – иртиботот байни мақомҳои ҳокимияти марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳокимияти дар маҳалҳо вуҷуд доштаро фаро мегирад, аҳамияти рузафзун дорад. Иртибот байни мақомҳои аз марказ идоранамояндаи мақомҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомҳои дар

маҳалҳо қарордоштаи ҳокимияти давлатӣ, мақомҳои худидорашавандаи шахру деҳаҳо, мақомҳои идорасозандаи фондҳои мақсаднокӣ ҳукуматӣ, ки дар чараёни равобити буҷетӣ бавуқӯ мепаїванданд, муносибатҳои байнибуҷетӣ мебошанд. Асоси чунин муносибатро тафриқаҳои қонунгузорӣ дар сатҳи даромад ва хароҷотҳо, ки хусусиятҳои сифатии механизмҳои танзимнамоии байнибуҷетиро ба таври мунтазам таъмин менамояд, ташкил медиҳанд.

Дар ин росто, равобити байнибуҷетӣ бо тақя ба принципҳои зерин асоснок карда мешаванд:

- вобастгардонии даромад ва харҷҳои буҷаҳо дар ҳамбастагӣ бо зинаҳои муайяни низоми буҷавии Ҷумҳурии Тоҷикистон

- тавзеи даромадҳои танзимшуда байни зинаҳои гуногуни низоми буҷа давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба муайянсозии ҳудудҳои доимамалкунанда ва дар бастагӣ бо меъёрҳои муваққатан муқарраршуда;

- баробаргардонии ҳуқуқҳои буҷавии мақомҳои дар маҳал қарордоштаи иҷроия ва фондҳои ҳадафноки давлатӣ;

- баробаргардонии ҳадди ниҳоеи таъминсозии буҷаи мақомҳои дар маҳал қарордоштаи иҷроия;

- баробаргардонии буҷа дар ҳама зинаҳои марбут ба муносибатҳои тарафайн бо буҷаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон.¹⁴ Андозҳои марбут ба маҳал бояд ба таври пурра ба буҷаи маҳалҳо интиқол дода шаванд.

Буҷети маҳаллӣ дар худ шакли ташаккулёбии хароҷоти воситаҳои пулиро, ки чиҳати таъмини вазифа ва ҳадафҳо дар самти худидоранамой нигаронида шудаанд, ифода менамояд.

Андешаҳои олимони ватанию хориҷиро оид ба ҷанбаҳои назариявии моҳияти идоракунии молияи мақомоти ҳокимияти маҳаллии давлатӣ ҷамъбаст намуда ба ҳулосае омадем, ки ташаккулу дараҷаи самараноки истифодабарии буҷети маҳаллӣ яке самтҳои афзалиятноки таъмини рушди иҷтимоии иқтисодии минтақа ба ҳисоб рафта, он аз консепсия ва стратегияи миллии мамлакат маншаъ мегирад. Ғайр аз ин, идоранамоеи ҳадафманди хароҷотҳои

¹⁴ Қонуни ҚТ «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (ҚҚТ аз 14.05.2016, №1316)

буҷети маҳаллӣ метавонад дар рушди бахшу соҳаҳои зерини минтақа, ба монанди бахши воқеии иқтисод, кишоварзӣ, сохтмон, энергетика, нақлиёт ва алоқа мусоидат намояд.

Дар равияи марбут ба сатҳи иҷтимоӣ, амалкардҳои ба корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ вобаста, ки тараққидиҳандаи пешсафии илму фановарӣ маҳсуб меёбанд, метавонанд дар тазмини ҳимояи иҷтимоии мардуми кишвар, омӯзиш, беҳдошт, фарҳангу варзиш, ҳимояи табиат, ҳифз ва нигоҳдории сарватҳо ва дороиҳои марбут ба табиат, пешгирнамудан ва аз байн бурдани паёмадҳои шароити изтирорӣ, раванқдиҳии инфрасохтори бозор, таъмингардони фаъолияти босамари воситаҳо ахбори омма мусоидатовар бошанд. Инчунин, дар шароити муосир, ки бо тадбиқи раванқҳои инноватсионӣ ва рақамикунонӣ имкониятҳои рушд ба назар мерасанд, таъмини инфрасохтори идоракунии молияи мақомоти маҳаллии давлатӣ бо технологияи инноватсионӣ ва барномаҳои махсуси идоракунии, кафолати самарабахшии ташаккул ва рушди он мебошад.

1.2. Таснифи механизмҳо ва принципҳои асосии идоракунии молияи мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ

Фаъолияти идоракунии молияи мақомоти ҳокимияти маҳаллии давлатӣ тавассути механизмҳои мувофиқ сурат мегирад. Бинобар он, ба тавсифи моҳияту сохтори механизми идоракунии таваҷҷӯҳ медиҳем. Механизмро мо ҳамчун маҷмӯи тарзу услуб ва унсурҳои таъсирасонӣ ба раванди коркарду қабули қарорҳои идоракунии муайян намуда вобаста ба ин он сохтори механизми идоракунии молияи мақомоти маҳаллиро тасниф менамоем. Лозим ба зикр аст, ки Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 шомили механизмҳои аслии густариши идорасозии молияи давлатӣ ва махсусан, молияи мақомҳои дар маҳал қарордоштаи иҷроия ба ҳисоб меравад, чунки ақсадҳои он амиқ гардонида шудаанд. Барои мисол, “раванқдиҳии буҷавинамоии барномавӣ ва таҳиясозии таҷрибаи “ба иқтидор даровардани нерӯ ва имконоти маблағгузорӣ” барои мақомҳои дар маҳал қарордоштаи иҷроия; алоқамандгардони фароянди буҷа бо барномарезии

стратегӣ; беҳбудбахшии маъмуринамоии андоз бо сабаби пешбурди ва афзоиши заминаи ҷамънамоӣ, коҳишдиҳии фишори маъмурӣ ба андозсупорандагони ғаёол, афзоишдиҳии сатҳи шаффофият ва имконияти пешгӯии низоми андози миллӣ.”¹⁵ Самтҳои асосии ғаёолият дар соҳаи ислоҳоти идоракунии давлатӣ ба пуррагӣ дар СМР кайд карда шудаанд.

Вобаста аз ин, низоми асосҳои концептуалии ташкили молияи маҳаллиро, ки ҷузъи муҳими низоми буҷети мамлакат, яъне сатҳи дуввуми ин низом аст, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи принципҳои умумии худидоракунии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 02.01.2020с., №1670, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ», Кодекси андоз ва дигарҳо санадҳо муайян менамояд. Бояд иброз дошт, ки низоми андоз ва манбаҳои андозҳои маҳаллӣ ва механизмҳои муносибатҳои байнибуҷетӣ низ куллан тасҳеҳ ёфтаанд. Сохтори идоранамоии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва унсурҳои он дар расми 1.4. мавриди пешниҳод қарор дода шудаанд.

Расми. 1.4. Низоми идоракунии молияи маҳаллӣ

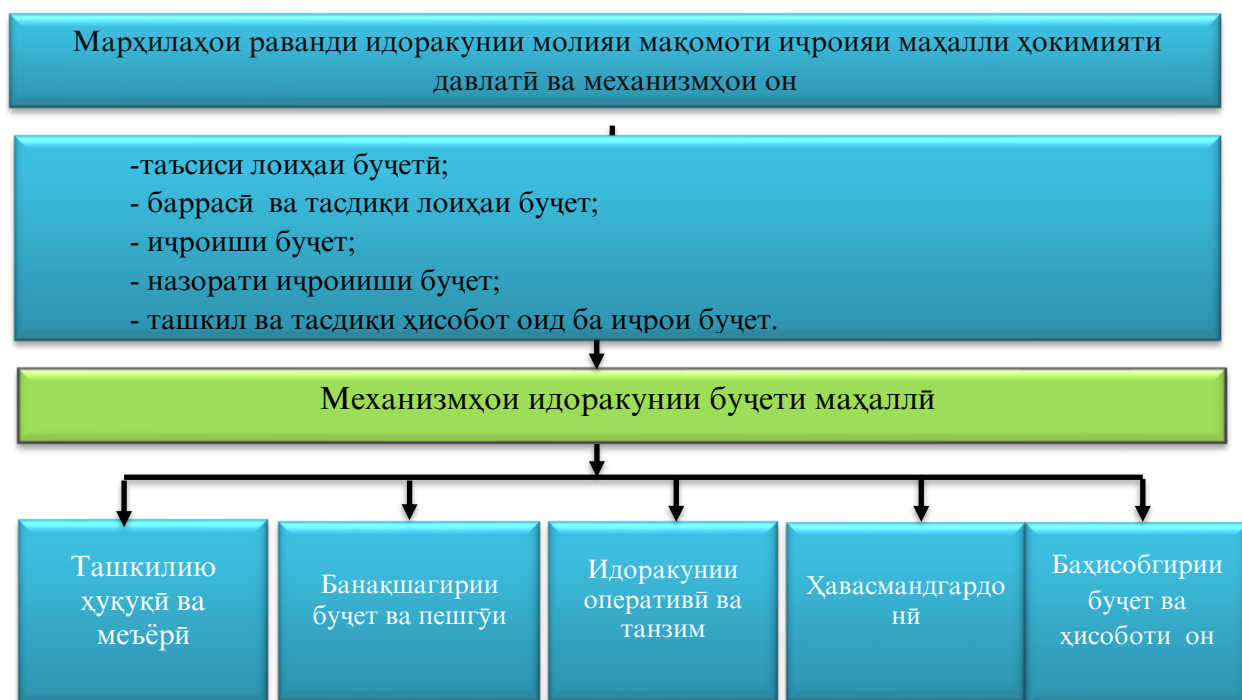
Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумотҳои расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни ҚТ “Дар бораи идораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” таҳия намудааст.

¹⁵ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, 41-42

Аз сохтори мудиринамоии молияи маҳал, ки дар расми 1.4. таҷассум ёфтааст, маълум мегардад, ки субъекти идоракунии молияи давлатӣ дар дохили як маҳал мақомҳои дар маҳал қарордоштаи иҷроия, мақомҳои молия ва муассисаҳои буҷетӣ, корхонаҳои воҳиди давлатии махсуб меёбанд. Яъне, онҳо ташақкул ва истифодаи фондҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетиро бо таъя ба принципҳои идоракунӣ роҳандозӣ намуда, дар баробари ин, аз принципҳои пешгӯинамӣ, барномарезӣ, танзимсозӣ, назорат ва таъзия ҷиҳати таъмини тавсеаи самтҳои афзалиятноки маҳал ба таври густурда истифода мегарданд. Натиҷаи воқеии фаъолияти низоми молия аз нав тақсимнамоии МММ, таъминоти мувозинат дар рушди бахшҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ минтақа ва ҳамоҳангии манфиатҳои ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ иборат мебошад.

Боиси қайд аст, ки яке аз роҳҳои самарабахши идоракунии молияи мақомоти ҳокимияти давлатии маҳаллӣ ин амалу татбиқи механизмҳои дурусти он мебошад.

Бинобар он, дар доираи таҳқиқот марҳилаву механизмҳои идоракунӣ, ки тавассути онҳо самаранокии идоракунии молияи мақомҳои дар маҳал қарордоштаи иҷроия таъмин мегарданд, дар расми 1.5. оварда шудааст.

Расми 1.5. Равандҳои идоракунии буҷети маҳаллӣ ва механизмҳои он

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумотҳои расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия намудааст.

Тавре аз расми 1.5. бар меояд, раванди идоранамоии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз панҷ марҳилаи бо ҳам алоқаманд мебошанд, яъне аз ташкили лоиҳаи буҷетӣ, то ба шаклгирӣ ва тасдиқи ҳисобот дар бораи иҷрои буҷет. Ба андешаи мо, амали мазкур омили муҳими самараноки ташаккули буҷетӣ маҳаллӣ мебошад. Инчунин, татбиқи механизмҳои идоракунии буҷетӣ маҳаллӣ ташкили ҳуқуқӣ, банақшагирии буҷет ва пешгӯии он, идоракунии оперативӣ ва танзим, ҳавасмандгардонӣ, баҳисобгирӣ ва ҳисоботи буҷетӣ ба иҷрои вазифаҳои муҳими иҷтимоӣ-иқтисодӣ, аз нав таксим кардани даромади минтақавӣ, танзими давлатӣ ва ҳавасмандгардони иқтисодиёт, таъминоти молиявии сиёсати иҷтимоӣ, назорати ташаккул ва истифодаи фонди сатҳи дуюм - буҷети маҳаллӣ равона карда шудаанд.

Ҳамчунин, татбиқи механизмҳои идоранамоии буҷаи маҳал, ташкили ҳуқуқӣ, барномарезӣ ва пешбини буҷет, ба таври оперативӣ мудирӣ ва батанзимдарории он, ҳавасмандсозӣ, муҳосибот ва баҳисбгирии буҷа барои анҷоми вазифаи махсусияти мубрамии иҷтимоӣ-иқтисодӣ дошта, аз нав таксимсозии даромади маноитиқҳо, тазмини қарорҳои ҳукуматӣ ва ҳавасмандсозии иқтисод, сиёсатҳои марбут ба иҷтимоот ва таъминсозии молиявии он, инчунин, назорат баҳри ташаккул ва истифодаи фонди сатҳи дуюм, ки барои тавсеаи буҷети маҳаллӣ равона гардидаанд.

Яке аз мубрамтарин вазифаи мақомҳои дар маҳал қарордоштаи иҷроия, ин таъминсозии назорат ва ҳисобот додан дар самти захираҳои молиявии давлатӣ, ки ҳамчун механизми асосии идорасозӣ баҳисоб меравад. Ҳокимияти маҳаллии давлатӣ, ки ба ҳайси мақомоти иҷроия ҳисобида мешаванд, таъмини назорат ва ҳисоботдиҳии захираҳои молиявии давлатиро ҳамчун механизми муҳими идоракунии амалӣ месозанд. Чунин механизмҳо имкони эҷоди фазои ҳамоҳанг барои истифода аз онҳо ба уновони як авомили калидии равнақи манотиқи мамлакат баҳисоб мераванд. Аз ин ҷиҳат, идораи мантиқонаи молияи давлатӣ аз афзалияти нисбатан мубрами назариявӣ амалиявиро дар худ ҷо додааст. Дар робита ба ин Рустамов Д.Ю. низомии назоратро ҳамчун як вазифа

ва механизми идоракунӣ арзёбӣ намуда, иброз доштааст, ки он дарбаргирандаи чунин унсурҳо мебошад: субъекти назорат (назорат кунанда кист), объекти назорат (киро идора менамоянд), предмети назорат (он чизе, ки назорат карда мешавад).¹⁶ Ин муқаррароти методологӣ пурра ба механизмҳои идоракунӣ ва вазифаҳои он: таҳлил, банақшагирӣ, ташкилӣ, ҳавасмандгардонӣ, назорат, баҳисобгирӣ дахл дорад.

Молияи давлатӣ муносибатҳои иқтисодиро ифода мекунад, ки бо таъмин намудани манбаъҳои мутамаркази маблағгузорию секторҳои давлатӣ ва иқтисодиёт, барномаҳои муҳимми рушди истеҳсолот ва баҳши ҷамъиятӣ, ташкилоту муассисаҳои баҳши давлатӣ ва барномаҳои мақсадноки ҳукумати мамлакат равона шудаанд. Фаъолияти онҳо ба ноил шудан ба мақсадҳои умумии инкишофи иқтисодиёти бозор нигаронида шудааст. Инчунин, Умаров Х.У. қайд мекунад, ки давлатро на танҳо ҳамчун танзимкунандаи муносибатҳои молиявӣ, балки ҳамчун субъекти фаъолияти иқтисодие, ки ба ҷамъият ғоидаи иқтисодӣ медиҳад, низ ҳисоб кардан мумкин аст¹⁷. Дар баробари ин, давлат дар таносуб бо дигар субъектҳои муносибатҳои иқтисоди ҳуқуқӣ маҷбуркуниро дар доираи қонунҳо дорад.

Ҳамин тавр, молияи мақомоти маҳаллии давлатӣ ду вазифаи асосиро иҷро мекунад, ки вобаста ба онҳо механизмҳои таъсирасон интихоб мешавад:

- тақсимсозанда (равобити молиявӣ ҷиҳати ҳавасмандсозии босамар истифоданамоии манобеи молиявӣ ва қабл аз ҳама воситаҳои давлатӣ);
- назорат (назорати истифодаи оқилонаи захираҳои молиявии давлат).

Илова ба вазифаҳои асосӣ, Юлдошев Я.Н. инчунин вазифаҳои мушаххаси онро ҷудо намудааст: а) сафарбарнамоӣ (тавассути фаъолияти молияи ҳокимияти маҳаллии давлатӣ даромади минтақаи алоҳидаи кишвар ташаққул меёбад); б) танзимкунанда (ба воситаи молияи ҳокимияти маҳаллии давлатӣ

¹⁶ Рустамов Д.Ю. Некоторые вопросы совершенствования деятельности органов государственного финансового контроля Республики Таджикистан <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-voprosy-sovershenstvovaniya-deyatelnosti-organov-gosudarstvennogo-finansovogo-kontrolya-respubliki-tadzhikistan/viewer>.

¹⁷ Умаров Х.У., Зарипова Ш.К. Проблемы совершенствования монетарной политики в Республики Таджикистан /Таджикистан: экономика и управление 2021. №2. С.15-27.

суръат ва таносуби тараққиёти иқтисодиёт танзим карда мешавад).¹⁸ Яъне, мақсади асосии молияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ таъмини ташаккул ва истифодаи захираҳои молиявӣ барои иҷрои вазифаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳои алоҳида мебошад.

Меъёрҳое, ки чиҳати ба зернизоми ҷудогона мутатххидсозии молияи давлатӣ имкондиханда мебошанд, дар расидан ба аҳдофи ягранга – таъминсозии тавлидот ва ба истеъмолгарон дастрас намудани молу маҳсулоти ҷамъиятӣ, яъне пешниҳод онгуна молу маҳсулоте, ки махсусияти истифоданамоии ҷамъиятиро дар худ ҷой додаанд, бавижа ҳосиятҳои махсусе, ки пешниҳоди онҳо аз ҷониби давлат роҳандозӣ мегардад ё аз ҷониби бозор ва соҳаҳои мухталифи хусусияти ғайритиҷоратӣ дошта (неъматҳои омехта) татбиқ мегардад.

Молияи марбут ба маҳал асоси амалкарди мақомҳои дар маҳал қарордошта ба ҳисоб рафта, муайянгари ҳкомити иқтисодии он мебошад. Мақомҳои дар маҳал қарордошта танҳо дар натиҷаи доштани васоити кифояткунандаи молиявӣ метавонанд сиёсати иҷтимоиро амалан пе баранд, бахшҳои ҷудогонаи иқтисоди миллиро дастгир бошанд ва имкони баргузорнамои таҳқиқотҳои илмиро дошта бошанд. Ин масъала дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатӣ”, соҳибхитиёрӣ, самт ва ҳадафҳои истифоданамоии манбаҳои молиявӣ, ҳисоботдиҳӣ чиҳати иҷроиши буҷет дар назди ниҳодҳои рабтдоштаи намоёндогани ҳокимияти давлатӣ, пешбинӣ гардидааст.

Ба таври кул, дар ҷорҷубаи таҳқиқот бояд таваҷҷуҳ дошт, ки мақомоти давлатии марказӣ ва ҳокимиятҳои маҳаллӣ, идоранамоии низоми молияро ба танзимнамоии раванди иҷтимоӣ-иқтисодӣ сафарбар намуда, бо ин роҳ тараққи бахшҳои муҳими иқтисодиро таъмин менамоянд. Ҳамчунин, сатҳи баланди тафриқаҳои ҷойдоштаи иҷтимоӣ-иқтисодиро дар минтақа паст менамоянд.

Ҳамин тариқ, аз гуфтаҳои болозикр бар меояд, ки идоракунии молия -

¹⁸ Юлдошев Я.Н. «Государственный бюджет» Душанбе-2002. С.180.

дарбаргирандаи маҷмӯи механизмҳо ва дастурҳо барои ҳалли босуръати вазифаҳои дар пешистода мебошад, ки ҷузъи калидии сиёсати давлат маҳсуб меёбанд. Ва ҳамчун ба сифати объекти идоракунӣ низоми молия тавассути танзими маҷмӯи муносибатҳои молиявӣ баромад менамояд.

Дар шароити муносири бавуқӯ пайваста, Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба сатҳи нотамаркузии манобеи буҷавӣ дар амал аз бештари давлатҳо қафо монда нест, аммо ба таври расмӣ вобаста ба меъёрҳои кишвари муттаҳид, тамаркузии ваколатҳои андозию буҷавиро дар сатҳи волотар нигоҳ медорад. Бар замми ин, ҷиҳати ғайримарказонии захираҳои буҷетӣ ва расман мутамаркази ваколатҳои андозию-буҷетӣ бо далели мавҷудияти мушкилотҳои макроиктисодӣ, тафриқаи муайян дар самти таъмини буҷети мақомотҳои маҳаллӣ мушоҳида мегарданд.

Ҳамон тавр, ки дар ибтидо зикр намуда будем, идоракунии молияи мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар худ хусусияти идоракунии равандҳо, тадбиқи механизмҳо ва принсипҳои идоракунии захираҳоро дарбар мегирад. Ҳангоми мудирияти фарояндии манобеи ҳукумати объектҳои моддӣ-молӣ, манобеи молиявӣ, ки дар категорияи иқтисодии “молия” – таҷассумгари маҷмӯи равобити молиявӣ мебошанд, ба ин ҷараён дохил карда мешаванд.

Захираҳои молиявии мақомоти ҳокимияти маҳаллии давлатӣ воситаҳои пулие, ки дар ихтиёри мақомоти давлатӣ мебошанд. Вобаста аз ин, буҷети маҳаллӣ тавассути мақомоти ҳокимияти худидоракунии маҳаллии давлатӣ ва субъектҳои хоҷагидорӣ аҳоли истифода мегардад. Захираҳои молиявӣ ҳамавақт аз тарафи соҳибмӯлк ва ё шахси ваколатдор, ки ҳуқуқи истифодаи онҳоро дорад, назорат бурда мешавад. Воситаҳои молиявӣ наметавонанд берун аз моликият ва муносибати хусусӣ дошта бошанд. Танҳо бахше аз манобеи пулӣ, ки мутааллиқ ба молу амволи хусусӣ мебошанд ё дар ихтиёри мақомоти маҳаллии давлатӣ ва субъектҳои хоҷагидор қарор дорад фароянди тақрорантавлиди ҷомеаро (васеъгардонии тавлидоти тақрорӣ, таҳриксозии моддии коргарон, пӯшонидани эҳтёҷҳои иҷтимоӣ ва дигар дархостҳои ҷомеа) таъмингузор буда марбут ба васоитҳои молиётӣ мебошад.

Дар доираи таҳқиқот вобаста ба унвони зербоб, масъалаҳои принципҳои идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро мавриди омӯзиш қарор медиҳем. Мухтаво ва маҷмӯи принципҳои идорасозии молияи давлатӣ, аз як сӯ, бо қавонини умумии равнақи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва сиёсии ҷомеаю ҳукумат ва аз дигар сӯ, бо фарояндҳои объективии дар ҳуди низоми молиявӣ мавҷуд буда, таъгузор мебошад.

Бояд қайд намуд, ки масъалаҳои принципҳои идоракунии бахши молияи давлатӣ аз ҷиҳати назариявӣ ба таври васеъ таҳқиқ гаштаанд. Дар адабиётҳо ва сарчашмаҳои илмӣ мавҷуда бо тавсифоти мухталифи мафҳум ва мазмуни принципҳои идоранамоии молия бархурдан мумкин аст, ин тавсифҳо дар умум ифодагари «маҷмӯи» принципҳои мебошанд, ки новобаста аз асоснокнамоии меъёрҳои таснифшуда арзи вучуд доранд. Аксар ҳолат тарҳи равишҳои принципҳо бо ҳукуку ӯҳдадорӣҳои субъектҳои идоракунӣ муайян карда мешаванд. Аз ҷумла, профессор В. Мельников номгӯи алоҳидаи принципҳои сиёсати молиявӣ ва принципҳои идоракунии молиявиро ҷудо намудааст.¹⁹ Таҳқиқоти анҷомдодаи Н.Д. Шимширт танҳо бо принципҳои сохтани низоми буҷет маҳдуд аст.²⁰ Бар асоси ин андешаҳо, назароте ба вуқӯ мепаёвандад, ки принципҳои идоранамоии молияи давлатӣ ва дар маҷмӯъ бахши молия бо назардошти хусусият ва шароити марбут ба Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд фарогри таҳқиқотҳои алоҳида гардад. Мафҳуми «принсип» аз калимаи латинӣ (principium - ибтидо, асос) маънои самти роҳнамо, мавқеи ибтидоӣ, қоидаи асосии рафтори субъекти идоракунӣ дорад. Дар ин асно, дар ҳамаи намуди фаъолият ва идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ принцип мафҳуми марказиро ишғол мекунад, зеро он асоси низоми идоракунӣ мебошад. Дар шакли умумӣ, принцип хусусиятҳои асосии низоми молиявиро дарбар мегирад.

Дар ин самт, принциби идоракунии буҷети маҳаллиро метавон ҳамчун самти мақсадноки идоракунӣ муайян кард, ки моҳият ва мувофиқати дохилии

¹⁹ Мельников В.Д. Основы финансов: Учебник. — Алматы: ТОО «Издательство» ЛЕМ», 2005. - 59 с.

²⁰ Шимширт Н.Д. Управление государственными и муниципальными финансами / Н.Д. Шимширт, Н.В. Крашенникова. — М.: Альфа-М: ИНФРА-М, 2014. -61 с.

қисмҳои сохтори тамоми низоми молияи давлатиро ифода мекунад. Пайваста ба ин, принципҳои асосии идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро таҳия намудем (нигаред. Ба ҷадвали 1.2.).

Ҷадвали 1.2. - Принципҳои асосии идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ

Номгуи принцип	Мохияти принцип
Таъминнокӣ	Бо захираҳои молиявӣ таъмин намудани барномаҳои амалии рушд, ки аз ҷониби мақомоти давлатӣ муайян гаштаанд.
Ташкили оқилона	Аз тарафи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ оқилона таъсис додан, тақсимот ва истифодаи захираҳои молиявӣ.
Концентратсиянамоӣ	Равонасозии захираҳои молиявӣ ба самтҳои афзалиятноки сиёсати мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ.
Ба дастовардан	Дар асоси идоракунии самаранок, нолгардидан ба дараҷаи устувории молиявӣ ва истиқлолияти молиявии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ.
Шаффофӣ ва адолатнокӣ	Қонуниятӣ натиҷаи ҳар як марҳалаи раванди буҷет, ки бо меъёрҳо тасдиқ гардида, интишори расмӣ қонунҳо (қарорҳо) дар бораи буҷети маҳаллӣ ё ҷойгиркунии маълумот дар шабакаи иҷтимоӣ мебошад.

Сарчашма: муаллиф аз рӯи маълумоти амалӣ таҳия намудааст.

Ҳама он принципҳои дар ҷадвали 1.2. пешниҳодшуда дар худ доираи васеи шартҳои махсуси идоранамоӣ ва истифоданамоии манобеи молияи маҳалро ҷойгир намудаанд. Яъне, таъминнокии барномаҳои амалии рушд, тақсимот ва истифодабарии захираҳои молиявӣ ба самтҳои афзалиятноки сиёсати мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ки ба таъмини рушди низоми иқтисодии минтақаи алоҳида мусоидат хоҳанд кард.

Дар назари ҷадвалӣ ва амалияҳо васоити молиявӣ ба фондҳои тамаркузонидашуда (буҷаи давлатӣ, буҷаҳои бидуни давлатӣ) ва тамаркузониданашудаи манобеи молиявӣ (фондҳои пулии корхонаҳо) тақсим мегарданд. Илова бар ин, лозим ба зикр аст, ки буҷаи давлатии ҷумҳурӣ дорандаи ду сатҳи зина буда мебошад, зинаи аввал- буҷаи умумиҷумҳуриявӣ ва буҷаҳои фондҳои ҳадафноки ба давлат хосиро дар бар мегирад, зинаи сонӣ бошад –буҷаи маҳалро дар бар мегирад.

Дар шароити муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар идоракунии самтҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ҳамоҳангнамоии он ба равандҳои зудтағйирёбии минтақаи муайян муҳим арзёбӣ мегардад. Бинобар ин, аҳамияти буҷети маҳаллӣ дар рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ минтақаҳо дучанд гардида, нуфузи он дар самти таъсиррасонӣ ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва некуаҳволии моддии аҳоли тамоюли афзоишро дорад. Молияи маҳаллӣ ба унвони асос барои захираҳои молияи худидорашаванда баромад менамояд, яъне он маблағҳое, ки маҷмӯан барои ҳалли масъалаҳои рузмарраи маҳал харҷ карда мешаванд, аз ҳисоби молияи маҳаллӣ мебошанд. Ба онҳо дохил мешаванд:

- фондҳои буҷетӣ;

- манобеи ғайрибуҷетӣ - бурсаҳо, пардохтҳои дигари подошнадоштаи шахсони воқеӣ, ҳуқуқӣ ва муассисаҳои фаромилалӣ.

Бо тақия ба ин ҳадафҳо дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ» мақсаднокии сафарбарнамоии буҷетҳои маҳаллиро ба чунин намудҳои фаъолият пешбинӣ намудааст:²¹

- таъминсозии фаъолияти ҳокимияти маҳаллии давлатӣ ва мақомоти иҷроия;

- таъмини шароит барои фаъолиятнамоии мақомоти худидоракунӣ дар шаҳру деҳот;

- таъсиси моликият ва дороиҳо барои хоҷагиҳои коммуналӣ дар мазеоти алоҳида ва идоранамоии он;

- ташакил ва таъмини фаъолият ҷиҳати тараққиӣ муассисаҳои мухталифи таълимӣ, башҳои марбут ба самти беҳдошту фарҳанг, варзиш ва пешбурди солимии ҳаёт, васоити расонандаи ахбороти оммавӣ, наشريҳо ва он муассисоте, ки ба ваколати мақомҳои дар маҳал қарордоштаи иҷроия вобастагӣ доранд;

- равнақи хоҷагиҳои манзилӣ-коммуналӣ;

²¹ Моддаи. 18 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ» (дар тағйири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14.05.2016с., №1316)

- сохтмони роҳҳои марбут ба маҳал ва ҳамзамон, нигоҳдории роҳҳои сохташуда;

- пешбурди ободкориҳо дар маҳалҳо;

- таъсис ва татбиқи корҳои зарурӣ чӣхати нест кардани партовҳо;

- ба аҳолии кишвар ва коргоҳҳои соҳмонҳои гуногун иҷтимоӣ аз ҷониби коргоҳҳои ҳоси мақомҳои дар маҳал қарордошта ва хоҷагиҳои коммуналӣ ташкил ва амалинамҳои хизматрасониҳои мамарбут ба нақлиёт ;

- муҳофизат ва хубтаргардонии муҳити гирду атроф ва зист;

- асалигардонии барномаҳои мантиқӣ аз ҷониби ҳукуматдорони маҳаллӣ;

- адои хизматҳо ва пардохт намудани қарздорӣ ҳукуматҳои маҳаллӣ;

- татбиқи интиҳобот чӣхати интиҳоби намоёндагони ҳукуматҳои маҳаллӣ;

- маблағгузорӣ намудани хароҷотҳо ва қарорҳои дигари мақомоти иҷроия мутобиқ ба гурӯҳбандии буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ваколатҳои буҷетҳои маҳаллии мақомоти маҳаллӣ, ки ба онҳо ҳали масъалаҳои мазкур вогузор карда шудаанд.

Дар баробари ин, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ», муқаррар шудааст, ки буҷаи маҳалҳо бо қарори мақомҳои намоёндагони марбут ба маҳал таҳия шуда дар ҷаласа ба имзо расонида мешавад. Инчунин, таркиби буҷети маҳаллӣ, ки барасмият дароварда мешавад иборат аст:²²

1. Ҳар як мақомоти давлатӣ (маҳаллӣ, шаҳрӣ, ноҳиявӣ, шаҳраку деҳот) буҷети худро дорад.

Буҷети ноҳиявӣ ва маҷмӯи буҷетҳои ҷамоати аҳолинишин, ки ба ҳайати ноҳия шомил мебошанд, буҷети ноҳияро тартиб медиҳанд. Ба сифати қисми таркибии буҷетҳои ҷамоатҳо сметаҳои даромад ва хароҷотҳои нуктаҳои аҳолинишин, ки ба ҷамоат дохил мебошанд, дар умум баназар гирифта мешаванд.

²² Ст. 34 Закон РТ «О местных органах государственной власти» (в редакции конс. Закона РТ от 30.05.2017г.№1411, от 02.01.2020г.№1670).

2. Мақомҳо марбут ба ҳукуматдорӣ дар сатҳи маҳалҳо таъминсозандаи мувозинати бучаҳои маҳал ба ҳисоб рафта, қоидаҳои дар қонун дарҷгардидаро дар бастагӣ бо равобити ҳуқуқӣ, фароянди таҳия ва тасдиқномаи буча, касри бучетҳои маҳаллӣ ва андозаи он, таркиб ва сатҳи қарзҳои маҳаллиро танзим намуда, инчунин назорат ҷиҳати иҷронамоии уҳдадорихои бучетӣ ва қарзии мақомоти маҳаллӣ ба зиммаи онҳо вогузор шудааст.

3. Мақомҳои дар маҳал қарордоштаи худидоракунанда, бучаи маҳалро таъсис дода, фароянди ҷобачо гузориш онро мувофиқ ба қоидаҳо ва тартиботи дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ» ба амал медароранд.

4. Мақомоти ҳокимияти маҳаллии давлатӣ, тибқи тартиботи муайяннамудаи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои меъёрий-ҳуқуқӣ ва дигар санадҳои ҳуқуқии қабулнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сохторҳои давлатии ваколатдор ҳисобот оид ба иҷроиши бучетҳои (шаҳраку деҳот) маҳаллиро ирсол менамоянд.

5. Ба таври алоҳида, дар бучетҳои сатҳи маҳал, барои дар амал татбиқи ваколатҳои мақомоти маҳаллӣ ҷиҳати ҳалли масоили марбут ба маҳал, мусоидатҳои молиявӣ барои таъминномаи иҷрои ваколатҳои ҷудогонаи дар қонунгузорӣ инъикосёфта ва ҳамзамон хароҷотҳое, ки бавоситаи даромадҳо ва мусоидатҳои молиявии пешкаш шудаанд, роҳандозӣ мегарданд.

6. Лоиҳаи бучети маҳаллӣ, бучети шаҳракҳо ва деҳаҳо, бо дар назар гирифтани тасмимот вобаста ба таҳия ва тасдиқсозии бучаи маҳал, гузоришҳои солона ҷиҳати иҷроиш, маълумотҳои омӯрӣ дар бораи чараҳои иҷроиши бучаи маҳал ва миқдори умумии коргарон дар шаҳраку деҳаҳо, мақомҳои дар маҳал қароргирифтаи худидорагар, коргарони сохторҳои марбут ба мақомҳои дар маҳалҳо қароргирифта бо таҷассуми воқеии харҷҳои пулӣ барои нигоҳдорӣ ва пешбурди кори коргарон бояд ба таври расмӣ мавриди нашр қарор дода шавад. Дар ҳолати иқонпазир набудани наشري мушаххассоти дар ин ҳуҷатҳо инъикосёфта, мақомоти шаҳру рустҳо, аҳолии ин манотикро бояд бо бандҳои муҳими он шинос намоянд.

Даромади бучаи шаҳракҳо ва деҳаҳо бояд бавоситаи пардохтҳои андозӣ ва ғайриандозӣ ва ҳамзамон дар натиҷаи вуруди маблағҳо тавасути бочҳои танзимгаранда ташкил мегарданд;²³

Ба даромадҳои андозӣ шомиланд:

- андозҳои маҳаллӣ, ки рӯйхати онҳо дар ҳуҷҷатҳои марбут ба қавонини Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардидаанд;

- даромадҳо аз ҳисоби танзими андозӣ ва бочӣ тибқи муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ» барои соли молиявии оянда;

- хирочҳои гумрукӣ, ба ҷуз аз он хирочҳое, ки мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ» соли молиявии оянда ба буҷети ҷумҳурӣ дохил хоҳанд гардид;

- дигар манбаъҳо, ки бо санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ карда нашудаанд.

Ба даромадҳои ғайриандозӣ шомил мебошанд:

- даромад аз буҷети ҷумҳурӣ дар шакли иловапулиҳо (дотатсия) ва субвентсияҳо, қарзҳои буҷетӣ ва дигар шаклҳо;

- даромад аз хизматрасониҳои пулии аз ҳисоби мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва ташкилотҳои буҷети бадастомада;

- воридшавӣ бинобар сабаби қабули қарорҳои иҷборӣ нисбати шахсоне, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар самти молияи давлатӣ (аз ҷумла, ҷаримаҳо, ҷубронпулиҳо ва ғайра) риоя наменамоянд;

- пардохтҳои хайрхоҳона ва ихтиёронаи шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ;

- даромад аз ҳашар;

- даромади ҳосилшуда аз ҳисоби коғазҳои қиматноки бурднок дар музоядаҳои сатҳи маҳалл;

- даромад аз ҳисоби моликияти марбут ба хоҷагиҳои манизилию коммуналии шаҳру ноҳияҳо.

²³ Ст. 31 Закон РТ «О местных органах государственной власти» (в редакции конс. Закона РТ от 30.05.2017г.№1411, от 02.01.2020г.№1670).

Маҷлиси намояндагони ноҳия ва шаҳр, ба категорияҳои алоҳидаи пардохткунандагони андозҳо, бочҳо ва дигар пардохтҳои маҳаллӣ, ки ба буҷети маҳаллӣ тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид мегарданд ҳуқуқи муайяннамоии имтиёзҳои дорад. Харочотҳои буҷетҳои маҳаллӣ тибқи муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ» амалӣ карда мешаванд.

Мақомоти иҷроияи маҳаллӣ реестри уҳдадорӣҳои харочотии шаҳраку деҳотро тибқи талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ» ва тибқи тартиботи муайяннамудаи маъмурияти маҳаллӣ пеш мебаранд.²⁴

Фикру ақидаҳои олимони ватанию хориҷӣ ва санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба принсипҳои идоракунии молияи мақомоти маҳаллии давлатӣ қамъбаст намуда, ба ҳулосае омад, ки пештар аз ҳама фароянди идорасозӣ ҷиҳати татбиқгардонӣ ва амалнамоии механизмҳои таъкилию ҳуқуқӣ, банақшагирии буҷа ва пешгуинамоииҳо, нақша-ҷорабиниҳо таҳрикунанда, ҳисобгирии буҷа ва ҳисоботҳо вобаста ба буҷа бояд амалӣ карда шаванд. Маҳз ин принсипи идоракунии буҷети маҳаллӣ метавонад самаранокии ташаққулу истифодаи мақсадноки онро таъмин намояд. Дар ҳоли ҳозир, бо сабаби таъмини трақии низоми идоракунии молияи мақомотҳои ҳокимияти давлатии маҳаллӣ, пешниҳоди принсипҳои зерин барои пешбурди кор мувофиқ мебошанд:

- мутаххидсозии низоми буҷаи давлатӣ ва маҳаллӣ, ки принсипҳои якхелаи ташаққул ва амалкарди низоми буҷаи давлатиро дар дохилаш ҷой додааст, истифоданамоии таснифоти яғрангаи буҷавӣ ва ба таври расмӣ расмӣ даровардани онро тақозогар мебошад;

- мустақил будани буҷетҳо, яъне муайяну мушаххас намудани тақсимбандии устувори воридот баъзи буҷетҳои зинаҳои мухталиф, таъмини ҳуқуқ дар ҳама зинаҳои идоранамоии давлатӣ барои мустақил амалсозии

²⁴ Ст. 32 Закон РТ «О местных органах государственной власти» (в редакции конс. Закона РТ от 30.05.2017г.№1411, от 02.01.2020г.№1670).

раванди бучет. Чунин чараён масъалаи роҳ надодан барои гирифтани даромадҳои изофиро зимни иҷрои бучаҳои маҳаллӣ дар назар дорад;

- пурра ва ҳатман инъикоссозии даромаду харҷҳои бучаҳо, яъне дар назар қарор додани ҳама даромаду харҷҳои дар қавонини ҷумҳури пешбинишуда;

- таъмини баробарзинагии буча, ки дар он андозаи дар назар гирифташудаи харҷҳои буча бояд вобаста ба сатҳи даромадҳои буча мувофиқ карда шаванд;

- истифодаи самарабахши воситаҳои бучетӣ, ки маънои омода ва иҷроиши бучетро бо дарназаргирии мубрамияти расидан ба беҳтарин натиҷа зимни истифоданамоии андозаи муайян ва тасдиқфтои маблағҳои бучетӣ ё ноил шудан ба натоиҷи тайиншуда бо истифода аз камтарин мизони маблағҳои бучетӣ;

- натиҷабархшии истифоданамоии манбаҳои бучетӣ, самт ва истифоданамоии манбаҳои бучетӣ ҷиҳати ноил шудан ба натоиҷи ниҳоии нишондиҳандаҳои дахлдори микдорию сифатӣ;

- пӯшонидани комили харҷҳои бучет, яъне даромаду воридоти бучет ва сарчашмаҳои маблағгузорию касри бучет набояд бо хароҷотҳои мушаххасшудаи бучет алоқаманд карда шаванд, ба ҷуз аз даромадҳои фондҳои ҳадафманди бучетӣ, маблағҳои ҳадафноки қарзҳои давлатӣ ва дигар ҳолатҳои дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинигардида;

- қобили эътимод будани бучаҳо, яъне шохисҳои раванқебии иқтисодӣ-иҷтимоии маҳал ҷиҳати таҳиягардонӣ ва татабиқнамоии лоиҳаи бучет ва дуруст будани ҳисобҳои даромадӣ ва харҷӣ буча ба назар гирифта шаванд;

- мақсаднок будани маблағҳои буча маҳал, яъне ҷудонамоии маблағҳо бояд ҳадафи ба истифода қарор додани онҳоро ифода намоянд;

- асоснокнамоии бучаи маҳалҳо, ки дар худ мазмунии банақшагирии бучаро бо назардошти нуқоти муҳими ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ ва дигар асноди мушаххасшуда ҷой дода, ба лоиҳаи бучет ҳамроҳсозии ин ё он намуди даромаду хароҷотро бояд асоснок намоянд;

- иҷрои буҷети маҳаллӣ, вурудшавии даромад ба буҷаи маҳалло, ҳамчунон гузаронидани маблағҳои буҷавӣ ба қабулқунандагон дар муҳлатҳои муқарраргадида ва мувофиқ ба қоидаҳои дар санадҳои марбута овардашуда.

Дар ҳар як низом, аз он ҷумла мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллии давлатӣ механизмҳои мақсадноки таъсиррасонӣ оид ба ташаккули истифодаи воситаҳои буҷетӣ амал мекунанд. Дар ин ҷода, босамар идоранамоии буҷаи маҳал ба андешаи мо татбиқи механизмҳои маълумотдиҳии молиявӣ, банақшагирии молиявӣ ва назорати молиявӣ зарур ба шумор меравад. Чунки, маъмулан маълумоти молиявӣ дар самти тасвиби қарорҳои рабтдошта бо ҳадафи ҳам илман асосноксозии банақшагирӣ ва ҳам ҷиҳати идоранамоии тамоми марҳилаи буҷетӣ аҳамияти ниҳоят муҳим дорад. Яъне, маълумоти молиявӣ ҳамчун маълумоти муҳосиботӣ, оморӣ ва ҳисоботӣ аз тарафи зинаҳои мухталифи низоми молиявӣ таҳия ва пешниҳод мегарданд, ки барои лоиҳаи буҷетӣ маҳаллӣ хизмат хоҳанд кард. Дуюмин, банақшагирии молиявӣ нақши калидиро дар идоранамоии молия иҷро менамояд. Он мувозинати захираҳои моддӣ, меҳнатӣ ва молиявиро таъмин намуда, алоқамандии нишондиҳандаҳои молиявиро истеҳсолӣ, ҳамбастагии даромад ва хароҷот ва нақшаи молиявии ҳама зинаҳои хоҷагидориро пурра инъикос мекунад. Ин ҳолат ба он оварда мерасонад, ки таъсири омилҳои гуногун ба қабули қарорҳои идорақунӣ вобаста ба буҷети маҳаллӣ кам гашта, дар натиҷа сатҳи рушди иҷроии буҷетӣ маҳаллӣ таъмин шавад. Сеюм, назорати молиявӣ, ба унвони яке аз асилтарин механизмҳои идоранамоии молияи мақомоти маҳаллӣ маҳсуб меёбад, ки фарогири масъалаҳои марбут ба иҷрои буҷети маҳаллӣ, фондҳои ғайрибуҷетӣ, равобити пулиро қарзии минтақаи алоҳида мебошад. Илова бар он, вазифаҳои назорати молиявӣ баҳри таъмини истиқлолияти молиявӣ ва амнияти минтақаҳои ҷудогонаи кишвар, дар доираи қонун таъминсозии амалкарди низоми идорансозии буҷаи маҳал, асарбахшона тақсимсозӣ ва боз тақсимсозии манобеи молиявӣ, ки амри муҳими равнақи иқтисодӣ ва иҷтимоии манотиқи муайяни Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Бар асоси андешаҳои зикршуда, метавон хулоса намуд, ки равишҳои конструктивӣ доир ба захираҳои молиявии мақомоти худидоракунии маҳаллӣ бояд бо коркарди механизмҳои зиёднамоии даромадҳои андозии худӣ, тавассути такмили технологияҳои тақсимнамоии андозҳо дар вобастагӣ аз сатҳҳои амудии бучет ва таъсиси низоми босамари ҳавасмандгардонии мақомоти шаҳраку ноҳияҳо чиҳати афзоишдиҳии пойгоҳи даромадҳои маҳаллӣ таъмин карда шавад. Ин имкони аз байн бурдани тамоюлҳои манфии бартарафкунандаи сарчашмаҳои қарзӣ ва трансфертии захираҳои молиявии мақомоти маҳаллиро ба бор меоварад, сохтори ин сарчашмаҳоро такмил медиҳад, сатҳи худтаъминсозии молиявии мақомоти маҳаллиро инкишоф медиҳад, ҳамоҳангии воситаҳои молиявии худии ҳокимияти маҳаллиро бо хароҷотҳои он вобаста ба нигоҳдории талаботи ҷомеа ва таъмини рушдитавсеаи иқтисодӣ-иҷтимоии шаҳраку ноҳияҳо дар сатҳи муътадил нигоҳ дорад.

1.3. Муносибатҳои методӣ доир ба арзёбии механизми идоракунии молияи мақомоти маҳаллӣ

Дар марҳилаи ҷадиди равнақи иқтисодӣ-иҷтимоии манотиқи кишвар чиҳати ислоҳоти идоракунии маҳаллӣ раванди “аз нав тавзеи вазоифу ваколат бо мақсади гусатриши самрадиҳандаи мақомҳои дар маҳалҳо қарордоштаи ҳукуматҳои давлатӣ ва худидорагари маҳаллӣ, ҷудо созиши молу амвол ва тавзеи ихтиёрдорӣ молиявии ин табақот”²⁵ авҷ гирифтааст. Вобаста ба ин, масоили илмӣ хос арзёбкунандаи асарбахшона идоранамоии объектҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ки ҷузъи молияи давлатӣ мебошанд, дар таҳқиқоту таҷзияҳои муҳаққиқони дохилӣ ба мавриди мавриди ифода қарор дода шудаанд.²⁶ Дар ин кори илмӣ мо низ ҷуръат намудем ба баъзе масъалаҳои арзёбии самаранокии идоракунии молияи давлатӣ равшанӣ андозем. Пеш аз ҳама зурур донистем, ки муносибатҳои методиро доир ба омӯзиши идоракунии, ки дар адабиёти

²⁵ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, с.42.

иктисодӣ чой доранд, гурӯҳбандӣ намоем:

Якум, усули равандӣ, ки дар он идоранамоӣ ба унвони занҷираи амалҳои ба ҳам пайваста ва бо тартиби қаблан муайянгардида ба самти дақиқ ва барои расидан ба натиҷаи ниҳии манфиатҳои иҷронамояндагон ҷиҳати дар сатҳи олии иҷро намудани вазифаҳои хизматӣ ба ҳисоб меравад.²⁷ Дар маҷмӯъ, метавон ин усулро барои баҳогузори натиҷабоборваррии молияи мақомҳои давлатӣ, ки бо дар назар доштани марҳилаҳои муайянгардидаи қавонин дар фароянди буча ва расман идорасозӣ истифода мегардад тафир намуд;

Дуюм, усули воқеияте, ки баҳри идоракунии омӯзиш ва арзёбии ҷанбаҳои воқеие, ки дар он объекти иқтисодӣ-иҷтимоӣ муайян карда шудааст. Ин амал имкон медиҳад, ки дар мавриди муаммоҳои вучуд дошта, назароти амиқ шакл гирад, маҷмӯи тадбирҳои созмон дода шаванд, ки дар натиҷаи ба назаргирии ҳислатҳои фардии мушаххасгардидаи фаъолияти объекти назоратӣ босамар роҳандозӣ гарданд²⁸. Дар рафти идоранамоии молияи давлатӣ усули мазкур бо баназаргирии маҳдудиятҳои дар Қонуни ҚТ “Дар бораи бучети давлатӣ” муайяншуда, ҷӣ аз ҷиҳати параметрҳои микдории бучет ва ҷӣ аз ҷиҳати татбиқи принципҳои низоми бучет, татбиқшаванда аст;

Сеюм, усули низоми идоранамоии бо омӯзиш ва баҳодиҳии объекти иқтисоди-иҷтимоӣ алоқаманд, ки ҳамчун як низоми дорои вижагиҳои муайяни мутаносибсозандаи тафовутҳо амал намуда бо ин махсусиятҳо аз дигар низомҳо фарқият дорад. Чунин усул шароите ба миён меорад, ки вазъияти объекти омӯхташаванда бо диди куллан нав боргирӣ хоҳад шуд²⁹.

²⁷ Жетесова, Г.С. Процессный подход к управлению качеством /Г.С. Жетесова, Ж.Т. Сартабаев // Труды Университета. 2007. – Т. 1. – С. 79-81., Командиров, М.А. Процессный подход к определению норм управляемости /М.А. Командиров // Экономика и управление: анализ тенденций и перспектив развития. – 2013. – № 9. – С. 94-100., Нем, Ж.А. Процессный подход: от понятийного аппарата к реализации на практике /Ж.А. Нем // Интернет-журнал Науковедение. 2012. – № 1 (10). – С. 2.

²⁸ Гришина, Н.В. Ситуационный подход: исследовательские задачи и практические возможности /Н.В. Гришина // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 16. Психология. Педагогика. – 2016. – № 1. – С. 58-68., Кузьмина, О.В. Ситуационный подход к исследованию компетентности во времени /О.В. Кузьмина // Вестник Удмуртского университета. Серия Философия. Психология. Педагогика. 2015. – № 3-2. –С. 26-33., Росс Л. Человек и ситуация. Уроки социальной психологии /Л.Росс, Р.Нисбетт. М.: Аспект Пресс. – 1999. – 429 с.

²⁹ Ихсанова, Л.Р. Качество как экономическая категория /Л.Р. Ихсанова // Российское предпринимательство. – 2010. – №5. – С. 66 -71., Поздеев, В.Л. О системном подходе в экономическом анализе /В.Л. Поздеев // 28. Региональная экономика: теория и практика. – 2009. – № 42. – С. 33-36., Протасов, А.С. Региональная экономика и ее свойства с позиций системного подхода /А.С. Протасов, А.Ю. Прокудин // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2008. – № 6 (62). –

Чорум, усули синергетикӣ, ки равобити системави ро инъикос намуда, бо шаклгирии низоми иқтисодӣ-иқтимоӣ ҳамоҳанг мебошад. Дар чорчӯбаи ин усул, қоидаҳои созгории механизмҳо бо низомҳои печидаи иқтисодӣ-иқтимоӣ, ки бар асоси тағйиротҳои ба таври сареъ бавучудояндаи муҳит ва шарту шароити амалқард, ки дороии вижагиҳои ба худ ҳоси дохилӣ ва берунӣ мебошанд, ҳамчун асилтарин мушкили арзёбӣ ғардидааст³⁰; Ин рӯйқард ба мо иҷозат медиҳад, ки то дар мавриди афзалияти созмондиҳии манобеи буҷа ва пешгӯинамоии дарозмуҳалти буҷа ибрози ақида намоем;

Панҷум, усули идоранамоии ҳавфҳо (дар таҳқиқотҳои иқтисодчиёни зерин мавриди омӯзиш қарор гирифтааст: Ҷ. Милл, Н. В. Секиф, А. Маршалл, А. Пигу, А. М. Лавров, Д. В. Горохова, И. А. Гришунина, Н. И. Яшина., Аюпова С. Г.), дар заминаи мудирияти объектҳои хусусияти иқтисодӣ ва иқтимоӣ дошта, баҳогузорианамоии ҳавфи вазъияти номатлуб, ки зимни таъсиррасониҳои ба ё бевосита ба объектҳои идоранамоӣ манша мегирад.³¹ Чунин рӯйқард ҳангоми идорасозии молияи давлатӣ дар қисме аз мамолики ғарбӣ мушоҳида мегардад.

Шашум, усули барномавии мақсаднок, ки тақмил додани идоракуниро ба воситаи тақмили банақшагириӣ дарбар мегирад, аз ҷумла фарогирӣ равиши стратегӣ мебошад³². Тадбиқи ин равиш ба идоракунии буҷети маҳаллии вилояти Хатлон дар масъалаҳои даромади буҷет дар асоси барномаҳои мақсадноки қабулшуда оид ба номгӯи васеи самтҳои афзалиятноки рушди

С. 183-187., Сухарев, О.С. Системный подход к анализу эффективности бюджетных расходов и направлений развития экономики /О.С. Сухарев // Экономика и предпринимательство. – 2015. – № 1 (54). – С. 83-94.,

³⁰ Мелехин, В.Б. Методологические основы самоорганизации в управлении сложными социально-экономическими объектами / В.Б. Мелехин, Л.М. Багандова // Транспортное дело России. – 2010. – № 5. – С. 131-133.

³¹ Аюпова, С.Г. Методологические аспекты прогнозирования бюджетных доходов с учетом оценки степени риска поступлений /С.Г. Аюпова // Вестник Челябинского государственного университета. 2010. – № 6. – С. 81-85., Горохова, Д.В. Основные направления развития управления бюджетными рисками субъектов Российской Федерации /Д.В. Горохова // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – 2013. – № 2. – С. 82-87., Яшина, Н.И. Совершенствование управления региональными финансами с учетом оценки риска функциональных расходов бюджетов территорий / Н.И. Яшина, И.А.Гришунина // Региональная экономика: теория и практика. – 2005. – № 11. – С. 34-46.

³² Названова, К.В. Механизмы управления инновационным развитием экономики на мезоуровне: социально-экономическая система «регион» как объект стратегического планирования / К.В. Названова, П.Н. Захаров // Современные технологии управления. – 2015. – № 9 (57). – С. 22-28., Силин, В.П. Организация стратегического отраслевого планирования как фактор инноваций государственного управления в Российской Федерации /В.П. Силин // Экономика и предпринимательство. – 2015. – № 3-2 (56-2). – С. 115-118.

минтақа оқилона мебошад. Банақшагирии барномавӣ-мақсаднок яке аз усулҳои маъмултаринест, ки сифати идоракунии молияи давлатӣ ва буҷети маҳаллиро беҳтар мекунад. Таҷзия, таҳлил, мутолеа ва бознигирии амалҳои озмудашудаи мамолики хориҷӣ чӣхати амалигардонии вазоратҳои идорасозии барномавии буҷа ва субъектҳои ҳукукӣ давлатӣ шаҳодати онро медиҳад, ки авомили аслии дар хронологияи таҷдиднамоии он ҳисоботи Комиссияи Гувер соли дар 1949 мебошад.³³ Аз соли 2001 дар мамлакатҳои Аврупо банақшагирии барномавӣ-мақсадноки идоракунии молияи давлатӣ фаъолон амалӣ карда мешавад. Идоранамоии молияи давлатии ин кишварҳо дарбар гирандаи низоми сезинагӣ мебошад:

- 1) Ҷустуҷӯ ва дарёфти асоситарин роҳҳо барои густариш ва раванги кишвар;
- 2) шаклдиҳии муосиртарин барномаҳо дар ҷорҷӯбаи ҳадафоти муайянгардида;
- 3) масъулиро аз мақомот зарураст, ки дар пайи тазмин ва иҷронамоии аҳдофҳои тайиншуда дар барнома (дар вобастагӣ аз принципи як барнома - як мақом, ин равиш ба мақомҳо иҷозат медиҳад то, масъулияти бештареро барои дастёбӣ ба натоиҷи назаррас ба уҳда гиранд.

Бинобар ин, тазмини молиявӣ аз сатҳи буҷаи маҳалҳои кишвар дар навъҳои мухталиф (маблағгузорию буҷетӣ, қарздиҳӣ, маблағҳои бознагардандаи ҳадафнок, субвенсияҳо ва ғайра) амалӣ карда шуда истодаанд. Механизми идоранамоии молиявӣ дарбаргирандаи маҷмӯи навъҳои ташаккулёбии равобити молиявӣ, тартиби ташаккул ва истифодаи фондҳои тамаркуз шуда ва тамаркузнашуда, усулҳои банақшагирии молиявӣ, навъҳои идоранамоии низоми молиявӣ, ва қонунгузорию молиявӣ мебошад. Бо ин мақсад механизми идоракунии буҷети маҳаллӣ дар расми 1.6. нишон дода шудааст.

³³ Боканов, А. А. Эволюция бюджетирования, ориентированного на результат /А.А. Боканов // Армия и общество. – 2012. – №1 (29). – С.134-137.

Расми 1.6. - Сохтори механизми идоракунии бучети мақомоти ҳокимияти маҳаллии давлатӣ

Сарчашма: муаллиф тибқи маълумотҳои расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия намудааст.

Тавре аз расми 1.6. дида мешавад, аз рӯи дараҷаи амали механизмҳои овардашуда, таъминоти самараноки идоракунии молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ имконпазир аст. Зеро, маҳз татбиқи оқилонаи механизми бучетию андозӣ ба рушди иқтисодиёти ҳудуди муайян боис мегардад. Ва ё механизми бонкию кредитӣ бошад ба танзими низоми молиявии сатҳи маҳал таъсир мерасонад.

Қонунгузорӣ таснифи ягонаи бучети ҳама сатҳҳо, қисми даромад ва хароҷотҳоеро, ки қиёспазирӣ ҳама нишондиҳандаро таъмин менамояд, муқаррар менамояд. Чунин тасниф бо принципҳои ягонагии низоми бучетии Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда мешавад. Ҳукумати мамлакат ҳадди аққали бучетҳои маҳаллиро тавассути мустақамнамоии манабаҳои даромад, хароҷотҳои ҳадди аққали бучетҳои маҳаллиро мепӯшонад.

Хароҷотҳои ҳадди аққали бучетҳои маҳаллӣ тавассути қонунгузорӣ бар асоси меъёрҳои ниҳонии таъминоти бучетӣ муқаррар карда мешаванд. Мақомҳои дар маҳалҳо қарордошта зимни созмондиҳии бучаи маҳалҳо аз

стандартҳои ягонаи хусусияти иҷтимоидоштаи давлатӣ, меъёрҳои иҷтимоӣ, меъёрҳои яктаргаи тазминкунандаи буҷаҳои истифода мекунад.³⁴ Ва зеро мафҳуми буҷети маҳаллӣ қабл аз ҳама воситаҳои пулии бозгаштнашаванда мувофиқ ба қавонини Ҷумҳурии Тоҷикистон ба буҷаи мақомҳо дар маҳалҳо қарор гирифта, дохилшаванда дарк мегардад.

Таснифи даромадҳои буҷетҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар худ рамзи мафҳуми маъмурони воридшавии буҷет, гурӯҳҳо, зергурӯҳҳо, модда, зермоддаҳо, унсурҳо, барномаҳо ва рамзҳои таснифоти иқтисодии даромадҳоро дарбар мегирад. Бо назардошти қарорҳои муҳимтарин принсипи ғайримутамарказонии ваколатҳои хароҷотӣ- субсидианокӣ (муносибатҳои зичи мақомоти давлатии татбиқкунандаи ваколатҳои хизматрасониҳои мутобиқи буҷетӣ) минбаъд тибқи қонун меъёрҳои имкондиҳандаи ҳалли чунин масъалаҳо бо мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ворид карда шудаанд;

- ҳуқуқи иловагии истифодаи маводҳои захиравии худӣ ва воситаҳои молиявӣ барои татбиқи ваколатҳои аз тарафи ҳукумат ба онҳо тибқи тартибот ва оинномаи мақомоти маҳаллӣ ироа гардида;

- ҳуқуқи иштироки мақомоти маҳаллӣ дар татбиқи ваколатҳои давлатии тибқи муқаррарот пешниҳод нагардида (дар ин ҳолат қонунҳои ҷумҳуриявӣ метавонанд тартиби мувофиқанамоеи иштироки мақомотҳои маҳаллиро дар татбиқи чунин ҳолатҳо баррасӣ намоянд, ҳамчунин эҷоди ҳадди аксари имконотҳои қонунӣ барои танзимсозии мақомотҳои давлатӣ), агар имкони иҷрои чунин харҷҳо дар қавонуни кишвар қайд нашуда бошад.

Боиси қайд аст, ки андоз дар ғанӣ гаштан ва устувории буҷети маҳаллӣ мавқеи асосиро ишғол мекунад. Ба унвони андозҳои маҳаллӣ танҳо чунин намудҳои андозҳо, андоз аз даромади шахсони воқеӣ- ҳуқуқӣ, андоз аз амволи ғайриманқул, андоз аз арзиши иловашуда, андоз аз истифодабарандагони воситаҳои нақлиёт ва ғайра ба ҳисоб мераванд. Меъёрҳои андозӣ нисбат ба андозҳо ва бочҳои давлатӣ ба буҷети маҳаллӣ то андозае тағйир ёфтанд.

³⁴ Финансы: учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. / под ред. проф. В. Г. Князева, проф. В. А. Слепова. – М.: Магистр, 2012, – 654 стр.

Масалан, андози ҳадди ақал аз даромади корхонаҳо, ки қаблан ба буҷетҳои маҳаллӣ аз рӯи меъёри 2% солона пардохт мегардид, дар ҳоли имрӯз ба буҷетҳои маҳаллӣ ворид намегардад. Андози ягона аз истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ба буҷети маҳал ворид намегарданд.

Вазъияти иқтисодии феълӣ аз мақомҳои дар маҳалҳо қарордошта хоҳони, ҳали мушкилоти тавонмандсозии бучаи маҳалҳоро тақозо менамояд, зеро ин дар дараҷаи аввал марбут ба комил буда бо сиёсати андозӣ робита дорад. Дар ҳамин ҳол, мақомоти маҳаллӣ лозим медонанд, ки пояи даромади воқеиро дар назар гиранд.³⁵

Аз ин хотир, ба ақидаи мо зимни ба шаклдарории бучаи маҳал идоранамоии самарабахши механизми даромадҳои андозро дар чунин равиҳо имконпазир мебошад:

- баҳогузории дараҷаи ҷамънамоии даромадҳои андозӣ. Сатҳи ҷамънамоии даромадҳои андозӣ яке аз асосларин шохиси сиёсати андозӣ ва сифати идоранамоии андози бучаи маҳал башумор мераванд.³⁶ Дар ҷорҷубаи мутолиаи роҳандозишуда пешниҳод мешавад, ки тавсифоти ҷамънамоии даромадҳои андозӣ ба унвони нишондиҳандаи ифодагари мутаносибии пардохтҳои андозии воқеан ситонидашуда вобаста ба ҳаҷми манбаҳои рабтдоштае, ки ҳамчун сарчашмаи муяссари андоз мушаххас шудаанд, мавриди қиёс қарор дода шаванд:

- Баҳодиҳии пешниҳодҳо дар самти имтиёзҳои андозӣ. Пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ дар ҳама ҳолат бо зиёнҳои марбут ба буҷет алоқамандӣ дорад. Аз ин хотир, зимни омодаسازی низоми баҳодиҳии самарабахшии идоранамоии буҷети маҳаллӣ, раванди муайянسازی асарбахшии онҳо муҳим шуморида мешавад. Арзёбии сатҳ ва феҳрасти имтиёзҳои вучуддоштаи андозӣ, метавонад дар коҳиш додани хавфи пешниҳоди имтиёзҳои беасар ва интиҳоби объектҳои самарадиҳанда ҷиҳати пешкаши имтиёзҳо ба онҳо дастёр бошад.

³⁵ Панина, О.В. Сравнительный анализ моделей оценки государственного управления // О.В. Панина, М.К. Кривцова, М.А. Поздорова // Современные технологии управления. - 2014. - № 10(46). - С. 29-32. - ISSN 2226-9339.

³⁶ Васюнина, М.Л. Совершенствование управления доходами бюджетов в Российской Федерации / М.Л. Васюнина // Финансы и кредит. - 2015. - № 9. - С. 37-39. - ISSN 2071-4688.

Бинобар ин, раванди муайяннамоии самаранокӣ ва пешниҳоднамоии имтиёзҳо, қисми ҷудоинопазири идоранамоии буҷети мақомоти давлатӣ ба ҳисоб меравад.

Дар ингуна ҳолатҳо, идорасозии даромадҳои андозиро метавон ба қисмҳои зерин тасниф намуд:

- иҷтимоӣ – дастрас будани гурӯҳҳои ҷудогонаи шаҳрвандон;
- молиявӣ – бартараф намудани фарояндҳои вижагии алайҳи молиявӣ дошта;
- таҳрик – ҷалбнамоии сармоя ва гусатриши тавонгари иқтисодӣ³⁷.

Бо мақсади муайян намудани самаранокии раванди даромади андозӣ вобаста ба ҳар як намуди он гузаронидани таҳлил ба мақсад мувофиқ аст. Вагарна имтиёзи андозӣ дар сурати арзиши манфии таъсири умумии буҷет, ғайрисамаранок ва баръакс, дар сурати мусбат будани таъсири буҷет самаранок ҳисобида мешавад.

Самарабахшии идоранамоии даромадҳои ғайриандозии буҷетҳои маҳаллӣ, метавонад дар ташаккули низоми баҳодихии самарабахшии идоранамоии буҷетҳои мақомоти давлатӣ нақши арзандаро иҷро намоянд, зеро чораҳо дар самти ҷалби иловагии даромадҳои ғайриандозӣ метавонанд дар афзоишҳои даромади буҷети маҳаллӣ боис гарданд.

Дар ҷорҷубаи самарабахшии даромадҳои ғайриандозӣ, арзёбии самарабахшии идоранамоии даромадҳои ғайриандозӣ низ мубрам доништа мешавад. Муҳимияти маъмурикунонӣ ин аст, ки мақомоти маҳаллӣ бояд абзорҳои муассир барои муайянсозии амволи сабт нашударо дошта бошанд, то тавонанд даромадҳои ғайриандозӣ сафарбар намоянд.

Ҳамчунин, идоракунии мақсадноки хароҷоти буҷети маҳаллӣ барои ҳар як минтақаҳои алоҳидаи мамлакат масъалаи басо муҳим ба ҳисоб меравад. Дар ин хусус, яке аз равияҳои аслии тазмини самарабахшии идоранамоии харчи буҷаи маҳал баҳогузори самарабахши барномаҳои ҳадафноки мақомҳои давлатӣ ба ҳисоб мераванд. Зарурияти усули барномавию мақсаднок ва баҳодихии он пеш аз ҳама бо хусусиятҳо ва бартариҳои он вобаста аст, ки

³⁷ Дмитришина, Е.В. Обзор проекта по разработке механизмов оценки эффективности бюджетных инвестиций / Е.В. Дмитришина // Оценка эффективности бюджетных инвестиций на региональном и муниципальном уровне. - 2008. - С. 17-20. – ISSN отсутствует.

имкон медиҳанд, давраи пурраи раванди идоракунӣ ба амал бароварда шавад.³⁸ Илова бар ин, барномаҳо, механизмҳо, мониторинг, назорат ва қабули қарорҳоро дарбар мегиранд (дар боби сеюм муфасссалтар оид ба ин масъалаи тақмили механизмҳои идоракунӣ меистем).

Муҳимтарин вазифа дар қорҷубаи идоранамоии буҷети маҳаллӣ, болобардории самарабахшии даромад ва хароҷоти буҷет ҷиҳати таъмини инкишофи бахши иҷтимоӣ ва воқеии иқтисодӣ, инчунин сифати хизматрасонӣ аз тарафи қорхона ва муассисаҳои марбут ба бахши давлатӣ ва мақомҳои дар маҳалҳо қарордошта ба шумор меравад. Дар ҳамбастагӣ ба ин ҳолта, яке аз равишҳои мушаххаскунандаи асарбахшии иҷросозии буҷа маҳалҳо дар бастагӣ бо харҷ ин баҳогузории сифат ва дастрас будани хизматрасонии давлатӣ ба шумор мераванд.

Вазоифи раванқ ва баҳогузории низоми пешкаشناмоии хизматрасонии давлатӣ ин беҳбудбахшии муносибатҳои дутарафа бо шаҳрвандон ва қорғоҳу муассисаҳо, ҳамчунин афзоишбахшии самаранокии худидорасозии маҳаллӣ, дастрасӣ пайдо намудани шаҳрвандон ва қорхонаю муассисаҳо ба иттилоот дар мавриди тартибот ва рафти иҷроии вазифаи аз ҷоиниби мақомоти давлатӣ ба ҳисоб меравад, назорат бояд дар ҳар як марҳалаи иҷроии он амалӣ қарда шавад.³⁹

Интихоби нишондиҳадаҳо ва ё индикаторҳои арзёбии самаранокии фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ инструменти муҳими идоракунии молиявӣ маҳсуб меёбанд. Дар адабиёти иқтисодӣ одатан се намуди асосии баҳодихиро аз ҳам фарқ мекунанд: шуморавӣ, сифатӣ ва омехта.⁴⁰ Баҳодихии шуморавӣ дар ифодаёбии миқдорӣ ва ё рақамии инъикоси натиҷаҳои фаъолият, яъне муайян намудани бузургҳои мутлақ ва нисбӣ дар асоси маълумоти омӯрӣ асос мегирад. Масалан, ҷиҳати баҳогузории ҳислатҳои

³⁸ Марусова, О.А. Зарубежный опыт программно-целевого управления государственными расходами и возможности его адаптации в России / О.А. Марусова // Традиции и инновации в государственном и муниципальном управлении: ценности и цели: материалы международной конференции, март, 2010. – Брянск : издательство БрФ ОРАГС, 2010. – 635 с. - ISBN 978-5-903802-24-1.

³⁹ Яшин, С.Н. Некоторые аспекты анализа бюджетного потенциала муниципальных образований / С.Н. Яшин, Н.И. Яшина // Экономический анализ: теория и практика. - 2003. – № 1. – С. 21-29. - ISSN 2073-039X.

⁴⁰ Шарифӣ Ф.Б. Тақомули фишангҳои ташаккулёбӣ ва идораи бахши давлатии соҳаи хизматрасонӣ (дар маводҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон), диссертатсия барои дарёфти дараҷаи номзади илми иқтисодӣ, ИҶтисос: 05.13.10 - Идоракунӣ дар низомҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, 208, с 47-49.

миқдории ғайолияти мақомҳои дар маҳалҳо қарордоштаи ҳукумати ҷиҳати густариши ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ шохисҳои ҷузъии зеро метавон истифода намуд;

K1 – саҳми давлат дар теъдоди умумии афроди фарогири шуғл дар минтақа;

K2 – саҳми сармоягузориҳои давлатӣ ба фондҳои асосӣ (маблағгузориҳои асосӣ)

K3 – саҳми давлат дар тавлиди маҷмӯи маҳсулоти саноатӣ дар минтақа;

K4 – ҳиссаи давлат дар миқдори умумии корхонаҳои минтақа;

K5 – ҳиссаи давлат дар ҳаҷми умумии маблағгузориҳои асосӣ дар минтақа;

Ҷиҳати таҳлили тамоюли афзоиши хароҷотҳои давлатӣ дар иқтисоди вилояти Хатлон, тамоюлҳои ифшошудаи қонуни А. Вагнерро ошкор менамоем. Барои Вагнер васеъшавии хароҷотҳои давлатӣ дар давраи дурнамои дарозмуддат маҳсулоти рушди иқтисодӣ ба шумор меравад, ки он бо афзоиши миқдор ва зичии аҳоли ҳамроҳ мебошад, зеро ҳар ду омил метавонанд талаботро ба ғайолияти ҳама сатҳҳои ҳокимияти давлатӣ зиёд намояд. Ин қонун назарияи умумишудаи ин ё он хусусияти равонии агентҳои иқтисодӣ набуда, аз худ вобастагии муқарраршудаи эмпирикиро таҷассум менамояд. Зимни дохилнамоии ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохила (MMM) (X), хароҷотҳои давлатӣ (G) ва ҳиссаи хароҷотҳои давлатӣ нисбат ба MMM ($g=G/X$), қонуни Вагнерро метавон ба таври зайл сабт намуд:

$$dg / dX > 0 \quad (1).$$

Истифодаи мафҳуми чандирии хароҷотҳои давлатӣ вобаста ба барориш $E=(X/G)(dG/dX)$, қонуни Вагнерро метавон дар дигар шакли эквиваленти инъикос намуд;

$$E > 1 \quad ;(2)$$

Бо назардошти он, ки дар шакли дискретӣ нишондиҳандаи чандирӣ E аз худ муносибати суръати афзоиши хароҷотҳои давлатӣ ва МММ, нобаробарии каблиро метавон дар намуди зерин бознавишт намуд:

$$\frac{\Delta G}{G} / \frac{\Delta X}{X} > 1 \quad (3)$$

Ҳамин тавр, қонуни Вагнер фарзияи болоравандаи ғайрихаттии вобастагии байни хароҷотҳои давлатӣ ва МММ-ро ифшо менамояд. Агар $E \leq 1$, онгоҳ қонуни Вагнер батаври автоматӣ вайрон мегардад. Гояи намояндаи мактаби таърихии А.Вагнерро профессор А.Б. Мирсаидов, ки ҷиҳати афзоиши ғаълонокии иқтисодии давлат баромад менамояд, хусусияти қонунии ин афзоишро объективона асоснок намудааст ва он дар шароити муосир хусусияти мубрамиро дар худ ҷой додааст. “ Ӯ сабаби чунин афзоишро ҳам бо тағйиротҳои иҷтимоӣ ва ҳам бо тағйиротҳои технологӣ алоқаманд намуда буд. А. Вагнер падидаи иқтисодиро, ки дар адабиёти иқтисодӣ қонуни Вагнер ва ё қонуни афзоишбандаи ғаълонокии давлат номида мешавад, ифшо намудааст».⁴¹

Баҳогузори сифатӣ ба тадқиқоти ақидаи истеъмолкунандагони хизматҳо оид ба ғаълоияти мақомоти маҳаллии иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар самти хизматрасонӣ таъя мекунад. Намуди омехтаи баҳогузорӣ истифодабарии усулҳои шумораӣ ва сифатиро барои муайян намудани дараҷаи самаранокии ғаълоияти бахши мазкур дар назар дорад. Ҳангоми амалигардонии баҳогузорӣ соҳаи асосии ғаълоияти институти аниқ ҳокимияти давлатӣ дар ҷорҷӯбаи самтҳои муқарраршуда ва дар ҳудудҳои ваколатҳои он баромад мекунад. Ғаълоияти мақомоти ҳокимияти иҷроияи маҳаллии давлатӣ аз ғаълоияти дигар мақомотҳо ва ё шӯҳаҳои ҳокимияти ҳудидоракунии маҳаллӣ вобастагӣ дорад. Мувофиқан, дар ҷараёни баҳогузорӣ бояд таъсири омилҳои беруна ба натиҷаҳои ғаълоияти мақомоти давлатӣ ба инобат гирифта шаванд. Дар адабиёти илмӣ ҳангоми мушоҳида намудани муаммои баҳогузори сатҳи

⁴¹ Мирсаидов А.Б. Роль государственного сектора в развитии общественного сектора экономики Республики Таджикистан//Экономика Таджикистана, международный научный журнал ИЭД АН РТ, №1, 2013, с.23-32

фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллии давлатӣ пойгоҳи махсуси мафҳумӣ истифода мешавад, ки барои дақиқ намудани масъалаи баррасишавандаи тадқиқот заруранд. Пайваста ба ин омӯзиши муайян намудани намудҳои гуногуни баҳодихӣ мувофиқи мақсад мебошад.⁴²

1. Баҳогузори натиҷагирӣ ба сатҳи дастрасноии натиҷаи пешбиншавандаро тавсиф менамояд;

2. Баҳодихии сифат хислатҳои мувофиқаткунандаи предмет ва ё ҳодисаро ба моҳияти он дар назар дорад;

3. Баҳодихии самаранокии амалҳо натиҷаҳои пешбинишавандаро таъмин менамоянд: самара аз идоракунии давлатӣ – ин қобилияти таъсиррасонии субъекти бахши давлатии соҳаи хизматрасонӣ ба объект бо мақсади дастрасии масъалаҳои гузошташуда дар ҳолати харочотҳои ҳадди ақал мебошад.

Мафҳуми “самара” метавонад ҳамчун афзункунандаи имконпазир тавсир шавад, ки ба воситаи истифодабарии воситаҳои буҷети давлатӣ ва дар асоси имкониятҳои нав дар ҳалли муаммоҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ифода ёбад, ки онҳо ба номгуӣ масъалаҳои аҳамияти давлатӣ дошта дохил карда мешаванд. Дар ин ҷода самара бештар ба оянда нигаронида мешавад. Яъне, самаранокӣ ҳамчун қобилияти ба даст овардани натиҷаи манфиатнок мебошад. Чунин маънидодкунии самаранокиро мумкин аст ҳамчун баҳодихии сифатӣ мушоҳида намуд. Дар адабиёти иқтисодӣ инчунин дигар муносибат нисбати самаранокӣ мавҷуд аст, ки мувофиқи он самаранокӣ ин самараи нисбӣ ва ё натиҷагирии ҷараён мебошад, ки ҳамчун нисбияти самара (натиҷа) ба хароҷоти ноилгардии он муайян карда мешавад. Аксарияти муаллифон маънидодкунии мазкурро ба истилоҳи “самаранокии иқтисодӣ” рабт медиҳанд.⁴³

Бояд қайд намуд, ки нишондиҳандаҳои дастрасӣ ва сифати пешкаш намудани хизматҳои давлатӣ, ки барои он буҷети маҳаллӣ харч мешавад, индикатори муҳими самаранокии иҷтимоии он мебошад. Бинобар он,

⁴² Шарифӣ Ф.Б. Тақомули фишангҳои ташаккулёбӣ ва идораи бахши давлатии соҳаи хизматрасонӣ (дар маводҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон), диссертатсия барои дарёфти дараҷаи номзади илми иқтисодӣ, Ихтисос: 05.13.10 - Идоракунии дар низомҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, 2019. 208, с 48

⁴³ Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Инфра-М, 2007.

нишондиҳандаи сифати пешкаш намудани хизматҳои давлатӣ, пеш аз ҳама хизматрасониҳои иҷтимоӣ, ки беш аз 50 фоизи қисми хароҷоти буҷети маҳаллӣ сафарбар мешаванд.

Расми 1.7. Нишондиҳандаи сифати пешкаш намудани хизматҳои давлатӣ, ки самаранокии иҷтимоиро тавсиф медиҳанд.

Сарчашма: муааллиф дар асоси маълумотҳои пешниҳодшуда таҳия намудааст.

Аз расми 1.7. мушаххас мешавад, ки нишондиҳандаҳои арзёбии сифат барои ҳама навъи хизматҳо хусусиятҳои аниқ ва ба мавқеъ иҷрокунанда, дастрасӣ, хароҷот барои татбиқ ва мавҷудияти арзу шикоятҳои асоснок кардашуда маҳсуб меёбад.

Таркиби нишондиҳандаҳои дастрасӣ ва сифат ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо мешаванд: шуморавӣ ва сифатӣ.

Шохисҳои дастрасии ададӣ бо шохисҳои қобили муҳосиба мушаххас мераданд, ки имконияти арзёбии айнии амалкарди ниҳодҳои бахши давлатиро ироа дода, хизматҳоро пешкаш мегардонанд. Онҳо иборатанд аз: замони

интизории хизмат; барномаи кории муассиса ва макони ҷойгиршавии он; миқдори ҳуҷҷатҳо ҷиҳати ба даст овардани хизматҳои зарурӣ; натиҷаи ниҳони арзиши хизмат (барои хизматрасониҳои пулакӣ); мавҷуд будани имтиёзҳо барои категорияҳои муайяншудаи истеъмолкунандагони хизматрасониҳо.

Шохисҳои сифатии дастрасии хизматҳои пешкашшавандаро аз рӯи чунин хусусиятҳо ҷудо намудан мумкин аст:

- сатҳи мушкилии талабот, ки ба истеъмолкунандагон барои дастрас намудани хизмат зарур аст;
- сатҳи дурустии иттилоот оид ба хизматҳои пешкашшаванда;
- содда ва дақиқ будани иттилоот ва ҳуҷҷатҳои дастурӣ;

Сифати хизматҳои пешниҳодшавандаро метавон аз рӯи нишондиҳандаҳои зерини ададӣ ба монанди риояи муҳлати пешниҳоднамоии хизматҳо, арзёбӣ намуд; шумораи шикоятҳои асоснок. Ба шохисҳои сифатӣ ҳамчунин метавон шомил намуд:

- равшангардониҳои ӯҳдадорихои иҷрошаванда дар қиёс бо истеъмолкунанда;
- маданияти хизматрасонӣ;
- сифати натоиҷҳои меҳнатии коғарони бахши хизматрасонӣ.

Таркиб ва аҳамияти хизматҳои пешкашшаванда аз рӯи хусусияти ҳуди хизмат ва имкониятҳои пешкашкунандаи он муайян карда мешаванд.

Дар таҷрибаи ватанӣ пешниҳоди хизматҳои давлатӣ бо идоракунии буҷети давлатӣ ва фаъолияти хизматчиёни давлатӣ зич алоқаманд аст. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба хизмати давлатӣ” (аз 5 март соли 2007 №233) мафҳуми хизматчиӣ давлатӣ чунин муқаррар карда шудааст: “Хизматчиӣ давлатӣ – шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар асоси касбӣ вазифаи пардохтшавандаи давлатиро бо мақсади таъмини иҷроиши ӯҳдадорихои шахсон, ки вазифаи давлатиро ишғол менамояд амалӣ карда мешавад. Дар моддаи 7 принципҳои асосии фаъолият муайян карда шудаанд.

1. Хизмати давлатӣ дар чунин принципҳо асос мегирад:

- волоияти Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- афзалияти ҳуқуқ ва озодии инсон ва шаҳрванд;
- ягонагии низоми хизмати давлатӣ новобаста аз тақсимооти ҳокимияти давлатӣ ба қонунгузор, иҷроия ва судӣ;
- фидокорӣ нисбати Ватан ва халқи Тоҷикистон;
- инсонпарварӣ ва адолати иҷтимоӣ;
- хислати дунявии хизмати давлатӣ;
- беҳизбии хизматчиёни давлатии мақомотҳои мувофиқи давлатӣ бо Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудаанд;
- шаффофияти хизмати давлатӣ ба истиснои ғайолияти марбут ба сирри давлатӣ, ки тавассути қонунгузорӣ муайян гардидааст;
- малакаи касбӣ ва босалоҳиятии хизматчиёни давлатӣ;
- хоҳишдорӣ ва дастрасӣ пайдо намудан ба хизматҳои давлатӣ;
- зертобеъияти хизматчиёни давлатӣ;
- муътадили ҳаёти мақомоти давлатӣ;
- пешрабии хизмати хизматчиёни давлатӣ дар асоси қобилият, маҳорат, тайёрии касбӣ ва талаботҳои таҳассусӣ;
- баҳодигии ғайолияти хизматчиёни давлатӣ дар асоси вазифаҳои хизматӣ.

2. Хизмати давлатӣ инчунин метавонад дар дигар принципҳо асос ёбад, ки ба қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон зиддият нашоа бошад”⁴⁴.

Баҳамаамалкунии хизмати давлатӣ ва ҷамъиятӣ-шаҳрвандӣ дар асоси риоя намудани чунин принципҳо, пеш аз ҳама принципи волоияти қонун ва тартибдарории ҳуқуқии ғайолияти мақомотҳои давлатӣ ва хизматчиёни давлатӣ. Ин принцип имконияти пайдошавии субъективизм ва сӯистифодаро ҳангоми пешкаш намудани хизматҳо ва қабули қарор аз байн мебарад.

Ҳангоми коркарди стандартҳои хизматҳои давлатӣ бояд таҷрибаи мамлакатҳои хориҷа омӯхта шаванд. Ба сифати объекти муқоисакунӣ мумкин

⁴⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба хизмати давлатӣ”
http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=16591

аст Хартияи Марианнаи Фаронсаро истифода намуд, зеро ин оиннома на танҳо стандарти хизматҳои давлатӣ, инчунин пешниҳодҳоро доир ба ҷорӣ намудани онҳо ифода мекунад. Хартия бо худ дастурри методологиро барои хизматҳои давлатӣ ифода мекунад, ки ба ӯҳдадорихои онҳо истифодабарӣ ва назорат аз болои риоя намудани шароитҳои иҷроиши стандартҳои хизматҳо инъикос ёфтаанд. Ҳуҷҷати мазкур барои беҳтар намудани сифати хизматрасонӣ ва қабули аҳоли дар муассисаҳои давлатӣ равона карда шудааст.

Фаъолияти мақомоти ҳокимияти маҳаллии давлатӣ бояд ба қонунгардонидани талаботи иҷтимоии аҳоли ва мувофиқан баҳодихии онҳо мусоидат намояд.

Бар ин асно, дар манотиқи сухталифи мамлакат аз назари мудирияти буҷаи маҳал, истифодаи қисме аз иқтидори ташкилӣ-идоранамой, нофаҳмиҳоро байни аҳдофи барномаҳои мақомҳо ва талаботи воқеии аҳоли дар маҳалҳоро ба бор меоварад. Ин мавқеиятҳо сабаби заруриятпайдонамоии арзёбии таъсири иқтисодӣ-иҷтимоии идоранамоеи буҷетҳои маҳаллӣ ва тақмили механизмҳои идоракунии онро ба миён меоварад.

Арзёбии шохисҳои иқтисодӣ-иҷтимоии мудирияти буҷаи маҳал на танҳо ифодагари дараҷаи ноил шудан ба натоиҷи назарраси амалкарди мақомҳои дар маҳалҳо қарордоштаи ҳукуматӣ, балки таҷассумгари дараҷаи раванқи истеҳсолот ва башҳои иҷтимоӣ низ башумор мераванд.

Дар ин маврид метавон методҳое, ки дар мавриди сармоягузориҳо дар баҳши хусусӣ истифода мешаванд, истифода бурд. Ин ҷо дар назар дорем методи “оморӣ”-и муайян намудани самаранокии хароҷоти буҷети мақомоти маҳаллӣ (меёри оддии муҳосибии даромад, бедисконтии бозгашти сармоягузориҳо - усули муайянсозии муҳлати пардохт ва ё бозпасгардии сармоя ва ғайраҳо) ва усули дисконтии арзёбӣ, ки бузургии маҷмӯи даромадҳои дисконтӣ (PV) ва арзиши тозаи овардашударо (NPV) ифода менамояд, бо формулаҳо ва тартиби зерин ҳисобу китоб карда карда мешаванд:

$$PV = \sum_{i=1}^n \frac{P_i}{(1+r)^i} \quad (1.3.1)$$

$$NPV = \sum_{i=1}^n \frac{P_i}{(1+r)^i} - IC \quad (1.3.2)$$

Ки дар он: n – давраи ҳисоботӣ; P_i – даҳолати пул дар соли i ; r – зарбаи дисконтӣ. Зимни қабули қарор дар бораи сармоягузориҳои давлатӣ чунин тартиботро ба назар гирифтани мувофиқи мақсад мебошад:

- агар $NPV > 0$, пас бояд лоиҳаҳо қабул намуд;
- агар $NPV < 0$, пас лоиҳаҳо набояд қабул кард;
- агар $NPV = 0$, пас лоиҳаҳо, бо як шарт қабул намудан қобили қабул аст, агар лоиҳа, аз лоиҳаҳои қаблан татбиқшуда даромади бештар оварад.

Дарбисёри мамӯли ҷаҳон, афзалиятҳои даромадҳои худӣ дар буҷаи маҳалҳо бештармушоҳида мегардад. Барои мисол, дар Бритониё, Фаронса, Олмон, Шведсия, Португалия, Венгрия ва Словения даромадҳои худии ҳокимиятҳо дар маҳал, дар аксар ҳолатҳо он асосан бавоситаи андозҳои маҳаллӣ тазмин мегардад. Дар Литва, Эстония ва Чехия бошад, даромадҳои буҷаи маҳалҳо, дар аксар маврид аз ҳисоби пардохтҳои тавассути буҷаи умумичумхуриявӣ шаклгир карда мешаванд. Дар Финляндия аз 3-2 дар седи даромадҳои худӣ- воситаҳоеанд, ки аз ҳисоби коргоҳҳои маҳаллии ба аҳоли хизматрасонон аз ҷумла, аз тарафи хизматрасониҳои коммуналӣ тазмин мегардад.

Диаграммаи 1.1. - Сохтори даромади буҷетҳои маҳаллии кишварҳои Аврупоӣ, бо %.
 Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣи Агентии омӯри назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2023 таҳия намудааст.

Мустақилияти молиявии нисбии мақомҳои дар маҳалҳо қарордошта дар кишварҳои хаворич, аслан бар асоси як низоми муътадили тавзеи ваколатҳо дар мавриди даромаду харҷҳо, судури трансфертҳо, ҳамчунин ба истифода додани механизмҳои самарабахш истифоднамоии манобеи молиявии манотиқи мухталиф ва маҳалҳо тазмин карда мешавад.

Бо мақсади якхела тазминсозии буҷаи маҳалҳо, дар кишварҳои хориҷӣ аз механизмҳои мувозинкунандаи буҷаҳо, ҳамчун як унсури мубрами вусъатбахшандаи равнақи эътидолонаи иқтисоди ва иҷтимоии манотик, ки асилтарин ҷузъи кишвар ба ҳисоб мераванд, ҷиҳати истифоданамои ба қор бурда мешаванд, вале дар сурати нокифоя будани заминаи андозҳои маҳаллӣ ҷиҳати тазмини қисми маҳраҷии буҷа аз баробарсозии амудӣ ва уфуқӣ истифода менамоянд.

Баробарсозии амудӣ амиқан маълумнамоии ваколатҳо байни ҳама зинаҳои буҷа метавонанд таъсири бевосита дошта бошад, аммо баробарсозии уфуқӣ бошад дар пешниҳоднамоии кӯмакҳои молиявӣ дар натиҷаи истифодаи зинаҳои болоӣ, зинаи поёниро мувозин мегардонад.

Манбаи даромади мақомҳо дар маҳалҳо қарордошта дар кишварҳои хориҷии дорои як иқтисоди равнақёфта дар аксари ҳолатҳо аз модели буҷетӣ-андозие, ки бо ҷонибдорӣ ҳукумати кишвар қабулшуда алоқамандии беш аз ҳад дорад.

Андоз аз даромад ва, яке аз мубрамтарин манобеи даромади буҷаи маҳаллии ҳарчӣ бештари мамолики хориҷӣ доништа мешавад.

Дар амсоли мамолики зер аз қабилҳои Шветсария, Исландия, Финляндия, Олмон, Дания, Шветсия ва Норвегия вурудшавии андозҳо (аслан он андозҳое, ки аз ҷониби афроди воқеӣ пардохт карда мешаванд) дар буҷаи калидитарин нақшои иҷрогар мебошанд. Дар сарзаминҳои Скандинавӣ нақши андоз аз даромад хеле ва хеле ҷолибу мубрам мебошад, тавассути ин нави андоз 90-97% даромади буҷаҳои сатҳи маҳал тазмин мегарданд. Дар манобеи даромади ин сарзаминҳоро андоз аз молу мулк ташаккул медиҳад. Дар мамолики алоҳида андоз аз молу мулк, мувофиқ ба ҳисобҳои тахминӣ 100%-и буҷетҳои

сатҳи маҳалро ташкил менамояд (Бритониёи Кабир, Ирландия). Вижагии дигар ва мубрами таасуси бучаҳои марбут ба маҳал дар мамолики дар ҳоли раванқ тавассути даромадҳои баланди ғайриандозӣ тазмин карда мешавад, ин шохис 10-25% дарбаргирандаи ҳаҷми умумии даромадҳо ба шумор меравад. Дар замону макони муосир мақомҳои марбут ба маҳалҳо дар раванқи иқтисодии ҷумҳури нақши ниҳоят мубраму муҳим дошта, асилтарин ҷузъи иқтисоди миллӣ ба шумор мераванд. Мақомҳои марбут ба маҳалҳо аз ҳуқуқ, пойяҳои амволӣ, заминаҳои моддӣ барои фарҷоми вазоифи ба зиммадоштаи мақомҳо вогузоргардида бодарад ҳастанд.

Гирдоварии манобеи молиявӣ ба бучаи маҳалҳо, аз ҷониби мудирони идораҳои мухталифи маҳаллӣ амлӣ гадида, ин воситаҳоро метавон ҷиҳати ҳалу фасли масъалаҳои стратегии инкишофу тараққиёбии минтақа ва маҳал истифода намуд.

Бучаи маҳал маблағҳои пулиро дар байни соҳаҳои гуногунранги иқтисод, соҳаҳои тавлидгар, амалкардҳои иҷтимоӣ, манотиқи иқтисодӣ тавзеъ менамояд. Бучаи марбут ба маҳал вобаста ба афзалиятҳои иқтисодӣ-иҷтимоии доштааш иҷроғари вазоифе ба ҳисоб меравад, ки мутобиқ ба тамоми категорияҳои молиявист, бахусус категорияҳои марбут ба назоратӣ ва тақсим. Бучети маҳал воситаҳои пулиро дар байни соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ ба монанди, соҳаи тавлидот, иҷтимоӣ ва дигар самтҳои барои тавсеаи маҳал ва минтақа зарур тақсим менамояд.

Мувофиқ ба назароти қаблан зикр шуда, метавон гуфт, ки тафовути ҷиддӣ байни таҷрибаи ватанӣ ва хориҷӣ мавҷуд аст, ки он асосан дар ташаккули даромадҳои бучетҳои маҳаллӣ ҷашмрас мебошад, дар ҷумҳурии мо ба васоитҳои бозгарднашванда афзалиятҳои бештар дода мешавад, вале дар сарзаминҳои хориҷӣ бошад, мубрамияти бештар марбут ба даромадҳои андозӣ баҳисоб меравад.

Сифатан мутаносибсозии самтҳои аслии болобардорандаи асарбахшии идорасозии молия маҳалҳоро бо чунин тарз метавон шарҳ дод:

– афзоишдиҳии саҳми вуруди пардохтҳои андозӣ ба бучаи маҳалҳо;

– ҳамбастагии ҳукумат чиҳати афзоишдиҳии сифати мудирияти молияи манотик ва маҳалҳо;

– тазмини равнаки усулҳои барномавии ҳадафманди мудирияти фароянди буча дар доираи манотику маҳалҳо.

Хулосаи боби 1-ум

1. Дар қорҳои назариявии бахшида ба шарҳи моҳияти идоракунии молияи давлатӣ байни олимони ақида ва равишҳои гуногун истифода шудаанд. Дар маҷмӯъ, равишҳои назариявии мавҷудаи идоракунии молияи давлатӣ ба муносибатҳои иқтисодии марбут ба ташкил ва босамар истифоданамоии воситаҳои молиявии давлатӣ ва амволи давлатӣ, ки ҷузъи амалкарди субъектҳои равобити ҳуқуқии молиявие мебошанд, ки бо меъёрҳои ҳуқуқӣ ба танзим дароварда (ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳокимияти маҳаллии давлатӣ ва сохторҳои онҳо) мансубанд. Аммо дар низоми умумии идоракунӣ хусусиятҳои алоҳидаи амали онҳо мавҷуданд. Низоми молиявӣ ҷудоинопазиртарин қисме аз низоми иқтисодиёи иҷтимоии давлат шуморида мешавад. Он умумияти равобитҳои комили молиявиро байни субъекту объектҳо барои шаклгирӣ, тақсимот, аз нав тавзеъдиҳӣ ва истифодасозии манобеи молиявӣ чиҳати ба сомон расонии вазоифи давлатиро ифода менамояд. Аз ин рӯ, мудирияти молияи давлатӣ яке аз унсурҳои ниҳоят муҳим дар низоми молиявӣ доништа шуда, банақшадарорӣ, пешгӯисозӣ, стратегияи амалнамоӣ ва назоратро дар бахши равобитҳои молиявӣ тақозогар мебошад.

2. Муҳимтарин вазоифи мақомҳои марбут ба маҳалҳо дар риштаи иртиботҳои молиявӣ тазмини назорат ва ба муҳосибдарорӣ барои исстифодабарии манобеи молиявии ҳукуматӣ шуморида шуда, ҳамчун механизми муҳими идоракунӣ баромад мекунад. Механизми мазур дар таъсиси фазои шоиста чиҳати истифодаи онҳо ҳамчун омили муҳимтарини рушди минтақаҳои кишвар ба ҳисоб меравад. Аз ин хотир, дар ҳолати имрӯза таҳқиқ ва таҷдиди идоракунии механизмҳои бучети маҳаллӣ амрест зарурӣ, чунки мақомоти маҳаллӣ амалкардҳои худро ба танзими равадҳои иқтисодӣ-

ичтимой сафарбар намуда, сатҳи рушдро таъмин менамоянд. Инчунин, сатҳи баланди тафриқаҳои ҷойдоштаи иҷтимоӣ-иқтисодиро байни шаҳру ноҳияҳои минтақа то андозае паст намояд.

3. Равиши методологӣ барои бомаром баҳогузориҳои механизми идоранамоии бучаи маҳалл як низомии дорой зинаҳои сохтордошта ба ҳисоб меравад, маҷмуан дарбар гирандаи равишҳои асосии ба ҳам алоқаманд мебошад ва меъёрҳои самаранок арзёбикунандаи идоранамоии бучети маҳаллро бо мақсади назорат ва таҳлили сатҳи расидан ба ҳадафҳои воғузоршуда татбиқ менамоянд. Дар ин мавриди, тадбиқи равиши барномавӣ-мақсаднокро дар идоракунӣ бучети маҳаллӣ мувофиқи мақсад мешуморем. Зеро он имкон медиҳад, ки амали механизмҳои идоракунӣ самаранок роҳандозӣ гардида, пойгоҳи даромади бучети маҳаллӣ дуруст муайян гардида, хароҷот бошад ба соҳаҳои бартариятноки рағнаки иқтисодию иҷтимоии манотик, равона карда шаванд.

БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ҲОЛАТИ МУОСИРИ ФАЪОЛИЯТИ МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ БУЌЕТИ МАҲАЛЛИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

2.1. Ҳолати муосири рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣи вилояти Хатлон

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 омадааст, ки «Равнақи манотиқи давлат волотарин зинаи амалигардонии ислоҳоти иқтисодӣ маҳсубёфта, он нукоти асосии ҳама кушишу заҳматҳои ҳукумат баромад намуда, дар ин ҳуҷҷати нуктаҳои асоситарин ва барои тавсеаи миллий афзалиятнок дида баромада шудаанд: аз он ҷумла, таъмини амнияти энергетикӣ ва озӯқаворӣ ва дар ин ҷоддаи андешидани чораҳои зарурӣ, тавсеаи имкониятҳои иртиботии мамлакат ва густариши шуғлҳои сермаҳсул. Дар ин асно, «низомии идоранамоии маҳаллӣ дар сатҳи шаҳру навоҳиҳо ва ҷамоатҳо бо муайянсозии инфрасохтори амволӣ, қисмати даромади онҳо вобаста ба принципҳои ғайритамаркузии фискалӣ ба роҳ монда мешавад»⁴⁵. Дар рушди иҷтимоиву иқтисодии вилояти Хатлон нақши калидӣ дорад, зеро дар ин минтақа беш аз 50 % маҳсулоти кишоварзӣ ва қариб 40% - и маҳсулоти саноатии мамлакат истеҳсол шуда дар ғанӣ гардонидани бозори дохилии мамлакат ва иқтидори содироти он, саҳмии бузург гузошта истодааст.

Дар воқеъ, вилояти Хатлон яке аз минтақаи агроиндустриалӣ ва сараҳолитарин, обёришаванда башумор рафта, дар ҷанубу-ғарби кишвар ҷойгир шудааст. Ҳудуди вилоят 24,7 км. муррабаро дарбар гирифта, аҳолии он дар 01.01. 2023 сол ба 3611,2 ҳазор нафар баробар мебошад, ки он дар умум 37% аҳолии мамлакатро ташкил менамояд. Миқдори аҳолии шаҳр 17,5% ва миқдори аҳолии деҳот 80,2%-ро ташкил менамояд. Ба ҳисоби миёна зичии аҳоли аз 1 январи соли 2023 1 км.мураббаъ 146,2 нафарро ташкил медиҳад. Дар вилоят 21 ноҳия, 4 шаҳр ва 132 ҷамоат мавҷуд мебошад. Маркази вилоят ш. Бохтар маҳсуб меёбад, бояд қайд намуд, ки он маҳсули замони соҳибистиқлолии

⁴⁵ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, с 45-46.

кишвар башумор меравад. Он дар соли 1992., таъсис дода шудааст. Дар давоми солҳои 1992-2015 зимни тавсеаи муназзами иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар вилояти Хатлон низоми минтақавии иқтисодӣ-иҷтимоии шакли муосир, ки мувофиқ ба низоми иқтисоди бозорӣ мебошад, таъсис дода шуд.

Ташаккулёбии иқтисоди минтақавӣ дар вилояти Хатлон ҳамчун зернизоми иқтисоди миллии кишвар, дар доираи дигаргуниҳои куллии иқтисоди кишвар ва махсусан бахшҳои истеҳсоли-хоҷагидории он бавуқӯъ омад. Бинобар ин, дар чунин шароит нақши буҷети маҳаллии вилояти Хатлон ва фаъолиятнамоии он дучанд гардида, ваколатҳои мақомоти идоракунондаи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа муайян гардиданд. Ин масъала мураккаб аст, зеро дар баробари гуногунии ҷанбаҳои таҳлили иқтисоди минтақа, баназаргирии мақоми дучонибаи вилоят дар иқтисоди кишвар зарур мебошад. Тавре маълум аст, минтақа аз як тараф ба унвони воҳиди махсуси ҳудудӣ-макроиқтисодӣ баромад менамояд, аз ин хотир ҳамчун зернизоми функционалии иқтисоди миллии шинохта шудааст. Аз дигар тараф, вилоят ҳамчун воҳиди мустақили низоми ҳудудӣ-хоҷагидорӣ ва ё ҳамчун мезоэкономика баромад менамояд, аз ин лиҳоз, раванди такрористеҳсоли худиро ба роҳ мондааст. Бинобар ин, зимни ташаккул ва истифодаи буҷети маҳаллӣ, ба назар гирифтани хусусиятҳои иқтисодии захиравии минтақа ба мақсад мувофиқ мебошад. Дар шароити ҳозира масоили тавлидоти такрории худӣ ва вазоифи тазмини ҳолати пайдор ҳама фарояндҳои равнақи манотик дар заминаи иқтисоди миллии ба маврид боло рафта истодааст. Аз ин лиҳоз, тавсифи макроиқтисодии минтақа, ки вазъ ва қобилияти буҷетро ҷиҳати ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ муайян менамояд, масъалаи калидӣ башумор меравад. (нигаред. ба ҷадвали 2.1.). Шохисҳои маҷмӯии амалкарди иқтисодии вилоят, ки заминаи аслии равнақи иқтисодӣ-иҷтимоии манотикро тавсифкунанда мебошанд, маҷмӯан маҳсулоти манотик ва тавлидоти МММ –ро ба сари ҳар як нафари аҳолии мушаххас менамоянд.

Чадвали 2.1. - Динамикаи маҷмӯи маҳсулоти минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Соли 2022 нисбат ба соли 2017 бо %
Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, млн. сомонӣ	56001,8	61368,4	68691,3	73870,5	91932,0	108831,0	194,3
Вазни қиёсии МММ нисбат ба ММД бо %	91,6	89,1	88,8	89,5	92,9	94,0	101,4
ВМКБ	956,5	1035,6	1063,4	1065,0	1278,8	1365,3	142,7
бо % нисбат ба МММ-и кишвар	1,70	1,68	1,54	1,44	1,39	2,9	170,5
Вилояти Суғд	17510,7	18343,8	20537,1	21621,9	27465,4	31939,2	156,8
бо % нисбат ба МММ-и кишвар	31,2	29,8	29,8	29,2	29,8	29,3	94,5
Вилояти Хатлон	16003,7	17107,5	19664,0	22080,5	26967,8	33832,1	168,5
бо % нисбат ба МММ-и кишвар	28,5	27,8	28,6	29,8	29,3	31,08	109,5
ш. Душанбе	11811,0	13808,0	15139,2	15570,5	18905,8	22520,7	160,0
бо % нисбат ба МММ-и кишвар	21,0	22,5	22,0	21,0	20,5	20,7	98,6
Шаҳру ноҳияҳои тобейи ҷумҳурӣ (ШНТЧ)	9719,9	11073,5	12287,6	13532,6	17314,1	19173,7	301,9
бо % нисбат ба МММ-и кишвар	17,3	18,0	17,8	18,3	18,8	17,6	101,7

Сарчашма: Муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ омили солони Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2023, С.214 таҳия намудааст.

Аз таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.1. дида мешавад, ки дар давоми солҳои 2017-2022 ҳаҷми МММ дар ҷумҳурӣ аз 56001,8 млн. сомонӣ то ба 108831,0 млн сомонӣ расида, афзоиши мутлақи он дар марҳилаи таҳлилшаванда 52829,2 млн. сомонино ташкил дод, яъне афзоиш нисбат ба соли 2017, то ба

андозаи 1,9 маротиб зиёд мебошад. Вазни қиёсии он нисбат ба ММД дар соли 2022 – 94,0%-ро ташкил дод, ин нишондиҳанда дар соли 2017 ба 91,6% баробар буд.

Ин ҳолат қабл аз ҳама бо афзоиши ҳаҷми унсурҳои ММД, ки зимни баҳисобгирии МММ дақиқ ба назар гирифта шудаанд дарак медиҳад. Вазни қиёсии МММ дар вилояти Хатлон дар соли 2022, 31,8%-ро ташкил намуд, ки он дар муқоиса бо дигар минтақаҳои кишвар нисбатан зиёдтар мебошад, ба ҷуз аз вилояти Суғд. Аз ин ҷиҳат, болоравии баъдии истифоданамоии босамари иқтисодии вилояти Хатлон, муҳимтарин авомили асосии минтақавии тавсеаи иқтисоди кишвар доништа мешавад. Дар умум, тақрибан 81% истеҳсоли МММ ба вилоятҳои Хатлону Суғд ва ш. Душанбе рост меояд. Вазни қиёсии МММ дар ВМКБ соли 2022 мутаносибан 2,9 %-ро ташкил намуда, он тамоюли зиёдшавиро дар худ ҷой додааст. Ҳамин тавр, саҳми минтақаҳои алоҳида дар ташкили МММ тафовут доранд.

Инчунин, бо мақсади муайян намудани сатҳи рушди маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ ду марҳила, яъне солҳои 2010-2015 ва 2015-2022 таҳлили муқоисавӣ анҷом додем. (Ҷадвали 2.2. ва диаграммаи 2.2.)

Ҷадвали 2.2. - Таҳлили муқосивавии сатҳи рушди маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ дар давраи солҳои 2010-2015 ва 2015-2022 (дар минтақаҳои мамлакат, %)

	2010-2015 бо %	2015- 2022 бо %	Таъғйирот 2010-2015 нисбат 2015-2022 бо %
Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ	196,0	248,1	52
аз он ҷумла:			
Вилояти Хатлон	197,9	263,1	65,2
Вилояти Суғд	210,5	265,3	54,8
Шаҳру ноҳияҳои тобей ҷумҳурӣ (ШНТЧ)	169,3	252,5	83,2
ш. Душанбе	202,7	213,5	10,8
ВМКБ	172,2	190,6	18,4

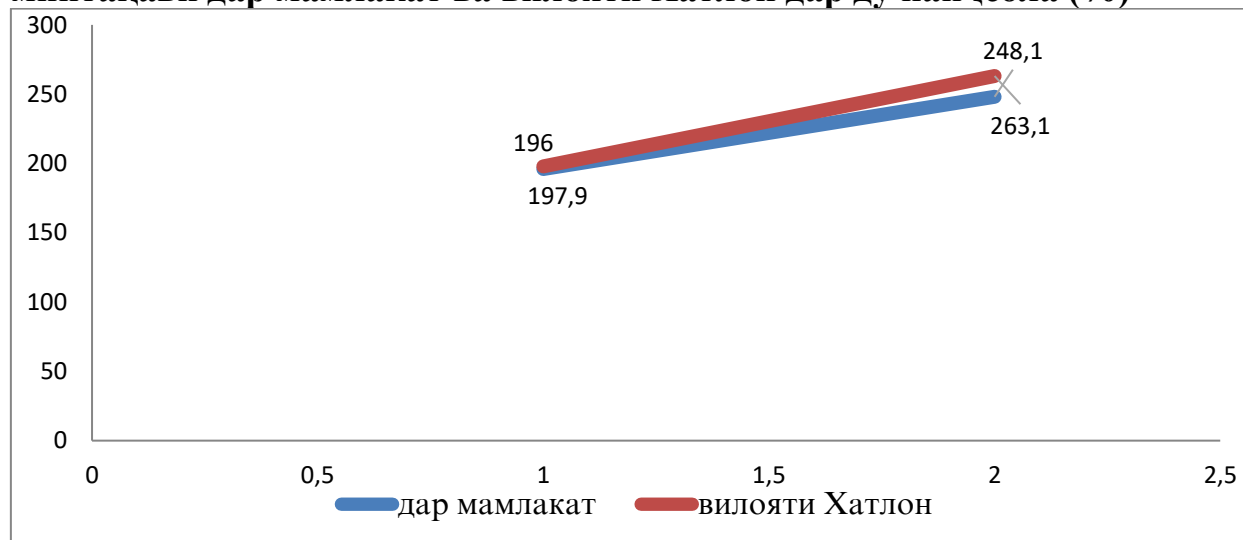
Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумотҳои расмӣ омили солони Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2022, С.212.

Натиҷаи таҳлили ҷадвали 2.2. нишон медиҳад, ки дар мамлакат агар дар панҷсолаи аввал - 2010-2015 сатҳи рушди истеҳсоли МММ 196,0 фоизро

ташкил меод, пас соли 2015-2022 ин нишондиҳанда ба 248,1 фоиз баробар гардид, яъне сатҳи рушди он ба 52 банди фоизӣ баланд шудааст. Дар вилояти Хатлон бошад сатҳи рушд дар панҷолаи 2010-2015 агар 197,9 фоизро ташкил дода бошад, пас дар ҳафтсоли 2015-2022 ба 263,1 фоизро ташкил додааст, ҳамин тариқ баландравии сатҳи рушд ба 65,2 банди фоизро ташкил додааст. Ин тамоюл дар вилояти Суғд дар ҳафтсолаи охир 2015-2022 265,3 фоиз ва 54,8 банди фоиз мебошад. Дар ШНТҚ ва шаҳри Душанбе сатҳи рушди маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ дар ҳафтсолаи охир таъмин гашта 10,8 ва 83,2 банди фоизро ташкил намуданд. ВМКБ дар таҳлилӣ сатҳи рушдро низ таъмин намуда 18,4 банди фоизӣ баланд шудааст.

Ҳамин тавр, ба ақидае омад, ки сатҳи рушди МММ-и мамлакат дар ҳафтсолаи охир бештар аз ҳисоби се минтақаҳои ҷумҳурӣ, Суғд, ШНТҚ ва Хатлон таъмин гаштаанд.

Диаграммаи 2.1. - Сатҳи рушди истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ дар мамлакат ва вилояти Хатлон дар ду панҷсола (%)

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумотҳои расмӣ омили солони Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2022.

Аз нишондиҳандаҳои диаграммаи 2.1. бармеояд, ки дар баробари таъмини сатҳи рушди МММ-и мамлакат дар вилояти Хатлон низ дар ҳафтсолаи охир тамоюли афзоиш, яъне 65,2 банди фоиз мушоҳида мегардад.

Ин таҳлил нишон медиҳад, ки зарурати таҳкими механизмҳои идоракунии равандҳои иҷтимоиву иқтисодии вилояти Хатлон бахусус идоракунии равандҳои даромаду хароҷоти буҷети маҳаллии он, ки талаботи

самаранокро дар иқтисодиёти минтақа рӯи қор меорад, ба миён овардааст. Ҳамчунин, нақши хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаи иҷтимоӣ басо муҳим мебошад. Зеро, дар замони муосир нақши омилҳои иҷтимоии рушди иқтисодӣ афзуда истодааст.

Боиси қайд аст, ки тамоюли болоравии сатҳи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат ва минтақаҳои он бояд устувор бошад. Зеро, пайваста бо афзоиши аҳолии талаботи ҷомеа ба неъматҳои ҷамъиятӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ меафзояд. Таваҷҷуҳ аз ҷадвали 2.5., бармеояд дар давоми солҳои 2017-2022 ҳаҷми МММ аз 16003,7 млн. сомонӣ то ба 33832,1 млн. сомонӣ афзудааст. МММ ба сари аҳолии аз 5125 сомонӣ то ба 9368 сомонӣ (афзоиш 1,8 маротиба).

Ҷадвали 2.5. - Вусъатдиҳии нишондиҳандаҳои асосии иқтисодӣ-иҷтимоии вилояти Ҳатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 нисбат ба 2017, маротиба.
Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ млн. сомонӣ	16003,7	17107,5	19664,0	22080,5	26967,8	33832,1	2,1
МММ ба сари аҳолии, сомонӣ.	5125	5223	5872	6446	7624	9368	1,8
Миқдори миёнасолаи аҳолии шугълдошта дар иқтисод, ҳаз. нафар.	447,7	456,7	473,2	476,0	486,8	513,3	1,14
Сатҳи бекорӣ, %	1,5	2,2	1,8	1,55	1,66	1,7	2,5
Даромади буҷети маҳаллӣ, млн. сомонӣ.	1467,9	1546,7	1720,4	1848,9	2225,5	2489,5	1,7
Мусоидати молиявӣ (субвенсия) аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ ҳаз. сомонӣ	525880	461007	434580	485335	613329	603315	1,14
Музди маоши миёна, сомонӣ.	843,39	913,33	998,54	1053,78	1143,19	1265,12	1,5
Музди миёнаи нафақа, сомонӣ.	259,18	296,73	291,5	311,31	361,18	385,19	1,5

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумотҳои расмӣ Сарраёсати Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Ҳатлон, 2023, С.13, 61,75, 214.

Мутаносибан даромади буҷети давлатӣ ҳамчун манбаи аслии рушди бахши иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа 1,7 маротиба афзоиш ёфт. Коэффисенти суръати афзоиши солонаи даромади буҷет 1,96 банди фоизро ташкил намуд. Ҳамчунин, мусоидати молиявӣ аз ҳисоби буҷети ҷумҳурӣ ба буҷети маҳаллии вилояти Хатлон дар марҳилаи таҳлилшаванда дар давраи солҳои 2017- 525880, то соли 2022 - 603315, вазни қиёсии он ба 77435, ё ин, ки 1,14 маротиба афзоиш ёфтааст.

Фароянди ин тарзи тавсеа, аз густаришҳои вазоифи ҳукумат дар рафти таҳия ва татбиқи ҳифзнамоии равияи иҷтимоӣ вобаста ба шарту равишҳои иқтисодӣ арзёбӣ гардидавижагии давлати иҷтимоӣ доништа мешавад.

Музди маоши миёнаи кормандон тақрибан 1,5 маротиба ва андозаи нафақаҳо низ 1,5 маротиба афзудааст. Дар марҳилаи таҳлилшаванда миқдори миёнасолонаи аҳолии бо шуғл таъмин буда ба 3963,7 ҳазор ва ё 114% афзоиш ёфтааст. Аммо сатҳи бекорӣ дар соли 2022, ба 1,7% баробар шуда, тамоюли афзоишҳои бекорӣ дар худ касб намудааст.

Аз ин хотир, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон дар доираи татбиқи стратегияи индустриализатсияи минтақа чораҳои заруриро дар самти коҳишдиҳии бекорӣ ба кор бурда истодаанд. Бояд зикр намуд, ки бекорӣ дар минтақа хусусияти фриксиониро (соиширо) дар худ ҷой додааст.

Ба уновни яке аз индикаторҳои тавсеаи низоми иқтисодӣ-иҷтимоӣ, андозаи буҷетҳои минтақаҳо башумор меравад, ки он таъмингари тавсеаи баъдии иқтисодӣ-иҷтимоии ба ҳисоб рафта, ҳамчун механизми осии банақшагирӣ ва пешгӯии тавсеаи иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа арзёбӣ мегардад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Конститутсия, давлати иҷтимоӣ ба шумор меравад. Пайваста бо рушди ҳаёти иҷтимоии мардум ангезиши омилҳои иҷтимоии рушди иқтисодӣ низ сурат мегирад. Рушди сатҳи таъсирбахшии ин омилҳо ба рушди иқтисодӣ, пеш аз ҳама аз ташкилу идоракунии механизмҳои хароҷоти буҷети маҳаллӣ вобастагӣ дорад.

Дар соли 2022, ҳиссаи буҷети маҳаллӣ дар маблағгузории соҳаи маориф - 60,0%-ро, дар соҳаи тандурустӣ ва варзиши бадан - 25,3% - ро, таъминоти

ичтимоӣ- 0,65%-ро, фарҳанг ва воситаҳои ахбори умумӣ 3,0%-ро ташкил додааст (ҷадвали 2.6.).

Ҷадвали 2.6. – Ҳиссаи маблағгузорӣ ба соҳаҳои иҷтимоӣ аз буҷети маҳаллии мақомоти давлатии вилояти Хатлон (бо %)

Солҳо Соҳаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022
	бо %	бо %	бо %	бо %	бо %	бо %
	Маблағгузорӣ ба соҳаҳои иҷтимоӣ					
Маориф	56,9	58,1	58,12	57,4	58,1	60
Тандурустӣ ва варзиши бадан	25,12	25,9	24,9	26,3	25,1	25,3
Таъминоти иҷтимоӣ	0,71	0,73	0,75	0,68	0,66	0,65
Фарҳанг ва воситаҳои ахбори умум	3,5	3,5	3,8	3,6	3,6	3,0

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти расмӣ Сарраёсати Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2022, С.218, 2023, С.138.

Дар маҷмӯъ, аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.6. маълум мегардад, ки дар давоми солҳои 2017-2022 ҳиссаи буҷети маҳаллии вилояти Хатлон ба соҳаҳои иҷтимоӣ, яъне маориф, тандурустӣ, таъминоти иҷтимоӣ ва фарҳанг тамоюли афзоишро дорад. Дар марҳилаи таҳлилӣ маблағгузорӣ барои соҳаҳои аҳамияти иҷтимоӣ дошта аз ҳаҷми умумии хароҷоти буҷетӣ тақрибан 89,15%-ро ташкил доданд.

Бояд қайд намуд, ки сиёсати иқтисодӣ-иҷтимоии вилояти Хатлон дар самти татбиқи нақша ва пешгӯиҳои иқтисодӣ-иҷтимоии он ҷиҳати коркарди самтҳои асосии иҷтимоии кишвар нигаронида шудааст. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ» ваколатҳои сатҳҳои низоми буҷетии кишвар муайян ва аниқ карда шудаанд. Дар ҳоли имрӯз, сатҳҳои буҷети давлатии мамлакат доираи ваколатҳои худро доранд, ин ваколатҳо дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ инъикос ёфтаанд. Байни сатҳҳои мухталифи ҳокимият муносибатҳои рақибӣ дида мешавад, ки он дар тақсими ваколатҳо байни онҳо ва дар муайяннамоии суръати бартариятҳо мушоҳида мешавад. Ҳукумати мамлакат дар самти қабули қарорҳо пойгоҳи хуб дорад, аз ин лиҳоз метавонад

мутахассисони соҳавиро чалб намояд, воситаҳои молиявӣ ва захираҳои моддиро чамъ намуда, бо ин роҳ ҷумҳуриро дар майдонҳои байналмилалӣ муаррифӣ намояд. Аммо, мақомоти ҳокимияти минтақавӣ ва маҳаллӣ анъанаҳо ва хусусиятҳои хоси минтақаро хубтар дониста, захираҳои табиӣ, аз ҳолати ғайолияти соҳибкорӣ, рағбатҳо ва талаботи аҳоли низ маълумоти хубтар доранд.

Дар маҷмӯъ, тақсимои ваколатҳо байни ҳукумати марказӣ ва мақомотҳои минтақавӣ, инчунин байни зинаҳои ҷуғонаи ҳукумат дар тақсимнамои ваколатҳои даромад ва хароҷотҳо мушоҳида мегардад. Манотиқи мушаххаси кишвар худро баҳри тавлиди млдҳои зарурии иҷтимоӣ уҳдадор менамоянд ва бар ин асос вобаста ба ҳаҷми тавлидот воситаҳоро мутаносибан харҷ менамоянд. Тақсими ваколатҳои хароҷотиро вобаста ба зинаҳои ҷуғонаи низоми бучавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон моддаҳои 18 ва 19 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатӣ» ба таври густурда ифода менамоянд (аз 28 июни 2011 с.№ 723), ки он дар қадвали 2.7. мавриди пешниҳод қарор дода шудааст.

Қадвали 2.7. - Тақсимои ваколатҳо байни сатҳҳои алоҳидаи ҳокимият вобаста ба қисми хароҷоти бучети давлатӣ

Хароҷотҳои якҷояи бучети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ (моддаи 19)	Хароҷотҳои бучетҳои маҳаллӣ (моддаи 18)
<i>Кӯмакҳои ҳукумат ба соҳаи тавлидоткунанда, сохтмон, хоҷагии қишлоқ, энергетика, нақлиёт, алоқа ва роҳҳо;</i>	<i>таъмини амалкардҳои мақомҳои дар маҳалҳо қарордоштаи ҳукуматӣ, амалкарди мақомҳои худидорашиавандаи шаҳру деҳаҳо;</i>
<i>таъмини тартиботи ҷамъиятӣ-ҳуқуқӣ;</i>	<i>ташаккули дороиҳои коммуналии худӣ дар маҳалҳо ва идоранамои он;</i>
<i>таъмини бехатарии оташинишонӣ;</i>	<i>ташкил, таъмини ғайолият ва тавсеаи муассисаҳои марбут ба соҳаи маориф, бехдоистӣ, фарҳанг, варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ, воситаи ахбори омма ва дигар корхонаҳое, ки ба моликияти эҳоҷагии манзилӣ-коммуналӣ шомиланд ва ё ба зимаи онҳо вобаста гардидаанд;</i>
<i>таъмини ғайолияти илмӣ-таҳқиқотӣ, конструкторӣ, ғайолияти лоиҳавӣ ва таҳқиқоти таъминкунандаи рушди илмӣ-техникӣ</i>	<i>Тавсеаи ғайолияти коммуналӣ-манзилӣ, таъмир ва роҳсозии аҳамияти маҳаллӣ дошта ва инчунин нигоҳдории ин роҳҳо, коркард ва бастубанди партовҳо, таъмини даромадва баландбардории сатҳи зисти аҳоли ва тоза ва ороидиҳои маҳал;</i>

Таъминсозии амнияти иҷтимоӣ барои аҳоли, маориф, беҳдоштӣ, бахши фарҳанг ва варзиш;	Ташикки намудани хизматрасониҳои нақлиётӣ ба аҳоли ва корхонаҳо аз ҳисоби техникаи дар дасти хоҷагиҳои коммуналӣ ва ё мақомоти маҳаллӣ мавҷуд буда;
таъмини ҳифзи табиат, ҳимояи тақрирестехсоли захираҳои табиӣ, гидрометеорология;	ҳифзи табиат дар мавқеъ;
таъмини огоҳонидан ва бартарафнамоии оқибатҳои ҳолатҳои фавқуллода ва офатҳои табиӣ;	таъбиқи барномаҳои мақсадноки мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҳокимияти мақомоти маҳаллӣ;
рушди инфрасохтори бозор;	хизматрасонӣ ва пӯшонидани қарзи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҳокимияти қомичроияи маҳаллӣ.
таъмини фаъолияти васоити ахбори омма;	Интиқолҳо ба аҳоли
Дасгрии молиявии дигар буҷетҳо;	ба роҳ мондани интиҳоботи намояндагони мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ
Дигар хароҷотҳо, ки дар истифодаи яққояи ҳокимияти давлатии маҳаллӣ ва шаҳраку деҳот қарор доранд.	Маблағгузори дигар қарорҳои ҳукуматҳои иҷроияи қомичроияи ҳокимияти маҳаллӣ ва дигар хароҷотҳо, ки ба масъалаҳои аҳамияти маҳаллӣ дошта ворид карда шудаанд, тибқи гурӯҳбандии буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Сарчашма: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ», аз 28 июни 2011 с. № 723, с.14.

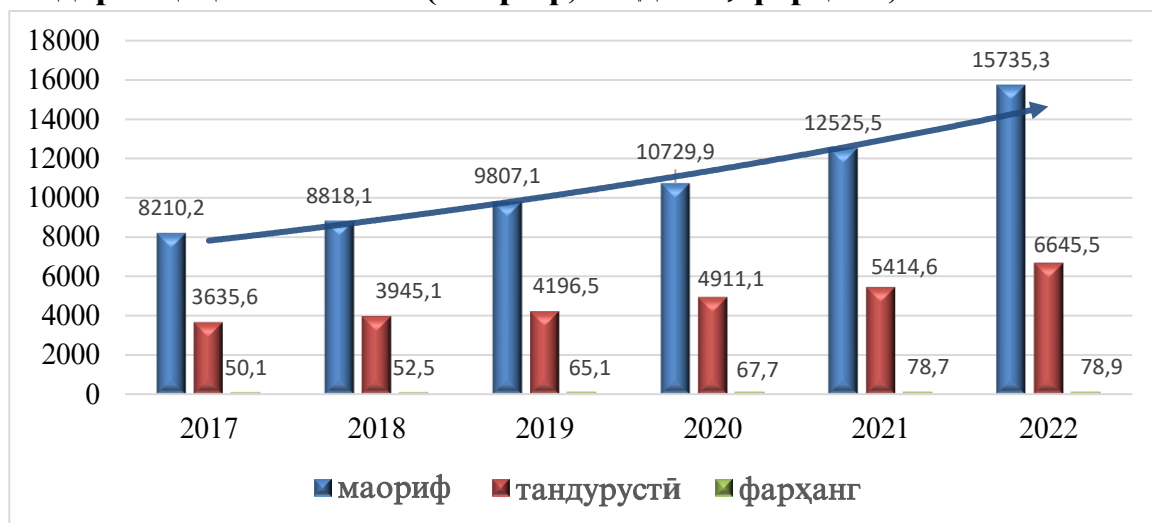
Буҷети маҳаллии давлатӣ аввал аз ҳама, аз ҳисоби МММ ташаккул ёфта, равобити пулиро дар самти тақсимот ва азнавтасимнамоии қисми МММ, ки дар соторҳои мансуб ба мақомоти ҳокимияти маҳаллии ҷамъ ва нигоҳ дошта мешавад, ҷиҳати пӯшониданипушиши хароҷотҳои буҷетӣ ба кор бурда мешавад ва дар анҷоми вазифаҳои давлатӣ зарурӣ арзёбӣ мегардад.

Мутаносибан, тавре қайд намуда будем, суръати афзоиши ҳаҷми буҷети маҳаллӣ, ҳаҷми хароҷоти он, аз суръати афзоиши андозаи МММ-и кишвар вобаста буда, давлат воситаҳои буҷетиро қабл аз ҳама барои маблағгузори истиҳсолот ва пешниҳоди хизматрасониҳо ба аҳоли сафарбар менамояд. Ин хизматрасониҳои давлатӣ ҳамчун неъматҳои софи ҷамъиятӣ ва ё неъматҳои иҷтимоие, ки истеъмоли онҳо барои ҳама аҳолии минтақа хусусияти ҳатмӣ дорад. Низоми кӯмакҳои иҷтимоӣ (ба аҳоли пешниҳоди неъматҳои иҷтимоӣ) бо таъя ба принципҳои ғамхории давлат нисбат ба аҳолии муҳтоҷ ва камбизоат

татбиқ мегардад. Бучети давлатӣ маҳаки асосии ташаккули бучетҳои маҳаллӣ башумор меравад. Бахши минтақавии давлатӣ ҳамчун бахши гуногунтаркиб арзёбӣ мегардад, аз ин хотир онро метавон ба ду қисм ҷудо намуд.

Якум, ин сохторҳо ва ё муассисаҳое, ки барои мавҷудияти худ мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ зарур мебошанд (муассисаҳои давлатӣ ва ё субъектҳои, ки бо истехсол ва пешниҳоди неъматҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ зарурӣ, мудофия ва ғайраҳо); дуюм- корхонаҳои бахши давлатӣ, ки ба самти истехсоли молҳои бозорӣ ва хизмат нигаронида шудаанд ва он дар асоси қонуниятҳои бозорӣ метавонад амал намояд. Қисми аввал ба ҳаҷми муқарраргардида ниҳоят зарур арзёбӣ мегардад, вале қисми дуюм бошад, бахши нисбатан ҳаракаткунанда буда, он метавонад ба таври динамикӣ тағйир ёбад. Бинобар ин, сиёсат дар самти бахши давлатӣ; хизмат ё хизматрасонӣ – ин сиёсатест, ки қабл аз ҳама барои густариш ва ё ихтисори компоненти дуюм, яъне бахши минтақавии давлат равона гардидааст. Аз ин хотир, дар мадди аввал таҳлили ин компонент ба мақсад мувофиқ мебошад. Дар бахши давлатии вилояти Хатлон тамоюли рушди устувори самти иҷтимоии он мушоҳида мегардад. Тавре аз маълумотҳои диаграммаи 2.3. бармеояд, дар соли 2022 зиёда аз 60% хароҷотҳои бучети маҳаллии давлатӣ барои маблағгузори соҳаи маориф сафарбар гардидааст.

Диаграммаи 2.3. – Пӯёи маблағгузори бучети маҳаллии вилояти Хатлон дар соҳаҳои иҷтимоӣ (маориф, бехдошт, фарҳанг, млн. сомонӣ).

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2022. С.225, 263.

Дар давоми 6 соли охир ҳаҷми маблағгузори дар соҳаи маориф аз 8210,2 млн. сомонӣ то ба 15735,7 млн. сомонӣ ва ё 91,6% афзудааст. Дар марҳилаи таҳлилӣ, ҳаҷми маблағгузориҳо ба соҳаи тандурустӣ аз 3635,6 млн. сомонӣ то ба 6645,5 млн. сомонӣ ва ё 82,8% афзудааст. Ҳаҷми қиёсии он дар соли 2022 аз ҳаҷми умумии хароҷотҳои давлатӣ 25,2%-ро ташкил дод. Ҳаҷми умумии маблағгузори давлатӣ ба соҳаи фарҳанг низ аз 50,1 млн. сомонӣ то ба 78,9 млн. сомонӣ ва ё 57,4% афзудааст. Соҳаҳои маориф, бехдошту фарҳанг, умдатан шоҳаҳои марбутан ба самти хизматрасонии иқтисоди миллӣ мебошанд, ки нақши аслиро дар таълимоти молҳои зарурии иҷтимоӣ иҷро намуда, ба унвони як қисми бахши қомеаи омехта амалкард намуда, дар он аҳамияти аввалия доранд. Вазни қиёсии ин бахшҳо дар сохтори ҳама хароҷотҳои буҷети давлатӣ зиёда аз 88% ташкил менамояд. Ногуфта намонад, ки ба хусус раванқабии ин бахшҳои марбут ба хизматрасонӣ дараҷаи тараққиёти инсонии манотиқамонӣ ва раванқабии сармояи инсониро як авомили асосии раванқи иқтисодӣ-иҷтимоӣ барои марҳилаҳои баъдӣ арзёбӣ менамоянд.

Бояд иброз дошт, ки масъалаи таъмини рушди инсон ва сармояи инсонӣ нақши калидиро на танҳо дар низоми механизмҳои банақшагирӣ ва пешгӯии рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа, балки он ҳадафи ниҳоии коркард ва татбиқи ин пешгӯиҳо ва нақшаҳои рушди минтақа махсуб меёбад.

Ҳамин тавр, буҷети давлатӣ манбаи татбиқи сиёсати иҷтимоӣ, сарчашмаи хароҷотҳо барои ниёзҳои иҷтимоӣ-фарҳангии аҳоли ҳисобида мешавад. Мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фармоишоти иҷтимоии давлатӣ», “аслиятҳои ҳуқуқӣ, принсипҳо, роҳ ва қоидаҳои шаклгирӣ, созмондиҳӣ, таъмини маблағ ва иҷрои аҳкоми иҷтимоии афроди воқеӣ ва ҳуқуқӣ новобаста аз шакли моликият ва шакли ташкилию-ҳуқуқӣ, мушаххас менамояд”⁴⁶. Ба низоми фармоишоти давлатӣ ҳар гуна барномаҳо ва лоиҳаҳои иҷтимоӣ дохил мешаванд ва онҳо дар бахшҳои илм, маориф, фарҳанг, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, шуғли аҳоли, ки сатҳи зиндагии аҳоли ва иқтисоди қомеаро тавсеа медиҳанд. Инчунин, вазитаҳои буҷетҳои

⁴⁶См: Закона Республики Таджикистан «О государственном социальном заказе»// Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан 2008 год, №12, часть 2, ст.1016

мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ барои татбиқи вазифаҳои давлатӣ, дастгирии соҳаҳои нисбатан муҳими минтақа сафарбар мегарданд. Бинобар ин, барои рушди соҳаи кишоварзӣ ва баландбардории сатҳи амнияти озуқаворӣ дар 2022, ба ин соҳа зиёда аз 125,3 млн. сомонӣ равон гардидааст, ки он дар соли 2017 ҳамагӣ 70,06 млн. сомониро ташкил намуда буд, тавре мушоҳида менамоем афзоиш тақрибан 1,8 маротиба зиёд мебошад. Дар бахши нақлиёт ва коммуникатсияҳо ҳаҷми мутлақӣ афзоиши маблағгузориҳои давлатӣ 38,2%-ро ташкил дода, яъне маблағгузориҳо то ба 127,08 млн сомонӣ низ афзудаанд.

Ҳамин тавр, раванди иштироки вилояти Хатлон дар татбиқи Стратегияи миллии рушд ва барномаи давлатии баромадан аз бумбасти коммуникатсионӣ торафт вусъат ёфта истодааст. Ҳамзамон, хароҷотҳои ҳокимияти давлатӣ ва идоракунанда, ба монади ҳифзи тартиботи ҳуқуқӣ, дифоъ, ба унвони қисмати муҳими бахши давлатӣ низ, бомаром зиёд гашта истодааст. Дар марҳилаи таҳлилшаванда хароҷот ба ин бахшҳо аз 62,6 млн.сомонӣ то ба 120,3 млн.сомонӣ ва ё 1,9 маротиба афзоиш ёфта истодааст. Ҳамзамон, тамоюли устувори афзоиши хароҷотҳои давлатӣ ба бахшҳои мухталифи вилояти Хатлон мушоҳида мегардад. Аммо, агар сохтори хароҷотҳои давлатиро дар вилоят дида бароем, онгоҳ маълум мегардад, ки баъзе ҷузъҳо аҳамияти манфӣ доранд. Таҳлили ҷунбишҳои сохторӣ дар сохтори хароҷотҳои давлатӣ, тамоюли тағйирёбии хароҷотҳои давлатиро мушаххас инъикос менамоянд. Дар шароити тағйиротҳои амалишаванда, дар сохтори низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ рушди онро наметавон танҳо дар доираи суръати рушди ҷузъҳо арзёбӣ намуд. Зеро нишондиҳандаи суръати рушд аз тағйирёбии миқёсӣ шаҳодат медиҳад, аммо доир ба ҷунбишҳои сохторӣ тавсифи маҷмӯи намедиҳад.⁴⁷

Дар замони истиқлолият, дар ҳама минтақаҳои ҷумҳурӣ ва махсусан дар вилоят Хатлон ба самти афзоиши маблағгузориҳои асосӣ аҳамияти аввалия дода мешавад. Масалан, дар давоми солҳои 2017-2022 дар кишвар ҳаҷми маблағгузориҳои асосӣ 1,4 маротиба ва ё 43% афзудааст (нигаред. Ба ҷадвали 2.8.).

⁴⁷Коссов, В.В. Показатели роста и развития экономики [Текст] / В.В. Коссов // Вопросы экономики. - 1975. - № 12. - с. 34-45.

Чадвали 2.8. - Ҳаҷми маблағгузориҳои асосӣ аз ҳисоби ҳама манбаъҳои маблағгузорӣ дар мамлакат ва минтақаҳо (дар солҳои 2017-2022 млн. сомонӣ.)

Солҳо Минтақа	2017		2018		2019		2020		2021		2022		2022с., нисбат ба 2017с., маротиба
	млн. сомонӣ.	бо %	млн. сомонӣ.	бо %	млн. сомонӣ.	бо %	млн. сомонӣ.	бо %	млн. сомонӣ.	бо %	млн. сомонӣ.	бо %	
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	11371,6	100,0	13361,0	100,0	12517,8	100,0	11775,5	100,0	15124,9	100,0	16279,5	100,0	
Аз ҷумла:													-
ш.Душанбе	2833,1	24,9	2829,0	21,7	3234,8	25,8	3275,8	27,8	4736,1	31,3	4591,8	28,2	1,62
ШНТМ	3905,4	34,3	5695,4	42,6	4666,5	37,2	4405,2	37,4	4246,3	28,0	5364,1	32,9	1,37
Вилояти Суғд	2008,4	17,6	1514,8	11,3	1736,0	13,8	1321,5	11,22	1793,6	11,8	2446,2	15,0	1,21
Вилояти Хатлон	2185,1	19,2	2802,6	20,6	2623,0	20,9	2404,9	20,4	3840,1	25,3	3265,7	20,1	1,49
ВМКБ	439,6	3,8	519,2	3,8	257,3	2,0	368,2	3,12	508,8	3,3	611,7	3,8	1,39

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумотҳои расмӣ Агенти омили назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон с.2022. С.293, 2023. С.39.

Аз таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.8. дида мешавад, ки дар вилояти Хатлон ҳаҷми маблағгузориҳои асосӣ аз ҳисоби ҳама манбаъҳои маблағгузорӣ дар соли 2017 2185,1 млн. сомонӣ, дар соли 2022 то ба 3265,7 млн. сомонӣ ва ё зиёда аз 49,45%-ро соли 2022 афзудааст. Вазни қиёсии он ба ҳаҷми маблағгузориҳои асосӣ дар миқёси кишвар дар соли 2022 ба 20,1%-ро ташкил намуда, тамоюли зиёдшавиро дорад. Ҳамин тавр дар дигар минтақаҳои мамлакат, шаҳри Душанбе, ШНТҚ, ВМКБ, вилояти Суғд афзоиши ҳаҷми маблағгузорӣ ба назар мерасанд.

Сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ, барои расидан ба ҳадафҳои стратегӣ яке аз омилҳои муҳим ба ҳисоб рафта, он тавассути сармоягузориҳои азим амалӣ карда мешавад. Ҳамин тавр, дар давоми солҳои 2017-2022 дар ҷумҳурӣ ҳаҷми умумии вориднамоии фондҳои асосӣ ба андозаи 25,5 ҳазор сомонӣ зиёд шудааст. (ниг. Ба ҷадвали 2.9.).

Чадвали 2.9. – Динамикаи вусъатёбии фондҳои асосӣ (вобаста ба нархҳои амалкунанда дар солҳои 2017-2022 млн. сомонӣ.)

Солҳо Минтақа	2017		2018		2019		2020		2021		2022		2022с. , нисба т ба 2017с. %
	млн. сомонӣ.	бо %	млн. сомонӣ.	бо %	млн. сомонӣ.	бо%	млн. сомонӣ	бо %	млн. сомонӣ	бо %	млн. сомонӣ	бо%	
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	5406,6	100	4859,3	100	7033,3	100	7266,8	100	5561,3	100	5432,1	100	
Аз ҷумла:													-
ш.Душанбе	2535,5	46,9	2092,2	43,0	2815,7	40,0	2699,5	37,1	2465,0	44,3	2180,7	40,0	86%
ШНТЧ	290,7	5,4	424,4	8,7	284,6	4,04	694,1	9,5	577,3	10,4	377,2	7,1	129%
Вилояти Суғд	1360,5	25,1	1118,6	23,0	804,4	11,43	1093,9	15,0	1028,5	18,5	1089,9	20,1	80,1
Вилояти Хатлон	1122,3	20,7	710,6	14,6	3027,9	43,0	2599,2	35,7	1310,4	23,5	1697,1	31,2	151%
ВМКБ	97,5	1,80	513,5	10,6	100,7	1,43	180,0	2,4	180,1	3,2	87,2	1,6	89,4%

Сарчашма: Таҳияи муааллиф дар асоси маълумоти расмӣ Агенсии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон С. 289, 2023. С.42.

Чи хеле, ки аз ҷадвали 2.9. бармеояд тамоюли афзоишёбии вориднамоии фондҳои асосӣ бидуни шаҳри Душанбе ва вилояти Суғд дар дигар минтақаҳои ҷумҳурии мушоҳида мегардад. Дар марҳилаи таҳлилшаванда, агар дар вилояти Хатлон дар соли 2017 ҳаҷми ворид ва корфармоии фондҳои асосӣ ба 1122,3 млн. сомонӣ расида бошад, онгоҳ ин нишондиҳанда дар соли 2022 то ба 1697,1 млн.сомонӣ ва ё тақрибан 1,5 маротиба афзоиш ёфтааст. Вазни қиёсии он дар вориднамоии маҷмӯии фондҳои асосӣ дар соли 2022, 31,2%-ро ташкил намуд, ин нишондиҳанда дар қиёс бо ш.Душанбе дар сатҳи нисбатан паст қарор дорад. Дар умум, вазни қиёси вилояти Хатлон нисбат ба фондҳои асосии ҷумҳурии мавқеи дуҷумро ишғол намуда тамоюли баландгардии ҳаҷми маблағгузориҳои асосӣ ва дар амал вориднамоии фондҳои асосӣ мушоҳида мегардад.

Бинобар ин, ин равандро аз рӯи ноҳияҳо вобаста ба нақшаҳои дурнамои иқтисодӣ-иҷтимоии рушди минтақа арзёбӣ намуда, дар баробари ин бояд диққати аввалиндараҷа ба таъмини афзоиши ҳаҷми минбаъдаи вориднамоии фондҳои асосӣ бар асоси ҷудонамоии самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодӣ дода шавад. Таҳлили маҷмӯии ҳама мушаххассоти фаъолиятнамоии минтақа метавонад вазъи иқтисодӣ-иҷтимоиро нисбатан равшантар намуда, замина барои татбиқи нақшаи иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа гардад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки миқёси фаъолияти бахши давлатии вилоят, ки ба истифодаи буҷети маҳаллӣ таъя менамояд, аз худ бузургии (бардор) векториро инъикос менамояд. Зеро, андозаи фаъолияти мақомоти маҳал вобаста ба баҳисобгирии нишондиҳандаҳои мухталифи ҷузъии (хусусӣ) миқёсӣ баҳогузорӣ карда мешавад.

Афзоиши ҳаҷми хароҷотҳои давлатӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолати динамикаи мусоиди рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва татбиқи принципҳои иҷтимоии давлатро таъмин менамояд. Дар ин раванд мо суръати афзоиши МММ ва хароҷотҳои давлатии вилояти Хатлонро таҳлил намудем (нигаред ба ҷадвали 2.10.).

**Ҷадвали 2.10. - Суръати афзоиши МММ ва харочотҳои давлатии вилояти
Хатлон**

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	афзоиш, бо %
МММ, млн. сомонӣ	16049,7	17107,5	19664,0	22080,4	26967,8	33832,1	210,8
Суръати рушди солона,	1,07	1,06	1,14	1,12	1,22	1,25	0,18 б.ф.
Ҳаҷми харочотҳои давлатӣ бо, млн. сомонӣ,	1446,7	1515,6	1687,3	1867,5	1952,4	2454,7	169,6
Суръати рушди солона	1,11	1,04	1,11	1,10	1,15	1,26	0,08б.ф.
Намояи пешгузарӣ (Е)	1,03	0,98	0,97	0,98	0,94	1,08	
бо % нисбат ба МММ	9,7	8,8	8,5	8,4	8,0	7,2	-2,5

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2023. С.207, 250.

Ҳамин тариқ, дар вилояти Хатлон амали қонуни Вагнер, ки дар параграфи 1.3-и диссертатсия мавриди омӯзиш қарор гирифта буд, мушоҳида карда мешавад. Дар давоми солҳои 2017-2022, ба ҷуз аз солҳои 2018, 2019, 2020, 2021 густариши суръати тавсеаи харочотҳои давлатӣ нисбат ба суръати тавсеаи МММ мушоҳида мегардад, яъне намояи афзоишбӣи суръати харочотҳои давлатӣ аз воҳиди ($E \geq 1$) болотар мебошад. Дар марҳилаи таҳлилшаванда, вазни қиёсии харочотҳои давлатӣ нисбат ба МММ аз 9,7% то 7,2% ташкил намуд. Дар давоми 5 соли охир намояи пешгузари суръати афзоиши харочотҳои давлатӣ нисбат ба суръати афзоиши МММ ба ҳисоби миёна – 1,08-ро ташкил менамояд.

Ҳамин тавр, арзёбии ҳолати кунунии механизмҳои идоракунии буҷети маҳаллӣ нишон медиҳад, ки марҳила ба марҳила бахши давлатӣ васеъ гашта, ҳаҷми маблағгузорӣ ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисодию иҷтимоии минтақа зиёд гашта истодааст. Маҳз ин раванд, таъмини рушди низоми иқтисодии вилояти Хатлонро муайян мекунад.

Буҷетҳои маҳаллӣ ҳамчун фишанги муҳими рушди минтақа амал мекунанд, аз ин рӯ, танзими буҷети маҳаллӣ аслан таъсири ғайримустақими давлатро ба рушди минтақа тавсиф мекунад. Истифодаи механизмҳои ташкилию иқтисодӣ дар идоракунии буҷети маҳаллӣ бо таҳлили объективии минтақаи амиқи мамлакат бояд суръат гирад. Дар доираи ин буҷетҳои маҳаллӣ

метавонанд, тадбиқи сиёсати давлатии молиявӣ сатҳи минтақаро таъмин созанд.

2.2. Арзёбии вазъи механизмҳои идоракунии ташаккулёбии бучети маҳаллии вилояти Хатлон

Пойгоҳи даромади бучети маҳаллӣ бояд қобилияти таъмини рушди низоми иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаи алоҳидаро дошта бошад. Дар ин маврид тавассути маҷмӯи захираҳои мавҷуда ва имкониятҳо, механизмҳои идоракунии мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллии давлатӣ барои ташаккул додан, тақсим кардан ва истифода бурдани онҳо бо мақсади ба даст овардани натиҷаҳои муайяни молиявӣ фаъолиятро роҳандозӣ менамоянд. Вобаста ба ин, чунин самтҳои имкониятҳои иқтидорӣ муайян карда шаванд:

- мавҷудияти манбаъҳои маблағгузориҳои худдӣ ҷиҳати қонёсозии асоситарин ниёзҳои минтақа;
- қобилияти ҷалби манбаҳо ва сарчашмаҳои беруна дар ҳаҷм ва андозаи зарурӣ бо шартҳои мақбул;
- ташакили ва нигоҳдории ҳаҷми захираҳо дар сатҳи нисбатан пасти хавфҳо;
- вучуд доштани корхонаҳои, самаранок таъминкунандаи идоранамоии молиявӣ.

Мақсади асосии сиёсати давлатӣ бо воситаи механизмҳои идоракунии меъёри ҳуқуқӣ, ташкилию иқтисодӣ ва ниҳодӣ баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли мебошад. Дар баробари ин сатҳи зиндагии аҳоли дар минтақаҳои мамлакат тафриқаи муайянро доранд. Қабл аз ҳама ин бо омилҳои демографӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ вобаста аст, ки аз нобаробар ҷойгиршавии қувваҳои истеҳсолкунанда дарак медиҳанд. Ҳамаи ин ба равандҳои ташаккули бучети маҳаллӣ таъсир мерасонанд.

Вобаста ба ин, динамикаи нишондиҳандаи даромади бучети маҳаллии вилояти Хатлонро дар диаграммаи 2.4. овардем.

Диаграммаи 2.4. - Динамикаи даромади буҷети вилояти Хатлон дар солҳои 2017-2022 (млн. сомонӣ).

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2022. С.218, 2023, С.137.

Аз таҳлили нишондиҳандаҳои диаграммаи 2.4. ба хулосае омад, ки даромади буҷети вилояти Хатлон дар давоми солҳои 2017-2022 69,5 фоиз афзудааст. Боиси қайд аст, ки дар сохтори ташаккули буҷети маҳаллӣ ҳиссаи даромадҳои андозӣ назаррасанд. Масалан, дар давоми солҳои 2010-2022 ҳиссаи андозҳои буҷети маҳаллии вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30,7%-и дар соли 2010, то ба 38,0% дар соли 2022, афзоиш ёфт.⁴⁸ Инчунин, ҳиссаи маблағҳои бебозгашти буҷетҳои сатҳҳои болои низомии буҷетӣ аз 10%-и соли 2010, то ба 22% дар соли 2022 афзоиш ёфт.

Дар сохтори даромади андозҳои марбут ба маҳал, дар вилояти Хатлон, саҳми андозҳо (андоз аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ААИ, андоз аз молу мулкӣ ғайриманқул) афалиятҳо доранд. Вобаста ба ин, дар ҷадвали 2.11. сохтори андозии пойгоҳи буҷети маҳаллиро таҳлил намудем.

⁴⁸ Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон -2021с., с-379-380.

**Чадвали 2.11. - Сохтори андозии пойгоҳи буҷети маҳаллии вилояти Хатлон
бо %**

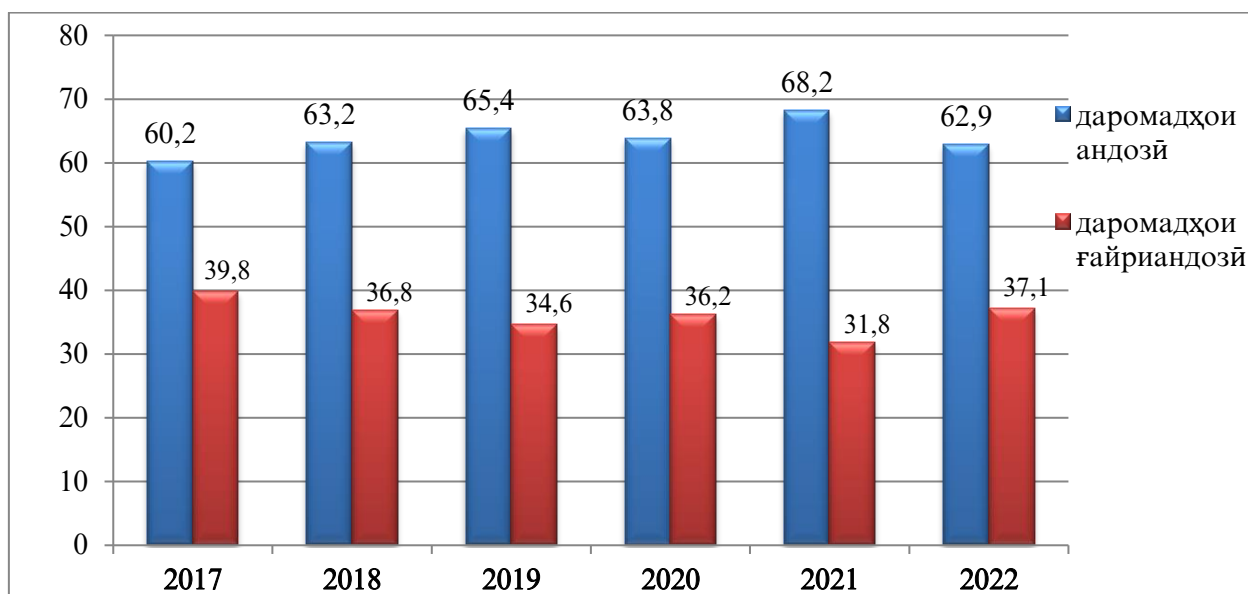
	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Андози даромад аз шахсони воқеӣ	31,5	32,4	33,2	34,0	33,3	33,5
Андози фоида аз шахсони ҳуқуқӣ	12,1	12,8	13,7	14,0	18,4	19,1
Андоз аз амволи ғайриманқул	7,8	8,1	8,0	7,8	7,8	8,1
Андоз аз арзиши иловашуда	28,5	27,3	23,5	23,3	23,5	24,2
Андоз аз истифоданамоёндагони воситаҳои нақлиёт	-	-	3,3	3,8	3,8	4,2
Андоз аз низоми соддакардашуда	15,4	15,0	13,9	12,7	9,4	10,3
Андоз аз воситаҳои нақлиёт	4,6	4,3	4,3	4,3	3,8	4,8
Ҳамагӣ	100	100	100	100	100	100

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2023. С.214.

Аз таҳлили нишондиҳандаҳои чадвали 2.11. бармеояд, ки дар шаклгирии даромадҳои андозӣ, андози даромади афроди воқеӣ, андоз аз арзиши иловашуда ишғол муҳимтарин нақшо доро буда, ҳамаи онҳо дар соли 2022 - 33,5% ва 24,2% таҷаҷул доданд. Ҳамчунин, бояд қайд намуд, ки қошишҳои намудҳои андоз дар сохтори даромадҳои андозии вилояти Хатлон дар давоми солҳои 2017-2022 ба назар мерасанд. Аз ҷумла: ААИ 2,3 банди фоизӣ, андоз аз низоми соддакардашуда 5,1 банди фоизӣ . Ба андешаи мо, ин ҳолат аз ворид гаштани андоз аз истифоданамоёндагони воситаҳои нақлиёт дар сохтори даромадҳои андозии сатҳи маҳаллӣ дар се соли охир алоқаманд аст.

Бо мақсади арёбии механизмҳои идоракунии таҷаҷули буҷети маҳаллӣ, манбаъ ва таносуби даромадҳои андозию ғайриандозиро дар сохтори даромади буҷет таҳлил намудем. (ниг. ба диаграммаи 2.5.)

Диаграммаи 2.5. - Ҳиссаи андозҳо ва дигар интиқолҳо дар даромади буҷети маҳаллӣ ба ҳисоби фоиз аз даромади умумӣ дар солҳои 2017-2022.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2022, С.218, 2023, С.137 таҳия намудааст.

Ҳамон тавр, ки аз ахбороти дар диаграммаи 2.5. пешниҳодшуда бар меояд, ҳиссаи даромадҳои андозӣ дар буҷети маҳаллӣ дар давоми тамоми марҳилаи таҳлилӣ аз 60,2% то ба 62,9% расида баробар шуда, даромадҳои ғайриандозӣ бошанд 37,1% ва ё 2,7 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст. Афзоиши нақши даромадҳои андозӣ дар натиҷаи коҳишёбии даромадҳои ғайриандозӣ ба ташаккули буҷети маҳаллӣ тамоюли мустаҳкамгардиро пайдо кардааст. Ин аз амали дурусти механизмҳои идоракунии ташаккули буҷети маҳаллӣ дар вилояти Хатлон дарак медиҳад, ки аз ҳисоби имконияту манбаъҳои дохилӣ фаъолиятро дар самти устувор гаштани пояи молияи давлатӣ, нигоҳ дорад.

Дар сохтори кӯмакҳои молиявӣ ба буҷетҳои маҳаллӣ, бартарияти аввалияро на маблағҳои подошнадошта, ки сохтори хароҷоти онҳоро ҳуду шаҳраку ноҳияҳо мушаххас менамоянд, балки субвенсияҳо маҳсуб меёбанд, зеро онҳо бо иштироки зинаи болои низоми буҷетӣ назорат гардида, самти барои хароҷот зарурӣ, аз тарафи мақомоти болои амалӣ карда мешавад.

Тибқи маълумотҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ» соли 2023, ба буҷети вилояти Хатлон маблағҳои мақсаднок аз буҷети

ҷумхуриявӣ субвенсияҳо ба маблағи 837591000 ҳазор. сомонӣ ворид гардидааст. Ҳамзамон, дар доираи арзёбии идоракунии вазъи даромадҳои буҷети маҳаллии бархе аз шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон ҳаминро бояд, қайд кард, ки ноустувории иҷрои даромадҳо ба назар мерасанд (нигаред. ба ҷадвали 2.12.).

Ҷадвали 2.12. - Иҷроиши даромадҳои буҷети маҳаллии баъзе шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон (дар солҳои 2020-2022 ҳазор. сомонӣ.)

Шаҳру ноҳияҳо	2020			2021			2022		
	Даромадҳо								
	нақша	иҷро	%	нақша	иҷро	%	нақша	иҷро	%
ноҳияи А.Ҷомӣ	32 410 392	29 071 592	89,6	36 095 300	34 656 294	95,7	19 145 563	19 144 086	99,9
ноҳияи Панҷ	29 650 393	25 674 278	86,6	30 482 798	30 545 438	100,2	16 346 164	16 375 372	100,1
шаҳри Норак	41 095 073	46 502 720	113,1	55 019 800	51 865 458	94,3	27 299 071	24 760 846	90,7
ноҳияи Хуросон	22 881 878	21 356 396	93,3	25 923 000	26 693 202	100,2	13 700 000	14 124 677	103,0

Сарчашма: Муаллиф аз рӯи маълумотҳои расмӣ Сарраёсати Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2020-2022, С.218, 2023, С.137 ҳисоб намудааст.

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.12. маълум мегардад, ки дар ноҳияи А.Ҷомӣ дар соли 2020 даромади буҷетӣ маҳаллӣ 89,6% иҷро гардидааст. Ин ҳолат дар ноҳияҳои Панҷ 86,6%, ва Хуросон 93,3% ташкил доданд. Соли 2022 дар байни чор шаҳру ноҳия даромади маҳаллии шаҳри Норак 90,7% иҷро гардид, ки нисбати соли 2020 22,4 банди фоизӣ кам мебошад. Яъне, давоми се сол иҷрогардии даромадҳои буҷети маҳаллӣ дар шаҳру ноҳияҳо характери якрангаро надоранд.

Дар ин маврид, ба андешаи мо зарур аст, ки шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон баҳри устувор намудани пойгоҳи даромадҳои худии буҷети маҳаллӣ вобаста ба хусусиятҳои ҷойгиршавӣ, шароити табию захиравӣ, рушди соҳаи кишоварзӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ саноатиро вусъат бахшанд. Зеро, зиёд шудани корхонаҳои саноатӣ боиси ғанӣ гаштани буҷетҳои маҳаллӣ тавассути пардохтҳои андозӣ мебошад.

Истиқлолияти манотиқи кишвар ҷиҳати таъминсозии даромад барои пешкашгадонии ангеаҳои ҷомеа заруртарин шарти амалкарди мақомҳои дар

маҳал қарордошати ҳукуматӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар он, дар ҷадвали 2.13. динамикаи даромадҳои буҷети маҳаллии Хатлонро овардем.

Ҷадвали 2.13. - Динамикаи даромади буҷети мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллии давлатии вилояти Хатлон (ҳаз. сомонӣ)

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Соли 2022 нисбат ба соли 2017 %
Ҳамагӣ даромад,	1467921,4	1546773,0	1720443,1	1848956,5	2176559,6	2696254,0	183,6
Аз ҷумла:							
андоз аз даромади шахсони воқеӣ	273299,9	313034,2	367398,1	400121,4	476066,2	898985,7	328,9
андоз аз ғоида	104979,6	124009,7	151926,7	165557,8	262584,2		
андоз аз амволи ғайриманкули шахсони воқеӣ	67594,6	77625,3	89046,9	93126,9	110930,4	211388,1	312,7
Андоз аз арзиши иловашуда	247515,2	263594,6	259834,3	274828,5	336283,7	396130,2	160,0
Андози соддакардашуда	133492,7	144520,7	154026,7	149906,0	134417,4	189990,2	142,3
Андоз аз воситаҳои нақлиёт	40177,7	41837,4	47350,6	50990,5	54321,2		
Дигар пардохтҳои маҳаллӣ	14621,7	17667,4	21370,6	16800,6	18667,4	25506,3	174,4
Бочҳои давлатӣ	23789,5	22468,5	24783,5	22279,9	29399,7	33808,9	142,1
Аксиз	786,1	789,0	785,9	774,4	605,3	837,0	106,5
Андоз аз истифодаи захираҳои табиӣ	15651,9	13387,2	19046,9	38814,2	55425,4	63798,9	407,6
Дигар даромадҳои ғайриандозӣ	546012,5	527839,0	548028,0	590566,2	643341,5	788567,1	144,4

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2022, С.218, 2023, С.137.

Тавре аз маълумотҳои ҷадвали 2.13. ва диаграммаи 2.6. бармеояд, дар давоми солҳои 2017-2022 даромади буҷети вилояти Хатлон ба андозаи 1,8 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар давоми марҳилаи соли 2022 даромадҳои андозӣ тахминан 62,9% даромади буҷетро фарогир шудаанд. Дар таркиби воридоти андозӣ сатҳи даромад аз афроди воқеӣ 33,3% ва андоз аз арзиши иловашуда дар умум 14,7%-ро ташақкул доданд. Сатҳи андози соддагардонидашуда ва андози молу мулкӣ ғайриманкул ба 14,8% баробар аст. Дар давоми давраи таҳлилоти, болоравии пардохтҳои маҳаллӣ низ ба мушоҳида расида, он дар

соли 2022 нисбат ба соли 2017, ин пардохтҳо 1,7 маротиба афзоиш ёфтаанд, ки дар Диаграммаи 2.6. инъикос ёфтаанд.

Диаграммаи 2.6. - Даромади буҷети маҳаллии вилояти Хатлон дар солҳои 2017-2022 (млн. сомонӣ)

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2022, С.218, 2023, С.137.

Бояд қайд намуд, ки мақомоти маҳаллии худидоракуниҳо бо буҷетҳои мустақил ва инчунин бо ваколатҳои бақайдгирифташудаи расмӣ дар самти даромад ва хароҷотҳо, қобилияти созмондиҳии шароитро барои коркарди мақсади асосӣ, яъне татбиқи ислохотҳои маҳаллӣ надоранд. Аз ин рӯ, модели мавҷуда ислохотдарории буҷети маҳаллӣ ва муносибатҳои байнибуҷетиро дар васеънамоии ҳаҷм ва афзоиши сифати хизматрасониҳои давлатиро ба аҳоли пурра ба кор андохта наметавонанд.

Ин ҳолат, пурра имконияти амалӣ механизмҳои идоракунии буҷети маҳаллиро намедихад, зеро ки пойгоҳи даромади буҷетҳои мақомоти маҳаллии худидоракунанда ба андозае кам мебошанд. Дар натиҷа, доираи идоранамоии шахру ноҳияҳо на танҳо вазифаи фискалӣ балки танзимӣ ва ҳавасмандиро низ иҷро карда наметавонанд. Аз таҳлили нишондиҳандаҳои даромадҳои буҷетӣ

маҳаллии дар боло зикргардида, маълум аст, ки даромадҳои андозӣ дар пойгоҳи буҷетҳои маҳаллии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи аввалиндарачаро дорад.

Дар ҳоли имрӯз, вобаста ба манбаҳои дохилӣ, буҷетҳои маҳаллӣ ба таври катъӣ аз қонунгузори ҷумҳуриявӣ вобастагии зиёд доранд. Танҳо чор навъи андозҳо (андоз аз даромади шахсони воқеӣ, ААИ, андоз аз амволи ғайриманқул ва андози низоми соддакардашуда) шомили андозҳои маҳаллӣ мебошанд. Ташаккули пойгоҳи андозӣ вобаста ба ғанӣ гаштани буҷети маҳаллӣ як қатор камбудихоро доранд. Мувофиқи таҳлилҳои мутахассисон – мақомоти маҳал ва кормандони сохторҳои андозӣ мубодилаи маълумоти мавҷуда байни бақайдгирандагон ва мақомоти андозӣ номукамал буда, коркардро тақозо менамояд. Маълумоти аз ҷониби мақомоти бақайдгиранда барои ҳисобу китоби андозҳо пешниҳодшаванда дуруст набуда, қисме аз он дар шакли қоғазӣ пешкаш карда мешавад. Ба ҷуз аз ин, барои ҷамоат, шаҳарку деҳот, ба даст овардани ҳисоботи андозӣ доир ба даромади шахсони воқеӣ ниҳоят муҳим мебошад, инчунин маълумоти омории ҳар як шаҳраку ноҳия ниҳоят зарур арзёбӣ мегардад.

Бешубҳа, камбудихое, ки ба воридшавии андозҳо, устуворнамоии пойгоҳи молиявӣ буҷетҳои маҳаллӣ таъсиррасон мебошанд, бояд таҷдиди назар карда шаванд, махсусан муносибатҳои буҷетӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ такмилро тақозо менамоянд. Махсусан, баҳодиҳии кадастри заминҳо бояд таҷдиду такмилгардад, дар қонунгузори мавҷуда дар самти таъмини ҳатмии бақайдгирии молу мулки аҳоли тағйир иловаҳо дохил карда шаванд. Дар сатҳи шаҳру ноҳияҳо, ҳалли масъалаҳои ғанигардонии буҷетҳои маҳаллӣ ва коҳишдиҳии бақияпулиҳо аз рӯи андозҳои маҳаллӣ, рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва кор бо бозори молиявӣ бояд ҳамчун вазифаи аввалиндарача дониста шавад. Дар шароити вазъи ноустувор дар қисми даромадҳои буҷетҳои маҳаллӣ, мақомоти маҳаллӣ аз риояи интизоми буҷетӣ бояд озод набошанд, ҳама ҳисобу китобҳоро саривақт татбиқ намуда, таъмини кифоягии бозоригириро таъмин намоянд. Дар сурати батаъхир андохтани пардохтҳои буҷетӣ, афзоиши қарзи кредиторӣ вазъро мушкил хоҳад намуд.

Доир ба камбудихои механизмҳои мавҷудай амалкунандаи муносибатҳои байнибучетӣ, махсусан дар самти болоравии нақши усулҳои ғайрирасмӣи бучетҳои муттаҳидшудаи субъектҳои ҷумҳурӣ, бучетҳои маҳаллӣ тавассути қарзҳои бучетӣ аз зинаҳои болоии низомии бучетӣ шаҳодат медиҳад. Лозим ба зикр аст, ки новобаста аз арзу шикоятҳои намоёндагони мақомоти маҳаллӣ дар мавриди камии воситаҳо барои амалисозии вазифаҳои асосӣ, доираи расмӣи молияи маҳаллӣ на танҳо мувозин, балки барзиёд мебошад.

Тавре аз таҳқиқот бармеояд дар идоракунии бучети маҳаллӣ то ҳол ноустуворӣ мушоҳида мегардад ва ин аз чунин омилҳо иборатанд:

- пешниҳоди дотатсияҳо ва ё пардохтҳои андозии ивазкунанда дар анҷоми соли бучетӣ, аз лаҳзоте, ки ба қор барии онҳо ғайриимкон мегардад;

- қисман ва ё пурра даст бардоштан аз амалисозии маблағгузориҳои навъҳои алоҳидаи уҳдадорихои харҷӣ мувофиқ ба қавонини Ҷумҳурии Тоҷикистон барои шаҳру навоҳӣ (алалхсус маҳал ва манотиқи аҳолинишин), новобаста аз расман ҷудонамоии маблағҳои пулӣ;

- иҷрои пурраи ваколатҳои хароҷотӣ аз тарафи мақомотҳои шаҳракунонхияҳои (махсусан хароҷотҳои хусусияти сармоявӣ дошта) субъектҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Зимни таҳлили маҷмӯи даромадҳои бучетҳои маҳаллӣ, бояд ба таври зарурӣ қайд намуд, ки андозаи субсидияҳо нисбат ба дотатсияҳо се маротиба зиёд мебошад ва ин дар ҳолест, ки субсидия ин маблағгузориҳои муштаракӣи уҳдадорихои хароҷотии мақомоти маҳаллӣ доир ба ҳалли масъалаҳои марбут ба маҳал арзёбӣ мегардад. Иштироки бучетҳои зинаҳои боло дар маблағгузориҳои муштаракӣи уҳдадорихои хароҷотии шаҳракунонхияҳо, аз як тараф манфиатовар ва аз дигар тараф бошад мушкилиҳоро дар дастрасӣ ба кӯмакҳои молиявӣ ба бор оварда, вобастагии молиявиро дучанд мегардонад.

Ба қисми масъалаҳои муаммодор дар ташаккули пойгоҳи даромади бучетҳои маҳаллӣ, муносибатҳои байнибучетӣ, метавон пешниҳоди имтиёзҳои андозиро дар сатҳи андозҳои маҳаллӣ ва ҷумҳуриявӣ шомил намуд.

Мониторинги вазъи молиявии шаҳраку ноҳияҳо, ки аз тарафи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад, хароҷотҳоро ба таври умумии буҷетҳои маҳаллӣ ба қайд мегирад. Яъне, талаботҳои воқеии мақомоти шаҳраку ноҳияҳо дар самти таъминнокии молиявӣ ба таври кифоят баназар гирифта намешавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ташаккули пойгоҳи иқтисодӣ ва қабл аз ҳама буҷетӣ-молиявии маҳаллӣ ба ислоҳот ниёз дорад. Чунин вазъро бо сабабҳои зерин метавон шарҳ дод:

Якум. Қонунгузорӣ ва хоҷагидорӣ амалӣ дар худ механизмҳои водоркунандаи мақомоти шаҳраку ноҳияҳоро дар самти идоракунии, ҷаҳлгардонии ҷаҳлият ҷиҳати зиёднамӣ ва истифодаи самараноки иқтисодии истеҳсолӣ ва андозӣ ҷой надодааст.

Дуюм. Дар ҷумҳурӣ, аз он ҷиҳати, ки буҷаи деҳаҳо умуман арзи вучуд надоранд (хоҷагиҳо, ҷамоатҳо), аз ин сабаб дар ин рӯстоҳо дурнамои аслии тавсеа дар умум арзи вучуд надорад, чунин вазъ таҳиясозии ислоҳоти буҷаро торафт мушкил мегардонанд. Дар натиҷа, ба банақшагирии даромадҳои буҷети маҳаллии вилояти Хатлон монеа эҷод мекунад.

Сеюм. Марҳилаи аввали ислоҳот дар механизмҳои танзими моликияти шаҳраку ноҳияҳо муайяниро ба бор наовард. Имкониятҳои истифодаи алтернативии он ба мақсадҳои иқтисодӣ, инчунин ҳадафҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии ҳудудӣ хеле маҳдуд боқӣ мемонанд. Меъёрҳои муайян кардани дараҷаи оқилонаи марказикунонӣ ва ғайримарказонии маблағҳо дар низомии буҷетӣ лозим меояд:

- ҳадди марказии даромад дар зинаҳои болоии низомии буҷет бояд сарҳаде бошад, ки берун аз он функцияи баробаргардонии муносибатҳои байнибуҷетӣ бар зарари вазифаи ҳавасмандгардонии онҳо амал карда, боиси муносибатҳои вобастагӣ дар маҳаллҳо мегардад;

- маҳдудияти ғайримарказикунонии тақсимои даромадҳо дар сатҳҳои низомии буҷетӣ чунин хатте мебошад, ки берун аз он ташаббус ва мустақилият дар ташаккули иқтисодии андоз дар маҳал бо афзоиши ҷудоғонагӣ иваз карда

шуда, боиси вайрон шудани меъёрҳои ягонаи андоз гардида, фазои иқтисодӣ ба омезиши манфиатҳои миллӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ мувофиқат намекунад.

Хулас, ба ба андешае омадем, ки чиҳати таъмини фаъолияти босамар идорарнамоии буҷети маҳаллӣ, созмондиҳии низоми мукаммали фарогири механизмҳои дуруст иҷрошавии даромадҳои буҷети маҳалли бояд дар сатҳи пойдор нигоҳ дошта, харочотро ба самтҳо ва соҳаҳои афзалиятноки рушди вилояти Хатлон равона месозад, зарур ҳисобида мешавад. Дар ин ҷодда, мониторинг ва сифатан арзёбии идорасозии молия дар маҳал, чиҳати шаклгирии замина, барои вусъатбахшии амалкардҳои асарбахши мақомҳои ҳукумати дар маҳалҳо қарордошта муҳим доништа мешавад.

Идорасозии молия дар маҳалҳо дар бештари ҳолат ба унвони навъи босамар шаклгирии буҷаи маҳал шинохта шудааст. Аҳамияти вижаи иқтисодии буҷаи маҳал дар тайиноташ баён шудааст. Бинобар доштани моҳияти иқтисодӣ, буҷа ҳаракатҳои объективии пулиро дар маҷмӯ ифода намуда, дар бастагӣ бо инъикоси моддӣ, ба унвони баёнгари фонди воситаҳои пулӣ шинохта мешавад. Дар ҳамбастагӣ бо шакли созмондиҳиаш, як санадест молиявӣ, ки бар асоси қавонин дар як шакли мушаххас дароварда шудааст. Сарфи назар аз фарқиятҳои марбут ба дидгоҳҳои иқтисодӣ, дар мавриди равобити буҷа, барои онҳо пазируфтани он ба унвони муносибати молиявии объективӣ ва мутаносибии вижагӣҳои он басо муҳим шумурда мешавад, зеро буҷа ду махсусияти басо муҳимро дар дохили худ қарор додааст, ки он ҳоси пул ва тақсимои мебошад.

Бинобар ин, метавон натиҷа гирифт, ки буҷаи маҳал ифогари нақши асли дар иҷрои масоили иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба шумор меравад, бавижа дар ҳангоми тавззеи буҷа, ҳифз ва тавсеаи зерсохтҳои умумиҷтимоии он. Иловадан, буҷаи маҳалҳо нақши калидиро дар пардохтан ба масоили иқтисодӣ-иҷтимоӣ шаҳро иҷро менамоянд. Дар тӯли тадвин ва иҷрои сиёсатҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, ба назар гирифтани авомили аслии замонӣ, нуқтаи аслии пешрафт вазоиф ба ҳисоб меравад. Аз ин хотир, сиёсати давлатӣ ва маҳаллии

хусусияти иқтисодӣ-ичтимоӣ дошта, бояд бар асоси банақшагирии махсусияти иҷтимоӣ-молиявӣ молияи маҳалҳо, амалӣ карда шаванд.

Манобеи иқтисодӣ ва молиявӣ тазмини истиқлоли иқтисодии мақомотҳои дар маҳалҳо қарор дошта, дар дараҷаи аввал аз назари рафъи ниёзҳои ҷамъиятии манотик ва таъсиси шароит ҷиҳати зиндагӣ дар назар гирифта шудааст. Бучаҳои маҳал асоси молиявӣ мақомҳои дар маҳалҳо қарордоштаро ташаққул медиҳанд. Ҳукуқи моликият ва буча ба ин теъдоди ваколатдоштаҳои давлатӣ, метавонад дар эҷод ва тавсияи бучаҳои худ ва инчунин дар тасвибу таҳқиқ ва иҷро он ба қор бурда шавад. Дар ҳоли ҳозир, барномаҳои манотиқии раванқи иқтисодии шаҳру навоиҳо ва деҳаҳо барои беҳбудбахшии вазъияти ноҳияву деҳаҳо, зоҳиран беҳбудгардонии хиёбонҳо, нигоҳубин ва бозсозии сохтмонҳои ҳавзаи иҷтимоӣ амалӣ шуда истодаанд.

Мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ метавонанд маблағҳои дар ихтиёрдоштаро ба истифода диҳанд, яъне ҳаҷми хароҷотҳоро баҳри таъмини ҳифзи ҳуқуқ, дастгрии ташкилотҳои хусусияти ғайритиҷоратӣ (мактабҳо, беморхонаҳо ва ғайра) сафарбар намуда, онҳоро мутобиқ ба ўҳдадорихои қонунгузорӣ танзим намоянд.

Баҳри баландбардории самаранокии идоракунии молияи маҳаллӣ, бештари аҳамиятро ба қисми даромади бучаи маҳал бояд ироа намуд. Аз таҳлили гузаронидашуда ба андешаи мо ҳалли мушкилотҳои дар сатҳи манотик вучуд дошта, беш аз ҳама ғаёлгардонии маъмурикунонӣ дар ташаққули ҷунин сиёсати бучавӣ фарогир шавад, ки ба афзоишҳои вуруди пардохтҳои андозӣ мусоидбор бошад. Зеро он имкон дорад риштаи аслии оғозҳои ҳавфи маблағгузориҳои қофӣ набуда гардида, боиси барангехтани бучаи қасрӣ шавад. Ба назар гирифтани ҳолаи иқтисодии мамлакат зимни тақмили механизми мудирӣ молияи давлат, ки марбут ба мақомҳои маҳалист, дар рафти ғаёлноқсозии унсурҳои бучетӣ-андозӣ муқаррар арзёбӣ мегардад.

2.3. Таҳлили амали механизмҳои идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ

Сатҳ ва пойдории суръати тавсеаи минтақаҳои кишвар дар бисёр бештари маврид тавассути сифати идоранамоии хароҷотҳои минтақавии буҷетҳо, ки дар асосноксозии интихоби самти хароҷоти воситаҳои буҷетӣ, кифоягии ҳаҷми онҳо барои ноил гардидан ба ҳадафҳои стартегӣ, самаранокии хароҷотҳои буҷетӣ вобастагӣ дорад, таъсис дода мешавад.

Хароҷотҳои буҷетӣ, аз худ чараёни мухталифи истифодабарии захираҳои молиявии дар буҷетҳои ҳар як сатҳ ва зина, ки мувофиқ ба қонунҳо ва қарорҳо дар бораи буҷет барои соли молиявии муносиб дарҷ гардида ро инъикос менамоянд. Ташакили хароҷотҳои буҷетии ҳама сатҳ ва зинаҳои низоми буҷетӣ, бар асоси методологӣ ягона, андозаи меъёри минималии таъминнокии буҷет, меъёри хароҷотҳои молиявӣ барои пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ татбиқ амалӣ мегардад. Ин меъёрҳои муқарраршуда аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайяну мушаххас карда мешаванд.

Ҳамзамон, Ҳукумати ҷумҳурӣ ва мақомоти маҳаллии худидоракунии, дар доираи ваколатҳо ва имконотҳои худ, меъёрҳои хароҷотии молиявиро барои расонидани хизматрасониҳои давлатӣ ва маҳаллӣ баланд менамоянд.

Хароҷотҳои асосии буҷетҳо - қисми хароҷотҳои мебошанд, ки бо васеъшавии тақрористеҳсол алоқамандӣ доранд ва зимни татбиқи онҳо моликияти дар ихтиёри Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ё мақомоти маҳаллӣ қарордошта ташкил ва ё афзоиш меёбад. Онҳо таъминнамояндаи фаъолияти навігонӣ ва навовариҳо маҳсуб меёбанд.

Буҷети рушдро метавон ба таркиби хароҷотҳои асосии буҷетҳо дохил намуд. Он дорои таъиноти ҳадафманд буда, ҷиҳати маблағгузориҳои лоиҳаҳо ва барномаҳои сармоягузориҳои бартаридошта, сафарбар мегарданд. Аммо, дар солҳои охир аз сабаби бавуқӯъ пайвастании ҷудонамоии маблағҳои зиёд ҷиҳати пардохти қарзи давлатӣ, рушди тавсеаи буҷет дар доираи буҷети ҷумҳуриявӣ ба таври кофӣ мавриди инобат қарор дода намешавад.

Харчҳои ҷории буҷаҳо бахше аз харчҳои буҷавиенад, ки иқдомиҳои ҷории мақомҳои дар мақомҳои ҳукуматкуандаи давлатӣ, мақомҳои дар маҳалҳо ҳукмкунанда, ташкилотҳои буҷавӣ, дастгириҳои давлатиро аз соири буҷаҳо ва коргоҳҳо шохаҳои ҷудогонаи иқтисод дар навъи кӯмакпулиҳо, ёронаҳо ва ёрдампулиҳо махсуб меёбад.

Дар ин маврид, бо мақсади арзёбии механизмҳои идоракунии хароҷоти буҷети вилояти Хатлон, сохтори хароҷоти буҷети маҳаллиро мавриди таҳлил қарор додем (нига ба ҷадвали 2.14).

Ҷадвали 2.14. - Сохтори хароҷоти буҷети маҳаллии вилояти Хатлон дар солҳои 2017-2022 бо %.

	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Идораҳои роҳбарикунанда, мудофиа, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ	7,5	6,8	6,9	6,6	6,7	6,5
Маориф	56,9	58,1	58,12	57,4	58,1	60
Тандурустӣ	25,12	25,9	24,9	26,3	25,1	25,3
Ҳифзи иҷтимоӣ	0,71	0,73	0,75	0,68	0,66	0,65
Ҳоҷагии коммуналӣ	2,7	2,7	2,6	2,5	2,5	2,2
Фарҳанг	3,5	3,5	3,8	3,6	3,6	3,0
Соҳаи кишоварзӣ	0,48	0,44	0,38	0,38	0,36	0,47
Нақлиёт ва коммуникатсия	0,36	0,34	0,29	0,35	0,40	0,49
Сохтмон	0,60	0,77	1,7	1,44	1,81	0,98
Дигар хароҷотҳо	2,1	0,65	0,39	0,57	0,55	0,32
Ҳамагӣ	100	100	100	100	100	100

Сарчашма: муаллиф аз рӯи маълумотҳои омории Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. 2021 С.218-219, 2023 С.138 ҳисоб намудааст.

Тавре аз таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.14. дида мешавад, сохтори хароҷоти буҷети маҳаллӣ зиёда аз 10 самти хароҷотро дарбар мегирад ва соли 2022 бештар аз 85,3% ба соҳаҳои иҷтимоӣ маориф ва тандурустӣ рост меояд. Ва ё хароҷот ба соҳаи маориф дар давоми солҳои 2017-2022 нисбат ба дигар

соҳаҳо ба таври назаррас афзоиш ёфта, 60%-ро ташкил дода, 3,1 банди ғоизӣ зиёд гардид. Ҳамчунин, хароҷотҳои буҷети маҳаллӣ ба идораҳои роҳбарикунанда, мудофия, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ 6,5%, ҳифзи иҷтимоӣ 0,65%, хоҷагии коммуналӣ 2,2%, фарҳанг 3,0%, соҳаи кишоварзӣ 0,47%, нақлиёт ва коммуникасия 0,49%, сохтмон 0,98%-ро ташкил доданд.

Аз ин рӯ, ба ақидае омад, ки идоракунии хароҷоти буҷетӣ маҳаллӣ ба рушди сармояи инсонӣ нигаронида шудааст. Бо вуҷуди ин, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлонро зарур аст, ки дар устуворгардонии пойгоҳи даромади буҷети маҳаллӣ чораҳои мушаххас андешида, идоракунии хароҷотро ба самтҳои дигари афзалиятноки рушди вилоят, роҳандозӣ намояд.

Бояд қайд намуд, ки ба амали механизмҳои идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ омилҳои мавҷуданд, ки бевосита таъсир мерасонанд:

1. вазъи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
2. сатҳи бо шуғл фарогирии аҳоли (қабл аз ҳама, шахсони қобили меҳнат);
3. иштироки институтҳои ҷамъиятии шахрвандӣ дар таъмин ва татбиқи вазифаҳои иҷтимоии давлат;
4. сиёсати бомароми қарзӣ бо дар назар гирифтани мушорикати васоитҳои қарзӣ дар миқдори маҳдудшуда ва истифодаи бештари барои таҳрики тавсеаи иқтисодӣ;
5. мавҷудияти тахассусмандӣ ва таҷрибаи кормандони мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ва давлатӣ.

Таҳлили вазъи муосир ва тамоюлҳои рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳои мамлакат, нишон медиҳад, ки масъалаҳои механизмҳои идоракунии ташаккул ва хароҷоти буҷети маҳаллӣ мубрамияти зиёдро касб карда истодаанд. Вобаста ба ин, зарурияти идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллиро дар самти иҷтимоӣ мавриди таҳлил қарор хоҳем дод (нига ба ҷадвали 2.15.).

Чадвали 2.15. - Арзёбии хароҷоти буҷети маҳаллӣ ба самти иҷтимоии вилояти Хатлон дар солҳои 2010-2022.

Нишондиҳанда	2010	2015	2022
Хароҷотҳо аз буҷети маҳаллӣ ба соҳаҳои иҷтимоӣ бо %	82,1	83,1	85,3
Теъдоди бекорӣ ҳаз. Нафар	16,3	20,7	15,0
МММ ба 1 нафар аҳоли, сомонӣ	3883	4108	7624
Ҳосилнокии меҳнат дар иқтисодиёти вилоят, ҳазор сомонӣ МММ/ аҳоли шуғлнок дар иқтисодиёт	281,6	309,4	553,9

Сарчашма: Таҳияи муааллиф дар асоси расмӣ омили Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2022. С.8, 2023. 296 ҳисоб кардааст.

Аз таҳлили чадвали 2.15. бармеояд, ки дар вилояти Хатлон ҷиҳати таъмини вазъи устувори иқтисодӣ-иҷтимоӣ аз буҷети маҳаллӣ ба соҳаҳои маориф ва тандурустӣ дар давоми солҳои 2010-2022 аз 3/2 ҳиссаи хароҷот маблағгузорӣ шудааст, ки 85,3%-ро ташкил дод. Дар натиҷа, ин раванд ба сатҳи касбияти аҳоли ва солимии онҳо таъсир расонд, ки теъдоди бекори 1,3 ҳазор нафар коҳиш ёфта, ҳосилнокии меҳнат дар иқтисодиёти вилоят ба 553,9 ҳазор сомонӣ нисбат МММ рост омад. Чунин вазъ, аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар вилояти Хатлон идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ ба самти шуғли пурмаҳсул ва бо шуғл фарогирӣ яке аз масъалаҳои аввалиндараҷа маҳсуб ёфта, таҷассумгари ҷузъи таркибии сиёсати мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллии давлатӣ баҳисоб меравад.

Бояд қайд намуд, ки идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ масъалаи басо мураккабу гуногунҷанба мебошад, он дар ниҳояти кор ба сатҳиинкишофи иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа таъсиргузор буда, дар ин самт сатҳи амалнамоии механизмҳои идоракунии мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллии давлатиро муайян менамоянд.

Вобаста ба ин, вазъи идоракунии ва сохтори хароҷоти буҷети маҳаллиро дар давоми 12 соли охир мавриди таҳлил қарор додем (нига, ба чадвали 2.16.).

Чадвали 2.16. - Тағйироти сохтори хароҷоти буҷети маҳаллӣ дар тӯли 12 соли охир

Хароҷотҳо		Ҳиссаи самти хароҷоти буҷети маҳаллӣ, %		Массаи тағйироти сохторӣ, банди фоида, %	Индекси тағйироти сохторӣ, % (сут.4/сут.2x100%)
		2010	2022		
1		2	3	4	5
1	Маориф	55,3	60	4,7	8,49
2	Тандурустӣ	20,3	25,3	5	24,6
3	Ҳифзи иҷтимоӣ	1,53	0,65	-0,88	-57,5
4	Ҳоҷагии коммуналӣ	4,4	2,2	-2,2	-50,0
5	Фарҳанг	3,1	3,0	-0,1	-3,22
6	Соҳаи варзиш	0,41	-	-	-
7	Соҳаи кишоварзӣ	1,3	0,47	-0,83	-63,8
8	Идораҳои роҳбарикунанда	7,0	3,3	-3,3	-47,1
9	Мудофия	1,16	1,8	0,64	55,1
10	Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ	0,95	1,4	0,45	47,3
11	Нақлиёт ва коммуникатсия	0,12	0,49	0,37	308,3
12	Сохтмон	-	0,98	-	-
13	Дигар хароҷотҳо	3,34	0,32	-3,02	-90,4
Ҳамагӣ		100	100		

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти расмӣ Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2022 С. 379-380, 2023, С.138 ҳисоб кардааст.

Тавре, аз таҳлили нишондиҳандаҳои чадвали 2.16. бармеояд, маҷмӯи асосиро дар сохтори хароҷот буҷети маҳаллӣ соҳаҳои маориф, тандурустӣ, фарҳанг ва идоракунии давлатӣ ишғол мекунанд. Ҷунбиши сохторӣ дар соҳаи маориф 4,7%, тандурустӣ 5% ва фарҳанг -0,1%-ро ташкил намуд. Бояд қайд намуд, ки нисбатан сатҳи болоии ҷунбиш дар соҳаи тандурустӣ мушоҳида мегардад, ки он дар соли 2022, 24,6%-ро ташкил намудааст.

Афзоиши якбораи ҳиссаи хароҷотҳои буҷетҳои маҳаллӣ ба соҳаи тандурустӣ бо авҷгирии пандемияи Covid-19 вобастагӣ дорад. Бинобар ин, ҳиссаи хароҷотҳо ба соҳаи ҳимояи иҷтимоӣ, идоракунии давлатӣ ва бахши кишоварзӣ коҳиш ёфт.

Ҳар як хароҷоти молиявӣ, бояд дар ниҳояти кор ба динамикаи МММ таъсиргузор бошад. Аз ин лиҳоз, дар асоси таҳлили корелятсионӣ-регрессивӣ, дараҷаи алоқамандии ҳаҷми МММ ва самтҳои асосии хароҷоти буҷети давлатии маҳаллиро муайян намудем. Азбаски, хароҷотҳои буҷетӣ талаботро ба навъҳои муайяни хизматрасониҳо ба вуқӯъ меоваранд, мутаносибан тақлифоти ин хизматрасониҳо низ афзоиш меёбад.

Чадвали 2.17. - Алоқамандии суръати афзоиши МММ ва суръати хароҷоти буҷети маҳаллии вилояти Хатлон дар 2011-2021с.

Солҳо	Суръати афзоиши МММ	Суръати афзоиши хароҷот ба:			
		Маориф	тандурустӣ	идоракунии давлатӣ	фарҳанг
	Y	X1	X2	X3	X4
2011	100	100	100	100	100
2012	114,2	116,8	139,1	124,0	148,4
2013	113,0	132,2	135,4	125,0	89,6
2014	112,3	130,1	133,3	109,3	137,7
2015	114,4	126,9	114,9	137,3	112,1
2016	107,1	101,4	104,5	103,8	110,2
2017	116,8	109,7	111,7	82,4	121,9
2018	109,8	116,4	117,9	130,7	128,9
2019	106,6	107,0	108,0	92,9	104,8
2020	114,9	111,4	107,0	117,6	123,8
2021	112,3	109,4	116,9	100,8	104,1

Сарчашма: аз тарафи муаллиф дар асосии маълумотҳои расмӣ омили Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, дар соли 2022 омода карда шудааст.

Барои арзёбии суръати афзоиши МММ ва самтҳои муҳими хароҷотҳои буҷети маҳаллии вилояти Хатлон таҳлили корелятсионӣ регрессиониро истифода менамоем. Бар асоси маълумоти омории дар чадвали 2.17. пешниҳодшуда ва бо истифода аз усулҳои эконометрикӣ таҳлили корелятсионӣ ба сомон расонида, ки натиҷаҳои он дар чадвали зер оварда мешавад (нигаред, ба чадвали 2.18).

Чадвали 2.18. - Натиҷаи таҳлили коррелятсионии суръати афзоиши МММ ва самтҳои муҳими хароҷотҳои буҷети маҳаллии вилояти Хатлон

	Суръати афзоиши МММ	Суръати афзоиши хароҷот ба маориф	Суръати афзоиши хароҷот ба тандурустӣ	Суръати афзоиши хароҷот ба идоракунии давлатӣ	Суръати афзоиши хароҷот ба фарҳанг
Суръати афзоиши МММ	1				
Суръати афзоиши хароҷот ба маориф	0,5638	1			
Суръати афзоиши хароҷот ба тандурустӣ	0,5103	0,5824	1		
Суръати афзоиши хароҷот ба идоракунии давлатӣ	0,2534	0,6227	0,4441	1	
Суръати афзоиши хароҷот ба фарҳанг	0,4108	0,1672	0,4054	0,1969	1

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асосии маълумотҳои асосии оморӣ Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, дар соли, 2022 омода карда шудааст.

Чи тавре, аз натиҷаи таҳлили коррелятсионӣ бармеояд, байни омилҳои таъсиррасон (x_1, x_2, x_3, x_4) вобастагии коллениарӣ вуҷуд надорад. Дар ин ҳолат, мумкин аст ҳамаи омилҳои мазкурро ба модели регрессионии таҳиямешуда ворид намуд, агар байни ҳар як омил мазкур бо аломати натиҷавӣ (Y) вобастагии баланд мавҷуд бошад. Дар таҳлили мазкур, байни аломати натиҷавӣ бо омилҳои суръати афзоиши хароҷот ба маориф ($r_{x_1, y}$) ва суръати афзоиши хароҷот ба тандурустӣ ($r_{x_2, y}$) вобастагии назаррас мавҷуд мебошад. Бинобар ин, барои таҳияи модели арзёбии суръати афзоиши МММ ва самтҳои муҳими хароҷотҳои буҷети маҳаллии вилояти Хатлон ба сифати омилҳои таъсиррасон, омилҳои суръати афзоиши хароҷот ба маориф ва суръати афзоиши хароҷот ба тандурустиро истифода менамоем.

Дар раванди таҳқиқот модели ҳисобии регрессионии арзёбии суръати афзоиши МММ ва самтҳои муҳими хароҷотҳои буҷети маҳаллии вилояти Хатлон таҳия карда шуд, ки намуди он чунин мебошад:

$$САМММ = 0,85547 \cdot САХМ + 0,10259 \cdot САХТ \quad (1)$$

Дар инҷо, САМММ – суръати афзоиши МММ-и вилояти Хатлон, САХМ - суръати афзоиши хароҷот ба маориф, САХТ - суръати афзоиши хароҷот ба тандурустӣ мебошанд.

Моделҳои регрессионии таҳиягардида, тибқи арзёбии тавсифҳои омории сифат (R^2), хатогии миёнаи стандартӣ ($\bar{A}$) ва эътимоднокии модел (DW) ба таври зер мебошад: $R^2 = 0,994$, $\bar{A} = 5,62$, $DW = 1,295$. Аз натиҷаи тавсифоти омории мушаххас мегардад, ки модели ҳисобнамоии регрессионии баҳодиҳии суръати афзоиши МММ ва самтҳои мубрами хароҷотҳои буҷети маҳаллии вилояти Хатлон боэътимод буда, барои истифодабарӣ, мувофиқ мебошад.

Хулосаи модели ҳисобии регрессионии таҳиягардида чунин мебошад: ҳангоми ба як воҳид афзоиш ёфтани суръати болоравии хароҷот ба соҳаи маориф (дар ҳолати бетағйир нигоҳ доштани суръати афзоиши хароҷот ба соҳаи беъдошт), суръати МММ-и вилояти Хатлон ба ҳисоби миёна баҳаҷми 0,85547 воҳид афзоиш меёбад. Инчунин, дар мавриди суръати афзоиши хароҷот ба тандурустӣ ба як воҳид зиёд гардидан (дар ҳолати бетағйир мондани суръати афзоиши хароҷот ба маориф), ба ҳисоби миёна суръати МММ-и вилояти Хатлон ба андозаи 0,10259 воҳид меафзояд.

Дар шароити муосир тамоюлҳои донишу малакаи нав захираи муҳими иқтисодӣ мебошад, яъне маҳз онҳо ба омили таъминкунандаи рушд мубаддал гаштаанд. Ҳамзамон, омилҳои рушди иқтисодӣ ва махсусан омилҳои инноватсионӣ торафт вусъат ёфта, дар фарогирии илмҳои нав мусоидат кардааст. Дониш имрӯзҳо ба унвони муҳаррики рушди моддии истеҳсолот ва бахши хизматрасониҳо арзёбӣ гардида, дар ҳар як минтақаи алоҳида сатҳ ва сифати зиндагӣ, тандурустӣ ва ғайроҳои ҷомеаро ифода менамояд.

Дар ин ҷодда, бояд зикри ба маврид намуд, ки дар қабл раванги иқтисодӣ-иҷтимоии манотик дар вобастагӣ аз мавҷуд будани манобеи моддӣ-табиӣ (маводҳои маъданӣ, шароити иқлимӣ) арзёбӣ шавад, шарту шароити

кунунӣ фановариҳои навоар, ки аз сармояи зеҳнӣ нерӯ ба даст меоварад, мубрами бештарро дар худ ҷой додааст.⁴⁹

Бинобар ин, ба ақидае омадан мумкин аст, ки дар меҳвари иқтисодии муосир дониш (зеҳн) қарор дорад. Дар доираи ин навъи иқтисодиёт, донишҳо ба маҳсулоти муосири технологӣ ва хизматрасониҳои сатҳи баланди касбӣ табдил меёбанд. Аз ин ҷост, ки таҳлилҳои дар боло овардашуда нишон медиҳанд, идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ ба соҳаи маориф ва дигар соҳаҳои аҳамияти иҷтимоидошта самти афзалиятноки фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлонро муайян мекунад.

Натиҷаҳои нисбатан назарраси равандиҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар қисми хароҷоти буҷетҳои маҳаллӣ инъикос меёбанд. Хароҷоти буҷети маҳаллии вилояти Хатлон махсусан дар соҳаи маориф тамоюли афзоишбиро доранд. Дар баробари ин, мо самаранокии иқтисодии хароҷоти буҷети маҳаллиро дар соҳаи маориф арзёбӣ намудем (нигаред ба ҷадвали. 2.19.).

Ҷадвали 2.19. -Самаранокии иқтисодӣ-иҷтимоии хароҷотҳои буҷети маҳаллии вилояти Хатлон дар соҳаи маориф барои солҳои 2010-2022.

	2010	2015	2022	Суръати афзоиш 2021 нисбат ба 2010 бо %
МММ, млн. сомонӣ	1047,8	1252,2	2696,8	257,3
Иштироки соҳаи маориф дар истеҳсоли МММ, млн. сомонӣ	49,14	61,8	136,2	277,1
Хароҷоти буҷети маҳаллӣ ба соҳаи маориф, млн. сомонӣ	249,1	644,1	1252,5	502,8
Вазни қиёсии маориф дар маҷмӯи умумии хароҷотҳои буҷети маҳаллӣ, бо %	55,3	54,1	60,0	4,7
Истеҳсоли арзиши нав ба ҳар сомонии харчи буҷет, (сомонӣ)	0,19	0,1	0,12	2,1
Вазни қиёсии маориф дар истеҳсоли ММД, бо %	4,68	4,93	6,16	-37
Зарибаи нигаронидашудаи давлат ба соҳаи маориф (сут. 4/сут6)	11,9	10,95	9,74	-2,16

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2022, С.154, 218 ҳисоб намудааст.

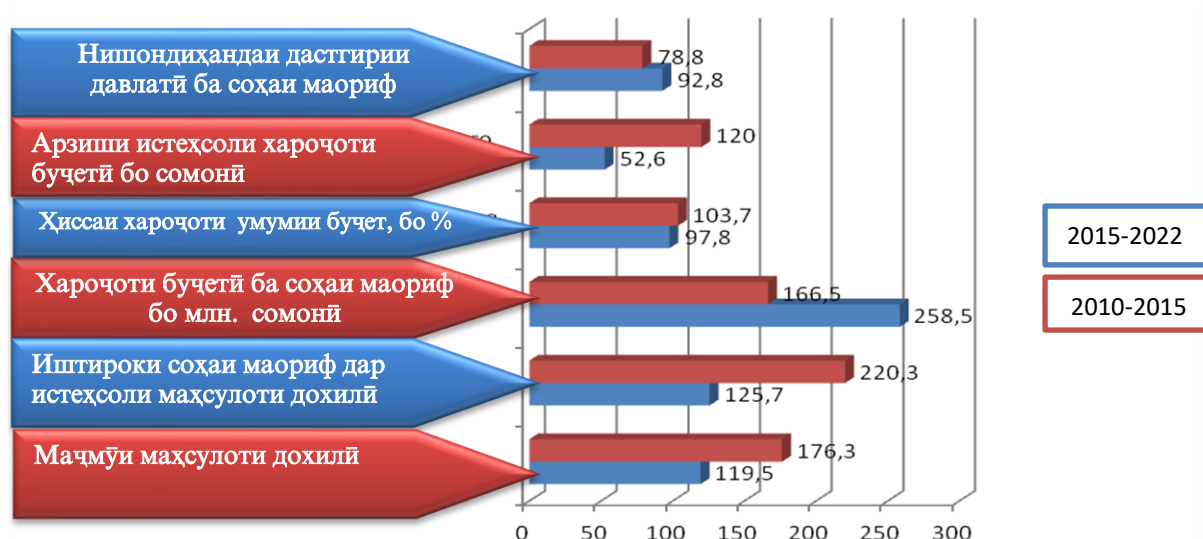
⁴⁹ Фишер М. Инновации, создание знания и инновационные системы / М. Фишер // Синергия пространства: региональные инновационные системы, кластеры и перетоки знания: сб. статей. – Смоленск: Ойкумена, 2012. – с. 88- 106

Тавре аз рақамҳои ҷадвали 2.19. бармеояд, дар давоми марҳилаи таҳлилий МММ то ба 2,5 маротиба афзоиш ёфт, иштироки соҳаи маориф дар истеҳсоли МММ 2,7 маротиба, хароҷотҳои буҷетҳои маҳаллӣ ба соҳаи маориф бошад 5 маротиба афзоиш ёфтаанд. Вазни қиёсии хароҷоти буҷети маҳаллӣ, дар умум дар соли 2022. 60,0%-ро ташкил намуд, ки он дар қиёс бо соли 2010, то ба 4,7 банди фоизӣ боло рафт. Истеҳсоли арзиши нав барои ҳар як сомони харҷшуда дар соли 2022. 0,12 сомониро ташкил намуд, зарибаи нигаронидашудаи давлат ба соҳаи маориф 9,74 сомониро ташкил намудааст.

Ҳамин тавр, чунин вазъ аз он шаҳодат медиҳад, ки буҷети маҳаллии вилояти Хатлон, миқдори зиёди воситаҳои буҷетиро ба соҳаи маориф сафарбар намудааст. Дар дурнамои рушди дарозмуддат он ба ташаккул ва рушди низоми инноватсионӣ, иқтисодии вилоят мусоидат хоҳад намуд.

Ба ҳамин монанд, таҳлили афзоишбӣи МММ ва хароҷотҳо ба соҳаи маориф дар давоми солҳои 2010-2022 дар шакли зер дар диаграммаи 2.7. оварда шудааст.

Диаграммаи 2.7. - Суръати афзоиши МММ ва хароҷотҳо ба соҳаи маорифи вилояти Хатлон (бо %) барои солҳои 2015-2022.

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2021 С.154 омода кардааст.

Аз маълумоти диаграммаи 2.7. дида мешавад, ки суръати афзоиши ММД дар солҳои 2010-2015 19,5% ва солҳои 2015-2022 76,3% аст. Дар баробари суръати афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ хароҷоти буҷети маҳаллӣ дар соҳаи маориф низ дар солҳои 2010-2015 158,5 фоиз, афзоиш ёфт. Дар солҳои 2015-2022 66,5 фоизро ташкил дод.

Бояд қайд намуд, ки яке аз самтҳои афзалиятноки рушди вилояти Хатлон ҷаҳолияти соҳаи аграрӣ мебошад. Зеро, вобаста ба шароити иқлимию табиӣ, мавқеи географӣ, кишоварзӣ яке аз манбаъҳои даромади буҷети маҳаллиро низ ташкил медиҳад. Тараққиёти минбаъдаи соҳаи кишоварзӣ баланд бардоштани самаранокии маблағгузориҳои асосиро талаб мекунад, ки он ба ташкили маҳсулоти рақобатпазир дар ин соҳа, ворид шудан ба бозорҳои нав ва ба ин васила зиёд намудани даромади андозӣ ба буҷети маҳал, сафарбар мегарданд.

Барои муайян кардани самарани хароҷоти соҳаи кишоварзӣ индекси тағйироти хароҷоти буҷети маҳаллиро (ба ҳисоби фоиз нисбат ба давраи гузашта) ҳисоб намудем (нигаред, ба ҷадвали 2.20.)

Ҷадвали 2.20. - Хароҷоти буҷети маҳаллии вилояти Хатлон ба соҳаи кишоварзӣ дар солҳои 2017-2022

Солҳо Хароҷот	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Хароҷоти буҷети маҳаллӣ, ҳаз. Сомонӣ	9899,6	6759,0	6526,5	7160,8	7959,2	2683451,4

Сарчашма: муаллиф аз рӯи маълумотҳои расмӣ оморӣ Сарраёсати Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2022. С.218, 2023 С.138 ҳисоб намудааст.

Аз таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.20. дида мешавад, ки дар давоми солҳои 2017-2022 хароҷоти буҷети маҳаллӣ дар ҳаҷми 2683451,4 ҳазор сомонӣ ва ё 27,6% зиёд гардидааст. Яъне дар соли 2021 дар қиёс бо соли 2017 19,7% хароҷот ба ахши кишоварзӣ коҳиш ёфтааст. Ҳамчунин, соли 2022 ҳиссаи хароҷоти буҷети маҳаллӣ ба соҳаи кишоварзӣ тамоюли манфиро дошта, ҳамагӣ 0,47% ташкил медиҳад. Аммо, новобаста аз сатҳи пасти маблағгузориҳои соҳаи мазкур ба нишондиҳандаҳои рушд ноил гардидаанд.

Ҷадвали 2.21. - Истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳамаи категорияи хоҷагидорӣ (ҳаз. тонна).

Солҳо Намудҳои маҳсулот	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Ғалладона	903125	822560	870256	985322	1032680	1073400
Картошка	162677	216540	222943	193104	213801	217137
Гушт	137768	148017	155855	172445	185768	192821
Тухм	75248	78924	85341	102725	108575	119122,7

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ оморӣ Сарраёсати Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2022. С.138,159 2023 С.20,21,51,52 ҳисоб намудааст.

Шоҳисҳои дар ҷадвали 2.21. баён шуда гувоҳӣ медиҳанд, ки дар тамоми давраи таҳлилоти солҳои 2017-2022 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ тадриҷан зиёд шудаанд, аз ҷумла: ғалладона 118,8%, картошка 133,4%, гушт, 139,9%, ва тухм бошад то 158,3%-ро афзоиш ёфт. Ингуна вазъият нишон медиҳад, ки болоравии арзиши як миқдори шоҳисҳо, асарбахшии харҷи буҷаҳои маҳал дар бахши кишоварзӣ бисёр поён аст.

Ба андешаи мо, барои тавсеаи баъдии соҳаи кишоварзӣ ва болобардории самарабахшии хароҷоти буҷети маҳаллӣ ба ин соҳа, муҳимтарин омилҳои имконпазирро дар самти зерин мавриди назар қарор додан мумкин аст:

- иштирок дар намоишгоҳҳои мухталиф, махсусан байналмилалӣ, бо ҳадафи табиғотнамоии маҳсулоти кишоварзии вилояти Хатлон ва ифтиҳои бозорҳои нав;

- дастгирии итсеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзие, ки моли итсеҳсолнамудаи онҳо дар бозорҳо ва махсусан дар бозорҳои берун аз вилоят талабгори худро дорад;

- ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба рушди соҳаи кишоварзии минтақа;

- дастгирии молиявии категорияҳои хоҷагидорие, ки фаъолиятҳои самаранок арзёбӣ, мегарданд.

Ҳамин тавр, афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ таъсири дуалистиро дар низоми иқтисодии вилояти Хатлон дорад: аз як тараф ба буҷети маҳаллӣ воридгардии даромадҳои андозии иловагӣ, аз тарафи дигар боиси

рушди соҳаи саноати коркард, ки барои он ашёи хоми зарурӣ медихад, мегардад. Дар натиҷа, минтақаи алоҳида метавонад мустақилона ухдадорихои хароҷоти бучети маҳаллиро таъмин намояд.

Дар баробари ин, усулҳои ҳавасмандгардонии рушди соҳибкории саноатӣ дар минтақа ва истифодаи самараноки хароҷоти бучетро дар ин самтҳо дида баромадан ба мақсад мувофиқ мебошад:

- омода намудани мутахассисони олии касбӣ дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёна ва олии касбӣ-техникӣ;
- ҷалби сармоягузoron бо истифода содданамоии сиёсати андозӣ;
- дастгирии молиявии мутахассисони ҷавоне, ки берун аз ҳудуди вилоят маълумоти касбии зарурӣ мегиранд;

Ниёз ба афзоиши асарбахшии ва қоронии махориҷи давлатӣ бо усули мудирияти муассир ва масъулонаи молиявӣ дар шароити доиман мутағайир дар таъйини аҳдофу вазифҳои ҷадид баён карда мешавад. Бо дар назар гирифтани вазъияти кунинии иқтисодӣ, таваҷҷӯҳи аввалия бояд ба усули марбутатаи тазмини субот ва пойдоории низоми бӯча нигарон карда шавад ва он дар як дараи дароз ва ё миёнамуҳлат пешгӯиҳоро вобаста ба бӯча амиқ гардонад. Дар айни ҳол, таҳлилу арзёбии доимани зухурнамоии таҳдидоти бӯча, ташакили захираҳо ҷиҳати мусоидсозии вазъ дар ҳолати ба вуқӯъ омадани тамоюлҳои номусоиди номусоиди прогрессивии хусусияти иқтисодӣ-иҷтимоӣ, масалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад.

Идоракунии хароҷоти бучети маҳаллӣ бояд ба самтҳои афзалиятноки рушди низоми иқтисодиву иҷтимоии минтақа равона гардад. Дар замони муосир, муваффақият ва устувории дарозмуддати низоми иқтисодиву иҷтимоии минтақа ба самаранок истифода бурдани унсурҳои бахши итилоотии иқтисодиёт ва сифатҳои иқтисоди рақамӣ, алоқаманд мебошад.

Танҳо, истифодаи самараноки иқтидори ташкилӣ ва иттилоотиву таҳлилӣ қодир аст, ки тамоми захираҳои дар ихтиёри мақомоти маҳалии вилояти Хатлон мавҷуд бударо муттаҳид созад ва ба давлат барои бомуваффақият ҳал кардани муаммоҳои иҷтимоиву иқтисодӣ имконият медихад. Бинобар он,

маблағгузорӣ барои инкишофи Маркази иттилоотиву таҳлилии назди Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон тақозои замон аст. Ба қабули қарори идоракунии ҷиҳати идоракунии хароҷоти буҷетӣ мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллии давлатӣ омилҳои беруна таъсир мерасонад, ки онро бояд ба назар гирифт. Барои арзёбии сатҳи таъсири ин омилҳо метавон таҳлили EFAS-ро гузаронид. Таҳлили EFAS марҳилаи таҳлили омилҳои беруна мебошад, ки ба ҳолати идоракунии раванди хароҷоти буҷет таъсир мерасонанд. Дар ин маврид, ду гурӯҳи омилҳои таъсиркунамдари ҷудо менамоям: имкониятҳо ва таҳдидҳо. Истифода аз методи коршиносӣ ба ҳар як омил арзиши вазн ва ҳолро муайян менамоям. Мо барои иҷрои ин кор се коршиноси мустақил ва мутахассисони соҳаро интихоб намудем, ки натиҷаҳои арзёбии онҳо дар ҷадвали 2.22. оварда шудааст.

Ҷадвали 2.22. - Натиҷаи арзёбии усули коршиносӣ оид ба имкониятҳо ва таҳдидҳои Маркази иттилоотии назди мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон.

	Э1	Э2	Э3	Эҳтимолия ти сатҳи миёна, P_i
Имкониятҳо				
Имконияти лоббизми манфиатҳо дар соҳаи бахши иттилооти иқтисодӣ	3	4	3	3,3
Имконияти зиёд шудани талаботи фаъол ба хизматрасониҳои иттилоотиву таҳлили аз тарафи субъектҳои иқтисодӣ	5	6	7	6,3
Имконияти афзоиши истеъмом тавассути пешниҳоди платформаи баландсифати интернетӣ.	7	8	6	7
Қобилияти қонеъ кардани ниёзҳои қаблан қонеънашудаи муштарӣ бо истифода аз технологияҳои нави иттилоотӣ	7	6	8	7
Паст шудани хароҷоти трансаксионӣ	8	7	8	7,6
Таҳдидҳо				
Монеаҳои тартиботи иҷозатдиҳӣ	4	4	5	4,3
Хавфи вазъи ноустувори молиявии Марказ аз сабаби андозбандии баланд	5	6	6	5,6
Вобастагии баланд аз таъминкунамдари захираҳо	6	4	5	5
Таҳдиди таҳкими Марказ ва ё ташкилоти рақобаткунанда	7	8	7	7,3
Сатҳи пасти фарҳанги истифодабарии технологияи иттилоотӣ аз тарафи субъектҳои иқтисодӣ	8	7	6	7

Сарчашма; Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти ҷадвали 2.22. (Эзоҳ. $0,11 = 7/32 \times 0,05$; $0,1 = 6/3 \times 0,05$ ва ғ.) омода шудааст.

Дар асоси натиҷаҳои арзёбии коршиносон мо вазъи динамикаи муҳити берунаро дар бобати зарурати сармоягузори давлатии таъмини рушди баҳши иттилоотии иқтисодиёт, мушаххасии таҷдиди Маркази иттилооту таҳлилии назди Мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллии давлатӣ, арзёбӣ намудем (нигаред, ба ҷадвали 2. 23).

Ҷадвали 2.23. - Арзёбии омилҳои муҳити беруна ҷиҳати маблағгузори бучавӣ

	Вазн	Хол	Сатҳи арзёбии баркашид ашуда Сатҳи миёна, P_i
Имкониятҳо			
Имконияти лоббизми манфиатҳо дар соҳаи баҳши иттилоотӣ иқтисодиёт	0,05	3	0,16
Имконияти зиёд шудани талаботи ғайри ба хизматрасониҳои иттилоотиву таҳлилий аз тарафи субъектҳои иқтисодӣ	0,11	7	0,77
Имконияти афзоиши истеъмоли тавассути пешниҳоди платформаи баландсифати интернетӣ	0,1	6	0,6
Қобилияти қоне кардани ниёзҳои қаблан қоне нашудаи муштариён бо истифода аз технологияҳои нави иттилоот	0,13	8	1,04
Паст шудани хароҷоти трансаксионӣ	0,13	8	1,04
Таҳдидҳо			
Моневҳои тартиботи иҷозатдиҳӣ	0,083	5	0,42
Хавфи вазъи ноустувори молиявии Марказ аз сабаби андозбандии баланд	0,1	6	0,6
Вобастагии баланд аз таъминкунадагонии захираҳо	0,083	5	0,41
Таҳдиди таҳкими Марказ ва ё ташкилоти рақобаткунанда	0,11	7	0,77
Сатҳи пасти фарҳанги истифодабарии технологияи иттилоотӣ аз тарафи субъектҳои иқтисодӣ	0,1	6	0,6
Ҷамъ	1,0	-	6,41

Сарчашма; Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти ҷадвали 2.23. (Эзоҳ. $0,11 = 7/32 \times 0,05$; $0,1 = 6/3 \times 0,05$ ва ғ.) омода шудааст.

Натиҷаи таҳлили EFAS нишон дод, ки арзёбии баҳши иттилоотии идоракунии хароҷоти бучети маҳаллӣ ва умуман таъсир ба рушди баҳши иттилоотии иқтисодиёти минтақа 2,8 холро ташкил медиҳад, ки аз қиммати

миёна баландтар аст. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки таъминоти иттилоотии идоракунии хароҷоти буҷети маҳалро муҳити беруна дастгирӣ мекунад ва нафъи онро эҳсос менамоянд. Бинобар ин, дар раванди тартиб додани ҳадафу вазифаҳои идораи хароҷоти буҷети маҳаллӣ дар самти сармоягузорию буҷавӣ ба рушди баҳши иттилоотии минтақа ин омил бояд ба назар гирифта шавад. Ҳамин тариқ, дар асоси натиҷаҳои таҳлил метавон ба хулосе омад, ки қарори идоракунии ба шароити муҳити беруна омода аст ва ҳуди муҳити беруна ба қадри кофӣ устувор буда, хароҷоти буҷет ба ин самт ба манфиати кулии субъектҳои хоҷагидор ва аҳолии мувофиқ мебошад.

Дар баробари ин, дар раванди идоракунии буҷети маҳаллӣ ба назар гирифтани чунин хусусиятҳои ҳоси хароҷотҳо, мувофиқи ҳадаф мебошад:

1) сутуҳ ва дараҷаи истиқлолии молиявии манотиқи сарзамин, ки имконпазир аст интихоби ҷиҳатҳои нисбатан тарҷеҳии маҳориҷи буҷаро бо дар назар гирифтани шароит ва ғурстаҳои мавҷуда бояд мушкилиҳои маосили иқтисодӣ-иҷтимоӣ ҳудуди муайянро тақозо менамояд. Вале, новобаста аз принсипҳои дар илми иқтисодӣ мушаххасшуда, риояи меъёрҳои қонунгузорию давлатӣ зарур аст.

2) Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии дар қисми ваколатҳои хароҷотии мақомоти ҳокимияти маҳаллии давлатӣ инъикос ёфта, имконияти амали механизмҳои идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ дар самтҳои афзалиятнок рушди вилояти Хатлон муайян менамояд. Бо назардошти он мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллии давлатӣ хароҷоти натиҷанокӣ воситаҳои буҷетиро таъмин хоҳанд кард;

3) вучуди вобастагӣ ба ҳаҷми маҳраҷҳои буҷаи маҳалҳои манотиқи мамлакат аз қудрату тавоноии манобеи табиӣ (ҳамчун мисол, шумора ва тарокуми аҳолии, вижагӣ ва мизони муҳочират), шароити табиӣ-иқлимӣ (вучуди маъданҳои муфид, қаламравӣ манотикӣ, ки дар онҳо шароити ногувор ва бисёр мушкил барои зиндагии мардум, аз ин хотир тазмини молиявии рӯйдодҳои ба ҳадаф гирифташуда таъсири ҳоса мерасонад).

Ин хусусиятҳо, ҳадаф ва вазифаҳои идоракунии хароҷотҳои буҷетии маҳаллии кишварро муайян менамоянд. Ба андешаи мо, ҳадафи идоракунии хароҷотҳои буҷетҳои маҳаллӣ, дар давраи миёна ва дарозмуддат ноил гардидан ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ бо назардошти талботҳои ниҳоии натиҷагирӣ ва самарабахшӣ маҳсуб меёбад. Дар ин ҳолат, вазифаҳои аслии идоранамоии хароҷотҳои буҷети маҳаллӣ ба таври зерин тасниф карда мешаванд:

1) ҳосили итминон аз тавзеи манобеи молиявӣ дар ҳавзаҳои мухталиф ва истифода аз онҳо дар шароити имрӯза, тавзеи манобеи молиявӣ ба зинаҳои мухталиф барои мароҳили миёна ва дарозмуддати равнақи иқтисодӣ-иҷтимоӣ;

2) боло бурдани сатҳ ва кайфияти зиндагии мардум;

3) ироаи амалии тазмини механизмҳои мудирияти асарбахшона ва ҳадафгузороии маонбеи буҷавӣ.

Ҳалли вазифаҳои зикр гардида дар доираи услуби муайян вобаста ба марҳилаҳои раванди буҷет амалӣ карда мешаванд, ки алгоритми идоракунии механизмҳои хароҷоти буҷети маҳаллӣ дар ҷадвали 2.24. оварда шудааст.

Аз маълумоти ҷадвали 2.24. дида мешавад, ки яке аз қоидаҳои калидии идоракунии хароҷотҳои буҷети давлатӣ банақшагирии хароҷотҳои буҷети маҳаллӣ мебошад. Барои ин, мақомоти ваколатдори давлатӣ ва минтақа маҷмӯи чорабиниҳоро, бо муайянсозии вазъи хароҷотҳо ва андозаи маблағгузориҳо дар доираи самтҳои амиқ ва усулҳои асосии қабулшуда ба роҳ мемонанд.

Ҷадвали 2.24. - Алгоритми идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ

Марҳилаҳои раванди буҷет	Тартиби идоракунӣ
Тартиб додани лоиҳаи буҷети маҳаллӣ	- тартиб додани ҳадаф ва вазифаҳои сиёсати буҷетӣ дар самти хароҷоти буҷет - пешгӯинамоии хароҷотҳои буҷет - банақшагирии хароҷотҳои буҷет
таҳқиқ ва тасдиқи лоиҳаи буҷети маҳал	- амиқгардонии параметрҳои ҷудоғонаиллоиҳаи буҷет - муҳокимаи асоснок будани параметрҳои лоиҳаи буҷети хароҷот бо иштироки ниҳодҳои дахлдор
Иҷрои буҷети маҳал	- банақшагирии ҳазинавии хароҷоти буҷет - қабули уҳдадориҳои буҷетӣ - тасдиқи уҳдадориҳои буҷетӣ - иҷозати хароҷот - хароҷоти маблағгузорӣ - тасдиқи иҷрои уҳдадориҳои буҷетӣ
Таҳия, таҳқиқ ва тасдиқи ҳисоботи буҷетӣ	- ифодаи хароҷотҳои буҷет дар реестрҳои баҳисобгирии буҷет - тартиб додани ҳисобот дар мавриди иҷрои буҷет вобаста ба хароҷот
Назорати молиявӣ	- таҳлил ва мониторинги хароҷоти буҷет - санҷиш - пурсиш - ревизия - аудит

Сарчашма; Ҳисоби муаллиф дар асосии маълумотҳои расмӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб дода шудааст.

Вобаста ба ин, баҳри таъмини сифати баланди идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ чунин усулҳо бояд истифода шаванд:

- мурағбатсозии амиқи мақсади ноил шудан ва вазифаҳои дар доираи он муайянгардида (онҳо дар бастагӣ бо навбатан ба воҳидоти сохтории кучактар ҷиҳати афзоиши асарбахшии маҳраҷҳои буҷавӣ равона мегарданд), бо ифодаи мизони маблағгузорӣ ва манобеи он;

- шиносоии шахсоне, ки масъули дастбӣ ба аҳдоф ва мақсид таъйиншуда интиҳоб шудаан, амиқнамоии масъулият ҷиҳати расидан ба натоиҷӣ дар нақша тарҳрезшуда;

- таъйини фаъолиятҳои амиқ ҷиҳати расидан ба ҳадаф ва вазоиф.

Хулосаи боби 2-юм

1. Зимни арзёбии ҳолати муосири рушди иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Хатлон маълум гардид, ки минтақа ҳамчун воҳиди махсуси ҳудудӣ-макроиқтисодӣ баромад намуда, зернизомии иқтисоди миллӣ шинохта шудааст. Ҳамзамон, чун ҳудуди-ҳочагидорӣ ва ё мезоэкономика арзёбӣ мегардад, ки раванди такрористехсолӣ худиро бароҳ мондааст.

Бинобар он, дар идоракунии ташаккул ва истифодаи буҷети маҳаллӣ, ба инобат гирифтани хусусиятҳои иқтисодии захираву табиӣ минтақа мувофиқи мақсад мебошад. Инчунин, ҳангоми баланд бардоштани самаранокии идоракунии буҷети маҳаллӣ ду масъалаи бо ҳам алоқамандро мушаххас намудан лозим аст: таъмини пойгоҳи пайдори буҷет дар натиҷаи тавсеаи бахши воқеӣ ва муайяннамоии самтҳои харҷи оқилона ҷиҳати қонеънамоии талаботи иқтисодӣ-иҷтимоӣ вилояти Хатлон.

2. Аз таҳлили пойгоҳи буҷети маҳаллии вилояти Хатлон муайян гашт, ки мавқеи асосиро дар ғанӣ гаштани буҷет даромадҳои андозӣ ишғол менамоянд. Дар чунин ҳолат, сохтори шаклдиҳандаи даромадҳои андозӣ умдатан бар асоси андоз аз даромади афроди воқеӣ, ААИ шакл меёбад, ки саҳми дар кули марҳилаи таҳлили соли 2021 33,3% ва 23,5% ташкил намуданд. Инчӯ ба ақидае, омадан мумкин аст, ки вилояти Хатлон метавонад, бо истифода аз имкониятҳои минтақавӣ минбаъд, дастгирии давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ ва соҳибкории саноатӣ, фаъолиятро пурзӯр намуда, пойгоҳи даромадҳои буҷети маҳаллиро устувор намояд.

3. Дар натиҷаи таҳлили амалӣ механизмҳои идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллии вилояти Хатлон муайян гардид, ки хароҷоти буҷети маҳаллӣ ба зиёда аз 10 самти хароҷот равона карда мешавад ва 85,3% ба соҳаҳои иҷтимоӣ маориф ва тандурустӣ рост меоянд. Ҳамчунин, соли 2022 ҳиссаи хароҷот ба соҳаи маориф 60% ташкил дода, ба идораҳои роҳбарикунанда, мудофия, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ 6,5%, ҳифзи иҷтимоӣ 0,65%, ҳочагии коммуналӣ 2,2%, фарҳанг 3,0%, соҳаи кишоварзӣ 0,47%, нақлиёт ва коммуникатсия 0,49%, сохтмон 0,98% рост омаданд. Ин манзара аз он дарак

медихад, ки идоракунии харочоти буҷети маҳаллӣ ба рушди сармояи инсонӣ равона шудааст.

БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ БУЌЕТИ МАҲАЛЛИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

3.1. Такмилидиҳии идоракунии механизмҳои буҷети маҳаллӣ дар шароити иқтисоди рақами

Идоракунии оқилонаи буҷети маҳаллӣ аз муайян намудани таркиби аниқи даромаду хароҷот вобаста ба ҳар як категорияи онҳо, мавҷудият ва истифодаи усулҳои арзёбии оқилонаи хароҷоти он ва нишондиҳандаҳои самаранокии истифодаи маблағҳои сарфшудаи буҷетиро дар назар дорад.

Усули асосии хароҷоти оқилона характери мақсаднок будани маблағгузориҳои буҷети маҳаллӣ мебошад. Дар ташаккули буҷет, пеш аз ҳама мақомоти маҳаллӣ муайян мекунад, ки дар давраи банақшагирӣ кадом вазифахоро ҳал кардан лозим аст, чӣ қадар маблағ лозим аст. Пас аз он, барои ҳалли вазифаҳои ба миён гузошташуда манбаъҳо муайян карда шуда, дар сурати нокифоя будани манбаъҳои молиявӣ хароҷот ва имкониятҳо мутобик карда, ҳаҷми хароҷоти буҷетро маҳдуд менамоянд ва маблағҳои иловагиро ҷустуҷӯ мекунанд.

Аз ин ҷиҳат, дар замони кунунӣ муҳимтарин шарт тавсеаи иҷтимоӣ ва иқтисодии мақомҳои дар маҳалҳо қарордоштаи ҳукуматдорӣ ин тақомули сиёсати буҷа ва бар асоси банақшагирифтани идоранамоии натоиҷҳои молиявӣ доништа мешавад. Маҳз, ин ҷузъи таркибии фаъолият ба ҳисоб рафта, омили муҳими таъмини рушди иқтисодиёт, баланд бардоштани дараҷаи некӯаҳволӣ вилояти Хатлон мебошад.

Дар ин маврид, арзёбии самараноки амалӣ, механизми идоракунии буҷети маҳаллӣ бо таҳлили муқоисаи пойгоҳи даромад ва хароҷот суръат бояд гиранд, ки он ба самтҳои афзалиятноки рушди ҳудуди муайян, мусоидат намояд.

Аз ин лиҳоз, ба ақидае омадан мумкин аст, ки механизми идоракунии буҷети маҳаллӣ ба натиҷа нигаронида дар шароити муосир зарур буда, чунин ҷузъро ба ҳам мепайванданд:

1. Банақшагирии миёнамуҳлат ва дарозмуддати буҷет, ки ба натиҷаи мушаххас нигаронида шудааст;

2. Тақсимои хароҷот бо усули барномавӣ-мақсаднок;

3. Низоми назорат дар раванди идоракунии буҷети маҳаллӣ.

Яъне, аз ин ҷузъиёт бармеояд, ки инъикосгари натиҷаи фаъолияти мақомоти ҳокимияти маҳаллии давлатӣ, ҳаҷми хизматрасонӣ ва моли аз ҷониби давлат пешниҳод гардида мебошад.

Дар ҳоли имрӯз, зарурияти такмили муносибатҳои буҷетӣ ба миён омадааст, ки мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллии давлатӣ бо ваколатҳои хароҷоти буҷетӣ, мутаносибан бо захираҳои молиявӣ таъмин шаванд. Зеро, дар натиҷаи гузаронидани ислоҳоти худидоракунии маҳаллӣ, ки баланд бардоштани мустақилияти мақомоти худидоракунӣ мебошад, ба даст наомадааст; афзоиши мустақилият дар шароити вобастагии молиявӣ аз зинаҳои дигари буҷет ба амал омада наметавонад. Вазъи молиявии буҷетҳои маҳаллӣ куллан муносибатҳои нави байнибуҷетӣ ва андозиро тақозо мекунад.

Ҳолати муътадили молиявии буҷети маҳаллӣ омили муҳимтаринест, ки ба фазои сармоягузори соҳибкорӣ ва иқтисодии минтақа таъсир мерасонад. Ҳар як зина дар минтақа барои тараққиёти иҷтимоию иқтисодии худудӣ муайян вазифаҳои машаххасро мегузорад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатӣ” асосҳои бунёди низоми буҷетиро дар шароити бозор муқаррар мекунад. Он ҷанбаҳои ҳуқуқии самт ва шакли сарфи маблағҳои буҷетиро танзим менамояд.

Такмил додани механизмҳои идоракунии буҷети маҳаллӣ бо беҳтар намудани маблағгузори буҷети маҳаллӣ, тартиб додани тавсияҳо, такмил додани заминаи ҳуқуқию методии маблағгузори буҷетӣ алоқаманд аст. Фароянди густаришбахшии асарбахшии идоранамоии буҷа, аз тасмимгирии буҷа аз тариқи муаррифии равишҳои пештарфта барномарезӣ ва таъйини маблағи буҷа, тавсеаи равишҳои муассири ҷамъият дар ҳали масоили буҷаи маҳал.

Бинобар он, ташкили раванди буҷет бо роҳи такмили муносибатҳои байнибуҷетӣ дар соҳаи табодули маълумот бо ҳадафи болобардории самаранокии раванди қабули қарорҳо ва таҳлили иттилооти буҷетӣ аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллии давлатӣ ташкил карда шавад. Дар болобардории самаранокии хароҷоти буҷети маҳал, шаффофияти буҷетҳои маҳаллӣ ва тартиботи одилонаи буҷет, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ нақши ҳалкунанда дорад.

Тавре, ки аз таҳлилҳои боби дуҷуми диссертатсия бармеояд, қариб аз чор се ҳиссаи хароҷотҳои буҷети маҳаллӣ асосан ба соҳаҳои маориф ва тандурустӣ нақшабандӣ шудааст. Вобаста ба ин, маблағгузориҳои доимии баъзе соҳаҳои дигари вилояти Хатлон ба монанди кишоварзӣ, сохтмон, хизматрасонӣ аз буҷети маҳаллӣ боиси афзоиши доимии қарзи кредиторӣ дар буҷет мегардад, ки он дар таснифи буҷет расман инъикос наёфтааст ва буҷети маҳаллӣ бояд ин қарзҳои ҷамъшударо пардохт намояд.

Аз ин лиҳоз, ба андешаи мо механизми таъмини шароити муътадили буҷети маҳаллӣ зарурати ҳалли ду масъаларо ба миён меорад. Якум, ин таҳия ва ташаккули ҷунин муҳити танзимшаванда мебошад, ки мустақилияти буҷети маҳаллиро кафолат дода, барои мақомоти маҳаллӣ ҳавасмандии муассир фароҳам меорад. Дуюм, масъала дар баргирандаи он аст, ки даромади мушаххасшудаи буҷети маҳаллие, ки ба мақомоти давлатӣ ҷиҳати ҷуброни хароҷот зимни адои ваколатҳо ва вазифаҳои мухталиф аз тарафи сохторҳои маҳаллӣ ҷудо мегарданд, мушаххас карда шавад.

Аз гуфтаҳои болозикр, дар муносибатҳои байнибуҷетӣ пешниҳод карда мешавад, иқдомоти монанди тағйироти қобили таваҷҷӯҳ дар меъёр ва стандартҳои иҷтимоии қобили иҷро, беҳбудбахшии ҳадди ақали бучаи масрафшаванда ва муариффии стандартҳои молиявӣ ва иҷтимоие, ки дараҷаи зиндагонии мардуми манотиқи давлатро тазмину ироа месозанд. Ҳамаи меъёрҳои стандартҳои иҷтимоии татбиқшавандаро аз ҷиҳати сифат ва миқдор такмил додан ба маврид аст. Он стандартҳои иҷтимоии ба ҳади ақали масрафот мувофиқаткунанда ва тазмингари дараҷаи зиндагии баланду лоиқ, бечунучаро

бояд дар ҳама зинаҳои буҷа дар назар дошта шаванд ва ба унвони бахши афзалиятнокдошта мудириятӣ арзёбӣ гарданд.

Дар баробари ин, бояд мустақилияти буҷети маҳаллӣ ва заминаи даромади буҷети маҳаллӣ мустаҳкам карда шавад, аз ҷумла:

- таъмини шаффофияти ситонидани андоз;
- фароҳам овардани шароит барои ситонидани андоз аз даромад на аз рӯи арзиши кадастрӣ, балки бо арзиши бозорӣ бо назардошти сохтмони нотаом;
- тағйирот дар тақсим ва азнавтатқимкунии даромадҳои андоз ба манфиати буҷети маҳаллӣ;
- ҳисобдорӣ ва назорати пардохтҳои иҷора.

Самаранокии идоракунии буҷетии банатича нигаронида шуда фарқияти байни натиҷаҳои мустақим ва ниҳонии хароҷоти буҷетро дар назар дорад. Натиҷаҳои бевосита аз рӯи ҳаҷми неъматҳои ҷамъиятӣ, корҳо, хизматрасонӣ ва дигар молҳои зарурии ҷамъиятии аз тарафи мақомоти маҳаллӣ пешниҳодшуда, ифода карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, амалигардонии механизми идоранамоии банатича нигаронидашудаи буҷетро бо ҳалли вазифаҳои зерин мансуб доништан имконпазир аст:

– ташаккули феҳристи барномаҳои буҷети маҳалли дар баргирандаи номгӯи пурраи нишондиҳандаҳое, ки натиҷаҳои мустақим ва ниҳониро бо баҳодиҳии сифати хароҷотҳо, бо натиҷаҳои самаранокии хароҷоти буҷети маҳаллӣ нишон медиҳанд;

-муқаррар намудани доираи салоҳияти мақомоти маҳаллӣ, ки барои онҳо нишондиҳандаҳои самаранок ташаккул меёбанд;

-вобаста ба фаъолияти мақомоти иҷроияи маҳаллии давлатӣ тақмили низоми идоракунии тибқи ҳаҷми маблағҳои ба онҳо ҷудошуда барои барномаҳои миёнамуҳлати шубҳо, таъмини мувофиқати ҳар як барномаи буҷетӣ ба хизмати муайян бо таҳияи нишондиҳандаи мушаххаси самарабахш;

-таҳияи маҷмӯи вазифаҳое, ки унсурҳои механизми пешниҳодшудаи буҷетро барои ноил шудан ба натиҷа муайян мекунад ва ба онҳо имкон медиҳанд, ки онро мақсаднок ва самаранок бинанд.

Дар ин маврид, идоракунии буҷети маҳаллӣ ба натиҷа нигаронида шуда аз чор марҳила иборат аст:

1. Банақшагирии стратегӣ, ки мақсад ва вазифаҳоро коркард мекунад;
2. Банақшагирии барномаи хароҷот дар доираи буҷети маҳаллӣ, ки мақсад, вазифа ва нишондиҳандаҳои баҳодихиро муайян мекунад;
3. Пешниҳоди хизматҳо ва ноил гаштан ба натиҷаҳои мушаххас;
4. Баҳодиҳии натиҷаҳо, ки аз пурсиши аҳоли, таҳлили натиҷаҳо ва ғайра иборат аст.

Таҳлили муносибатҳо вобаста ба андоз нишон медиҳад, ки ҳавасмандгардони иқтисоди маҳаллӣ боиси афзоиши зиддиятҳои байни субъектҳои хоҷагидор ва мақомоти маҳал гардидаст, ки моҳияти иқтисодии он қонеъ гардонидани талаботи аҳолии маҳаллӣ ва рушди иқтисодиёти минтақа мебошад.

Манотик фурсат доранд даромади буҷаи маҳалро на танҳо тавассути даромадҳои андозӣ, аммо бо беҳбудбахшии амалкардҳои мақомҳо ҷиҳати тавсеадиҳии асарбахшии ба иҷора додани он молу амволе, ки мансуб ба ҳукуматҳои дар маҳалҳо қарор дошта даромадҳои худир бештар намоянд. Барои мисол, бо иҷораи заминтҳои мутааллиқ ба мақомҳои ҳукумат дар маҳалҳо ё тақвияти корфоаринии иҷтимоӣ, ки пойяи даромад мебошад, то ҳудуде буҷаи маҳалро таъмин хоҳад намуд.

Бо дар назардошти рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ ба иқтисодиёти рақамӣ алоқамандии ногурастанӣ дорад. Истифодаи технологияҳои компютерӣ ва рақамӣ яке аз асосҳои калидии ташаккули сиёсати иқтисодии давлатҳои муосир ба шумор меравад. Дар замони муосир бо пешрафти илму техника иқтисоди ҷаҳонӣ низ бомаром тағйир меёбад. Аз ин ҷост, ки солҳои охир бо дарназардошти тағйирёбии авзои иқтисодиёти сиёсии ҷаҳон нақши технологияҳои муосир ва навгониҳои электронии рақамӣ дар идоракунии

молияви, идоракунии давлатӣ, бештар меафзояд. Дар ҳамин асос, аз рӯи ақидаҳои назариявӣ муаммои таъмин ва амалишавии иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Дар таҷрибаи амалишавии технологияҳои рақамӣ дар баъзе муассисаҳои молиявӣ-қарзӣ, ва идоракунии молияи маҳаллӣ нишон дода шудааст.

Лозим ба ёдоварист, ки фановариҳои иттилоотӣ, барномаҳои компютерӣ давраи ҳозира дар ҳаёти шахсу ҷомеа таъсиррасон мебошанд, дар бисёри ҳолату мавқеъҳо ин фановариҳо мусоидагузори пешравии ҳаёти зиндагонии мардум гарданд. Дар ин таҳқиқ бояд таъкид кард, ки зери унвони “иқтисоди рақамӣ” як амалкарди таҳасусӣ дар ҷоддаи иқтисод ва молия фаҳмида мешавад, ки зери шиори истифода аз фановариҳои иттилоотии муосири рақамӣ барои идорасозии молияи рақамӣ, тичорати электронии рақамӣ, хизматрасониҳои рақамӣ, тақвияти истеҳсолоти рақамӣ фаҳмида мешавад, аз ин ҷиҳат дар амал ба корандозии асарбахши он метавонад дар созмондиҳии модели ҷадиди идоракунии иқтисодии рақамӣ ва равнақи баъдинаи он барои татбиқи наwgониҳои рақамӣ дар идоракунии молия ва истеҳсолот, ҷалби сармояи хориҷӣ, таҳкими тамоюли содиротӣ, тақвияти маҳсулоти воридотивазкунанда ва дарёфти роҳҳои хизматрасонии рақамӣ имкониятҳои лозимаро фароҳам меорад.

Дар ин ҷода, агар мо ба шохисҳо ва маълумоти марбут ба омор нигоҳ андозем, онгоҳ маълум мешавад, ки муносиб ба баҳодиҳии Намояи ҷаҳонии наwgонӣ (The Global Innovation Index, GII) дар соли 2022 Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба дараҷоти таъсиргузории фановариҳои рақамӣ дар дохили 139 кишвари ҷаҳон мавқеи 104-умро дар даст дорад. Дар қатори давлатҳои ҷаҳони муосир Тоҷикистон аз ҷумлаи кишварҳое маҳсуб меёбад, ки қадамҳои аввалини худро ба марҳилаи рушди иқтисодиёти рақамӣ гузошта истодааст.⁵⁰

⁵⁰ Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019. [Матн]: Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқӣ. Дастрас аз www.adlia.tj/index.html. (санаи муроҷиат: 15.09.2022).

Иловатан, рақамӣ шудан барои мушаххас кардани вазоиф ва аҳдофи муассисот аз тариқи созмондиҳии бахшҳои ҷудогона (бахши иттилоот, бахши пардозии иттилоотӣ электроникӣ) шароит эҷод мекунад. Ҳамзамон, рақамикунонӣ заминаи пешрав ва фаъолияти иқтисодӣ дар даврони имрӯза доништа шуда, метавонад ба шаклгирии ҳавзаҳои ҷудогонаи мудирияти молияи маҳал мунҷар шавад. Натиҷа ба даст омода аз тариқи рақамӣ кардан, ба назари мо то ҳадди зиёде ба маҳоратҳои ҳарфаии касоне ки масъули пардозии иттилоот ҳастанд бастагӣ дорад.

Амалияи роҳандозӣ намудани иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодат медиҳад, ки дар ҳамин ҳолу руз дар бархе аз вазоратҳо, сохторҳо ва ниҳодоти кишвар барнома ва пуруҷаҳое, ки ба равангабӣ рақамикунонии иқтисодиёти миллӣ ва густаришгӣ ҳукумати электронӣ гардонида шудаан, амалӣ хоҳанд гашт. Ба ҳамин тариқ, “иқтисоди рақамӣ” фаъолияти махсуси иқтисодӣ буда, он тавассути истифодаи самараноки технологияҳои рақамӣ дар соҳаи идоракунӣ молияи электронӣ, тиҷорати электронӣ, хизматрасониҳои рақамӣ ва ба мақсади тақвият бахшидани иқтисодиёти давлат ва ҷамъият истифода бурда мешавад.

Дар шароити муосир, иҷрои ҳама барномаҳои электронӣ дар ҳама заминаҳои фаъолият, махсусан беҳбуди равобити байнибӯҷавӣ, механизмҳои барои мудирияти молия дар маҳал ҷиҳати ба натиҷаи назаррас ноил шудан ниҳоят мубрами саривақтӣ мебошад.

Бо ин мақсад пайваста ба Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ ки бо Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642 тасдиқ шудааст, дар доираи марҳилаҳои барои амалисозии дурнамои табодули рақамӣ дар ҷумҳурӣ пешбинӣ намуда, он дар се марҳила: марҳилаи якум то соли 2025, марҳилаи дуюм то соли 2030 ва марҳилаи сеюм то соли 2040 амалӣ карда мешавад.⁵¹

⁵¹ Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019. [Матн]: Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқӣ. Дастрас аз www.adlia.tj/index.html. (санаи мурочиат: 15.09.2022).

Дар ин раванд, рушди рақамикунонӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз пеш паҳн гардида, бештар дар низоми бонкӣ ба назар мерасад.

Дар ин замина, мо рушди барномаи электрониро дар низоми идоракунии молияи давлатӣ таҳия намудем (нигаред, ба ҷадвали 3.25.).

Ҷадвали 3.25. - Заминаҳои рушди барномаҳои электронӣ дар низоми идоракунии молияи маҳаллии давлатӣ

<i>Ташаккули маҳоратҳои рақамӣ</i>	<i>Мукамалнамоии таҳсилоти рақамӣ дар низоми умумии таҳсилот; тавсеаи ТИ-таҳсилот ва омодамоии ТИ-мутахассисони баландихтисос; Маҳоратҳои рақамӣ барои аҳолии ҳама манотиқ, махсусан гурӯҳҳои осебпазир; Тавсеаи минтақаи рақамӣ бо забони давлатӣ.</i>
<i>Мукамалсозии заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ :</i>	<i>Ташкили муҳит ва фазои мусоид, ҷиҳати тавсеаи пойдори инноватсионӣ; Ташаккул, қавигардонӣ ва таъмини беҳатарӣ барои истифодаи технологияҳо.</i>
<i>Нақши институтҳои давлатӣ дар гузариш ба иқтисоди рақамӣ .</i>	<i>Пурзур кардани нақши институтҳои давлатӣ.</i>

Сарчашма; Муаллиф дар асосии маълумотҳои расмӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия намудааст.

Ҳамзамон, яке аз роҳҳои болобардории самарабахшии идоранамоии буҷети маҳаллӣ, ҷорнамоии барномаи махсуси низоми идоранамоии иттилоотии молияи давлатӣ **SGB.NET** ба ҳисоб меравад. Низоми идоракунии иттилоотии молияи давлати **SGB.NET** ба таври худкор иҷозат, банақшагирӣ, таҳияи буҷет, баҳисобгирӣ, таҳлил ва назорати иҷрои буҷети давлатии ва маҳаллиро амалӣ мекунад. Низоми автоматикунонидашудаи иттилоотии буҷетӣ барои автоматикунонии банақшагирӣ ва иҷрои буҷети шаҳрӣ, ноҳиявӣ ва деҳот пешбинӣ шудааст.

Муносиб ба ахбороту иттилооти Бонки миллии Тоҷикистон дар давоми соли 2022 ҳамёнҳои электронии аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ бароварда шуда, дар умумияти худ ба 6329772 расид, ин шохис дар муқоисот бо соли 2021 ба андозаи 2795353 зиёдтар мебошад (44,1 %), аз ин рӯ дар тӯли соли 2022 тавассути ин ҳамёнҳои электронӣ 13,4 млн. амалиётҳои бидуни пули нақдина ба маблағи умумии 1615,2 млн. сомонӣ амалӣ гардонида шуд, ки дар муқоиса бо соли 2021 -19,9 % ё 45,2 % барзиед мебошад.

Расонидани хизматҳо аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ ба мизочон тавассути ба истифода диҳии фановариҳои ҷадид бо суръати баланд афзоиш ёфта истодаанд. Афзоишҳои миқдори пардохтҳои электронӣ ғайринақдӣ бо истифода аз қортҳо ба воситаи банкоматҳо ва телефонҳои мобилӣ, бо тавсеаи шумораи амалиётҳо доир ба пардохти хизматрасониҳои манзилӣ- коммуналӣ, хизматрасониҳои мобилӣ, интернет-провайдерҳо, телевизионҳои кабелӣ, нуқтаҳои таъмини сӯзишвории автомобилӣ ва ғайра вобаста аст.

Барномаи махсуси **SGB.NET** дар асоси талаботи қонунгузории буҷетӣ тибқи дастури Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шудааст. Яъне, барномаи автоматикунонидашудаи мазкур анҷом додани чунин масъалаҳоро дарбар мегирад:

- ташаккули лоиҳаи буҷетӣ;
- мушаххас намудани маблағгузории буҷетии хароҷот дар асоси номгӯи буҷет ва манбаъҳои маблағгузорӣ;
- тақсим, ташаккул ва тасдиқи лимитҳо оид ба уҳдадорҳои буҷетӣ;
- ташаккул, тақсим ва расонидани ҳаҷми маблағгузории уҳдадорҳои буҷетӣ ба гирандагони маблағҳои буҷетӣ;
- инъикоси ҳаҷми маблағгузорӣ дар суратҳисобҳои роҳбарони асосӣ, идоранамоёндагон ва ба даст оварандагони маблағҳои буҷетӣ;
- баҳисобгирии нақшаи ҳазинавӣ, чекҳои ҳазинавӣ ва хароҷоти буҷет;
- идоранамоии пардохтҳои нақдӣ аз буҷет;
- насбу васли ҳисоботҳои автоматӣ;

- мубодилаи электрони иттилоот бо хазинадорӣ, инчунин бо роҳбарон ва гирандагони маблағҳои буҷетӣ.

Ҳангоми иҷрои ҳазинавӣ ва истифодаи ҳисоби ягонаи буҷетӣ раёсатҳои молия ҳар рӯз дар бораи ҳаҷми даромади буҷет ва хароҷоти маблағгузориҳо ҷудошуда аз ҷониби роҳбарон ва гирандагони маблағҳои буҷетӣ маълумот мегиранд.

Барномаи буҷети электронӣ **SGB.NET** имкон медиҳад, ки ба хароҷоти буҷет аз рӯи ӯҳдадориҳо дар ҳар як давраи ҳисоботӣ баҳодиҳии объективӣ дода шуда, дар натиҷа вазъи имконпазири гардиши пули нақд дар чараёни иҷрои буҷет дақиқ пешгӯӣ карда шаванд.

Барномаи мазкур, ин системаи иттилоотии **TFMIS SGB.net** (Системаи иттилоотии идоракунии молиявии Тоҷикистон), ки аз соли 2014 аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда шуда, айни замон зиёда аз 6800 ташкилотҳои буҷетии ҷумҳуриро фаро мегирад, ки ба таври автоматикӣ ба буҷетҳои давлатӣ ва маҳаллӣ дурнамои онро муайян менамояд ва самаранокии идоракунии буҷети маҳаллиро мусоидат мекунад. Яъне, баҳри ҳамкориҳои байни мақомоти давлатӣ таъмин гардида, бо истифода аз технологияи информатсионӣ ҳамроҳангсозии фаъолият, амалӣ хоҳад гашт.

Рақамгардонии иқтисод дар умури идорасозии молияи Ҷумҳурии Тоҷикистони муосир калидатарин шояди афзалиятноки иқтисод мебошад, аз ин ҷиҳат шакли баъдинаи он бо назар дошти тадабироти зер амалӣ гардад:⁵²

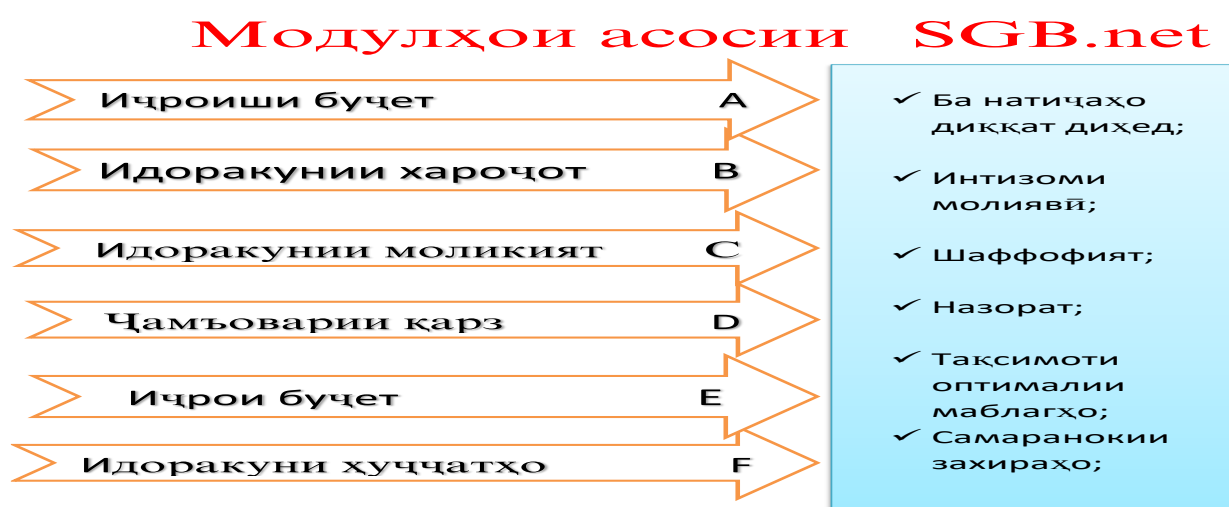
-омодасозӣ, таҳия ва қабули низоми ягонаи қонунгузориҳои миллӣ дар баҳши иқтисоди рақамӣ ва рақамикунонии молияи давлатӣ;

- амалисозии маблағгузориҳои давлатии иқтисоди рақамӣ ва сиёсати ҳукуқии молия ва андоз;

Роҳандозии автоматикунории равандҳои технологӣ-иттилоотӣ дар низоми идоранамоии молияи давлатӣ бошад дар худ истифодаи густурдаи

⁵² Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурий», шаҳри Душанбе - [манбаи электронӣ]. - URL: <http://www.president.tj /node/27417>, 28.12. 2023с.

воситаҳои навтариini техникиротақозо менамоян, ки зимни иҷрои амалкард иштироки инсон камтар мушоҳида мегардад. Барои мисол, пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ, наشري ҳуҷҷатҳои натиҷавӣ дар қоғаз, назорати иҷроиши буҷети шахру ноҳияҳо, дурнамои буҷетӣ, назорати маблағҳои ғайринақдии буҷетӣ, гузаронидани амалҳои молиявӣ, назорати хароҷоти молияви, додани ҳисоботи молиявӣ; бояд қайд намуд, ки низоми идоракунии иттилоотии молияи давлатӣ **TFMis/SGB.net**, тавассути модулҳои барномаи мазкур бароҳ монда мешавад, ки аз тарафи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шудааст.

Расми 3.8. - Модулҳои асосии Барномаи электрони TFMis/SGB.net.

Сарчашма; муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ Вазорати молияи ҶТ тартиб дода шуд.

Раванди коркарди иттилооти иқтисодӣ дар низоми идоракунии молияи давлатиро ба марҳилаҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

- ибтидоӣ;
- омоданамой;
- асосӣ;
- ниҳой.

Давраи ибтидоӣ-ҷамъоварӣ, бақайдгирии иттилооти ибтидоӣ ва воридсозии маълумотҳо ба компютер доништа мешавад. Давраи омоданамой, ифодагари интиқоли иттилоот ба барандаҳои иттилоотӣ ва назорат мебошад. Марҳилаи асосӣ бошад, таъмингари коркарди бевоситаи иттилоот маҳсуб

меёбад. Дар марҳилаи ниҳой санчиш, хатм ва пешниҳоди натиҷаҳо барои истифодабарандагон иҷро пешкаш карда мешаванд.

Дар идоранамоии равандҳо ва объектҳои иқтисодӣ масъалаҳои муайяни идоранамоӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода мешаванд. Чунин, масъалаҳои идоранамоие вучуд дорад, ки дар онҳо ҳама ҷараёнҳои коркарди иттилоот аз аввал то ба охир маълум мебошанд. Тибқи тартибот, ин масъалаҳои доими ҳалшаванда дар марҳилаҳои муайян мебошанд.

Ҳалли онҳо, зимни таъсиси низомии иттилоотии иқтисодӣ (СИИ), аввалан автоматикунонида мешаванд. Вале, дар ин ҳолатҳо низ, инсон аз идоранамоӣ берун намешавад, зеро ба зиммааш вазифаҳои назоратӣ, қабули қарори натиҷавӣ доир ба ҳама масоили асосӣ ва имконияти дигарнамоии гузориши масъала меистанд. Дар шароити чудосозии коркарди иттилоот аз идоранамоӣ, аз як тараф, зимни ихтисорнамоӣ ва аз тарафи дигар, зимни зарурияти муттаҳиднамоии раванди коркард ва қабули қарорҳо ба ҷараёни ягонаи идоранамоии масъалаҳои ҷоринамоии органикии усулҳои нави коркарди иттилоот ба низоми идоранамоиро ба вучуд меоранд.

Дар умум, раванди самаранок идоранамоиро ба се самт чудо чудо менамоянд:

1) Мукамалсозии пурраги сохти иқтисодӣ. Ба ин самт, муайяннамоии масъалаҳои умумичаҳонӣ, усулҳои идоранамоии тавсеаи иқтисодӣ, аз тарафи корхона, ҳамчун қисми марказии идора, инчунин арзёбӣ ва мувозиннамоии фаъолияти объектҳои иқтисодиро дохил намудан мумкин аст. Ҳалли ин масъалаҳои пурмазмун таҳлили босифат ва зеҳнро талаб мекунанду гирифтани натиҷаҳо дар актҳои қонунии қарорҳои корхона ба қайд гирифта мешаванд.

2) Тараққӣ додани раванди ташкили идоракунонӣ. Ин самт ҳадафҳо ва масоили пешсафиро дарбар мегирад. Вай аз ҳама бештар сохтори мақомоти идоранамоии истеҳсолот ва тавсифи алоқамандии байниҳамдигарии онҳоро омӯхта, равандҳои қабули қарорҳоро тағйир медиҳад. Ба вай алоқамадсозии зарнизомҳои поёнӣ, масъалаҳои ба онҳо марбут, тарҳи (схемаи) фиристодани

хуччатҳо ба мақомоти идоракунанда тааллуқ доранд. Яке аз чунин тарзҳои тавсеа ташкили системаҳои низомҳои идоракунии автоматонӣ мебошад.

3) Тавсеа додани идоранамоии молиявӣ бо таъминоти иттилоотӣ баҳисоб меравад. Ин самт, барои беҳтарсозии тавсифҳои он иттилооте равона гардидааст, ки бо он мақомоти идоранамоии молиявӣ таъмин

мегарданд. Шакли асосии онҳо, ин сохтани низомҳои иттилоотӣ ва экспертӣ, ки тавассути барномаҳои нав бароҳ монда мешванд. Агар дар низомҳои идоранамоии автоматишуда ба тамоми раванди идора аҳамият дода шавад, пас дар низомии иттилоотӣ дар идоранамоии молияи давлатӣ ба коркарди иттилооти он, аҳамият медиҳанд.

Дар байни самтҳо ва дараҷаҳои контурии идоранамоии монандиякрангиро мушоҳида намудан мумкин аст. Дар расми 3.9. тарҳи идоранамоии раванди тиҷоратӣ- молиявӣ як объекти иқтисодӣ пешниҳод гардидааст.

Расми 3.9. - Таҳияи системаи идоракунии тиҷорати электрони молиявӣ.

Сарчашма; муаллиф дар асоси маълумотҳои расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия намудааст.

Алоқаҳои иттилоотӣ бо ададҳои зерин ифода ёфтаанд:

1. Ҷараёни иттилоотии аз мақомотҳои берунӣ (идоранамоёнда, захиравӣ, молиявӣ ва мисоли онҳо) воридшаванда.

2. Иттилоот дар бораи шарту шароити фаъолияти хоҷагидорӣ дар низомии идоранамоии молияи давлатӣ (воситаҳои нақдина ва ғайринақдӣ, мудати интиқол ва расидани иттилооти молиявӣ).

3. Таассуротҳо идоракардашаванда – интиқол ва расондани қарорҳои идоранамоии молиявӣ ба объектҳои идорашаванда.

4. Иттилоот дар бораи амалисозии низоми электронии молиявӣ, таасуроти идорашаванда.

5. Иттилоот дар мавриди натоиҷи тавлидот ва натоиҷи молиявӣ (барои мисол, қоғазҳои қимматнок, екҳо, пулҳои нақдина, маҳсулотҳои истеҳсолшуда, андоза ва ҳаҷми фурӯш).

Ҳамин тавр, қорӣ намудани ҳисоби ягонаи буҷетӣ натиҷаҳои идоракунии захираҳои молиявиро беҳтар мегардонад, зеро азнавтатсимкунии ҷандири маблағҳои буҷетӣ талаботи иштирокчиёни раванди буҷетро ба қарзгирии кӯтоҳмуддат қоҳиш медиҳад, ки ин боиси қам шудани хароҷоти буҷет мегардад.

Дар доираи таҳқиқот пешниҳод менамоем, ки модели идоракунии самараноки раванди буҷетӣ дар сатҳи маҳаллӣ бунёд карда шавад, ки ҷунин унсурҳо ва амалҳои пайдарпайро дарбар гиранд:

- муайян намудани доираи салоҳият (субъектҳои тобеият), ки барои онҳо нишондиҳандаҳои ниҳой бояд ташаккул дода шаванд;
- ба таври маҷмӯи ба ном «маҳсули фаъолият»-и мақомоти худидоракунии маҳаллӣ тақсим кардани масъалаҳои дорои аҳамияти маҳаллӣ, ба мақомоти мушаххаси маъмурии маҳаллӣ вобаста кардани ҳар як доираи фаъолият;
- тақмилдиҳии самти фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатии маҳаллӣ дар доираи маблағҳои ба онҳо ҷудошуда барномаҳои миёнамӯҳлати идоравии худ, таъмини мутобиқ будани ҳар як ҷунин барнома ба хизмати махсуси буҷетӣ ва таҳияи нишондодҳои мушаххаси фаъолият;
- маҷмӯи вазифаҳои тартиб дода шаванд, ки унсурҳои лоиҳаи пешниҳодшудаи модели буҷетиро аниқ намуда, онро қорношояму функционалӣ мегардонанд.

Низоми идоракунии самараноки буҷетҳои маҳаллӣ, ки ба консепсияи идоракунӣ аз рӯи натиҷаҳои фаъолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ мегардад, дар раванди ташаккулёбӣ қарор дорад. Теъдоди барзиёди унсурҳо ва

механизмҳои идоранамоӣ вобаста ба натиҷаҳо қисман ба фаъолият ва амалкардҳои воқеии мақомотҳои маҳаллӣ ворид карда шудаанд.

Дар бастагӣ ба дигаргуниҳои имрӯзаи мавҷуда нисбати мавқеи мақомоти маҳаллӣ ва ҳадди ниҳии босамар амалишаванда ва ҳамчунин баста ба ниёзҳои тадриҷона афзоишёбанда зарур аст, ки хизматҳои сифатан муосир пешниҳод шаванд, ҳамзамон равиши муасиртари тавсеадиҳанда ва беҳбудбахшандаи мудирияти буҷаи маҳалҳо ва арзёбии он, дар асоси таъсиси низоми ягона ва якхелаи арзёбии самаранокии идоракунии буҷетҳои маҳаллӣ, ки дар худ таҷрибаи байналмилалӣ ва миллиро ҷой додааст, ба мақсад мувофиқ мебошад.

Дар шароити муосир, чунин навъи идоракунии, аз қабili пешгӯи аҳамияти аввалияро пайдо намудааст, зеро он имкони баназаргирии таъсири омилҳои беруна ва дохилаи идоракунии буҷетҳои маҳаллиро дар худ ҷой додааст, инчунин он метавонад дар муайян намудани хавфҳои мавҷуда мусоидат намояд. Иловатан, лозим ба зикр аст, ки параметрҳои зерини боарзиш мавҷудият доранд:

- сифатнок ва комилии иттилооти ба ташкил ва пешгӯинамоии буҷаи маҳал дар бастагӣ аз маҳрачҳои истифодашаванда;
- муҳлати банақшагирӣ;
- шумораи авомили дохилию хориҷӣ ҳатмӣ ба назар гирифташаванда;
- дар назар доштани вижагиҳои тақвиятбахшандаи манотиқи амиқ;
- зарурати дар назар гирифтани сценарияҳои гуногуни тараққӣ.

Дар чандсолаи охир, таъзия ва таҳлили харҷҳо дар робита бо параметрҳои нақшашуда авалияти бештар ба даст оварда, тақозо барои онҳо ба таври қобили таваҷҷӯх афзоиш ёфтааст, далел он аст, ки таҳлилу таъзияи харҷҳо на танҳо шомили мушорикати намояндаҳои мақомҳои гуногуни ҳукуматҳои дар маҳал қарор дошта, балки бо мушорикати коршиносҳо, муҳаққиқин, ҳавази илм ва касбу кор ва мардумро тақозо менамояд. Ин бо он асоснок карда мешавад, ки зимни истифодаи ин усул шаффофият дар идоракунии маҳаллӣ мушоҳида хоҳад шуд, бинобар ин натиҷагирӣ ва дуруст

истифодаи воситаҳои буҷетӣ танҳо дар натиҷаи риояи ҳуқуқҳои конституционии аҳоли ва сохторҳои маҳаллӣ таъмин карда мешавад.

Тавре, ки дар боби дуюми диссертатсия иброз доштем, яке аз механизмҳои идоракунии хароҷоти буҷетҳои маҳаллӣ ин ташкили низоми дурусти назоратӣ мебошад. Назорат аз худ тафтиши мақсаднок ва самаранокӣ истифодаи воситаҳои буҷетиро таҷассум намуда, риояи меъёрҳои ҳуқуқии маҳдуднамоиро талаб менамояд. Он назорати қатъиро дар ҳама зинаҳои раванди буҷетҳои минтақа тахмин намуда, мониторинг ва чорабиниҳои назоратии хусусияти дохилӣ ва берунидоштаро тақозо менамояд. Дар баробари ин, натиҷагирӣ назорат аз чораҳои қабулшуда зимни муайян намудани камбудӣҳо (аз ҷумла, ба ҷавобгари кашидани шахсони айбдор) вобаста мебошад.

Навъи дигари он мониторинг шуморида мешавад. Бар асоси адабиёти вучуддоштаи илмӣ-таҳқиқотӣ тавзеҳи ин истилоҳ, дар осорҳои илмӣ (Улуғхоҷаева Х.Р., Раҳимзода Ш.М., Умаров Х.У., Мирсаидов А.Б.) мунъақис шудаанд. Бинобар ин, ба назари мо, назарот бар мониторинги иҷроӣ буҷаи марбута, дар бастагӣ бо харҷҳо бояд равишҳои зеро дар худ ҷой диҳад;

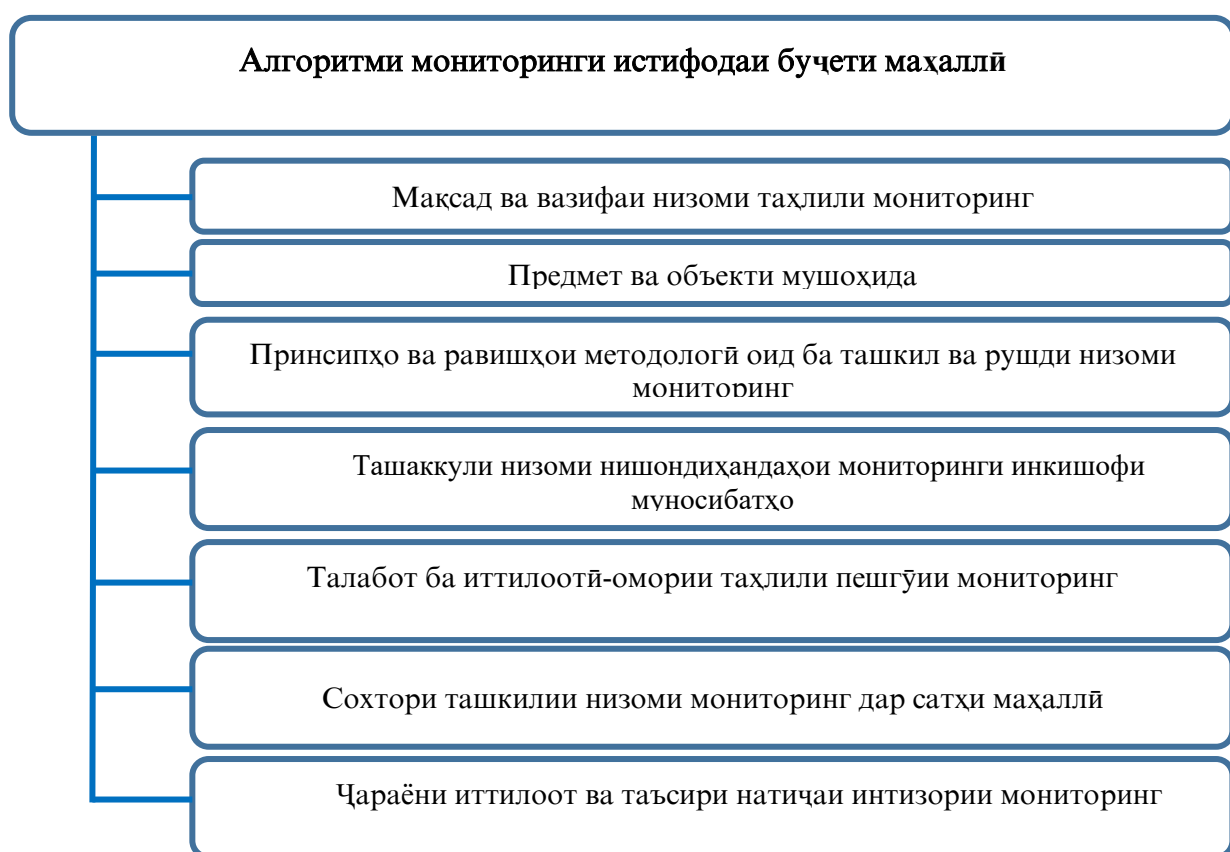
1) паё-пай иҷроӣ фароянди банақшагирӣ, бидуни таваҷҷӯҳ ба ҷамъоварӣ ва таҳлили баъдии нинондодҳои расида баҳри қабули қарорҳо барои идоранамой дар бастагӣ бо маноитику маҳалҳои кишвар;

2) фурсати истифода аз натиҷаҳои дар ҷараёни шаклгирӣ ва пешгӯии раванқи иқтисодӣ-иҷтимоӣ манотик ба даст овада, возеҳтаргардонии пешбиниҳо марбутан ба буҷа, мизони барномарезӣ барои иҷроӣ ҷиҳатҳои амалисозии харҷҳои буҷа;

3) арзёбии созгории натоиҷи ба даст овардашуда дар бастагӣ аз аҳдофу мақсуд ва ҳазамон бо дар назар гирифтани андозаи барномарезигардидаи таъйиноти пулии буҷа.

Таҳқиқоти мониторингии моликияти давлатӣ манбаи иттилоотест, ки ҳам барои пешниҳоди мустақим ба иштирокчиёни бахши давлатӣ ва ҳам барои таҳлили рушди низоми идораи буҷети маҳаллии давлатӣ пешбинӣ шудааст.

Ташаккули низоми асосҳои методологии мониторинги рушди идоракунии буҷети маҳаллӣ бевосита ба коркарди блокҳои дигари ташаккули низоми мониторинг алоқаманд аст ва таъсир мерасонад. Вазифаи асосии мониторинг ин гирифтани маълумоти бозътимодтарин дар бораи ҳолати низоми идоракунии буҷети маҳаллӣ мебошад. Дар ин ҳодда, аз тарафи мо чунин як сохтори равишшиносии шаклгирии мониторинги равнақу ривочи идорасозии буҷаи маҳалҳо омода ва пешкаш гардидааст. (нигаред ба расми 3.10.).

Расми. 3.10. - Алгоритми мониторинги истифодаи буҷети маҳаллӣ.
Сарчашма; Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Ҷиҳати арзёбии сифатнокии мудирӣ ва асарбахшии харҷҳои буҷаи маҳалҳо, мосоли марбут ба табақаандозии онҳо мубрамияти вижаро соҳиб мегардад, зеро он фурсати фароянди мудирӣро бо созмондиҳии навъи шиносии мудирӣ аз анвои наздик фароҳам мекунад.

Ҳамзамон, бастаи дар дастрас будаи барномаи ҳадаф, ки мувофиқ ба дастуроти он чораҳо дар бораи бо маблағ таъминнамоӣ муқаррар гардидаанд, харҷҳоро ба харҷҳои мувофиқ ба барнома ва бидунибарнома тақсим менамояд.

Дар бораи ин масоил Сидорина И.Ф., назарандозӣ намудааст, мувофиқ ба назароти ӯ “барномарезии ҳадафманд муассиртарин абзор барои густариши идоранамоӣ” аст. Зеро он фурсати ифодаёбии усули нақшадарориро дао иқтисоди бозорӣ ба мужда дароварда, талаби онро дорад, ки равандҳои иқтисодӣ-иҷтимоиро рӯз ба рӯз шаддидтар шаванд ва бо ин роҳ ба дар муқобили ҷунбишҳои иқтисоди муқовиматовез бошанд.

Бо инҳол, аҳдофи аслии равиши барномавӣ дар тавоноии мақомҳои мудирияткунанда барои дастёбӣ ба маҷмӯи қобили таваҷҷӯҳи манобеъ бо тақя ба ҳалномаии барномаивии масоили муайян таҷассум меёбад.

Ҷиҳати ташкили идоракунии пурмасъул ва босамари хароҷоти буҷети маҳаллӣ, хусусиятҳои зерини он бояд дар назар гирифта шаванд:

1. Фароянди мудирияти тааххути харҷӣ, абзорҳои созмонӣ-идорӣ ва иқтисодии байни субъектони мудирияткунандаи мақомҳои ваколатдоштаи ҳукумат вучуддошта;

2. аҳдофи мудирият бо дар назаргирии вижагиҳо ва маҳдудиятҳои дар манотиқ вучуд дошта мавофиқ ба қонунгузории миллӣ дигаргун хоҳанд шуд;

3. Фурсати тавзеи мустақили маблағҳои буҷа вобаста ба ҷиҳатҳои истифода ва ҳамчунон тасвиби қавонин ва барномаҳои давлатӣ баҳри сифатан беҳбудсозии мудирияти маҳраҷҳои буҷа ва дастёбӣ ба аҳдоф ва вазоифи тайиншуда.

Ҳамзамон, вобаста ба шароити имрузаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ минбаъд дар назди идораи хароҷоти буҷетҳои маҳаллии вилояти Хатлон, гузоштани талаботи зер мувофиқи мақсад мебошад:

- 1) Таҳияномаии хароҷотҳои буҷетҳои маҳаллӣ бо дар назаргирии бартариятҳои марбут ба тавсеаи вилоят.

- 2) Назорати доимӣ, мониторинг ва баҳодиҳии сифати идоранамоии хароҷотҳои буҷети маҳаллӣ ҳам аз ҷониби идораи манотиқии молиётӣ ва ҳам аз ҷониби ҳукумати мамлакат (бо аҳдофи ҷилавгирӣ аз мақсадҳои ғарозона дар тули тазмини молиявии зинаҳои гуногунхелаи раванқдиҳандаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ; ва дар ин равия тавсеаи таҷрибаи мусбат аз тарафи идоракунандагони

харҷҳои буҷаи маҳалҳо бо роҳи иқдоми мукофотонии он ноҳияҳое, ки соҳиби натиҷаҳои хуб мегарданд).

3) тазмини баёнҳо озод, озодона дастрасӣ доштан, шаффофияти иттилоияҳо марбут ба ҷиҳатҳои аслии сисёсатҳои буҷаи маҳалҳо дар самти харҷҳо;

4) бо дар назар гирифтани лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар бораи харҷҳо ва воситаҳои расидан аҳдоф ва вазоифи пешбинӣ ва арзёбии саҳеҳи паёмадҳо ва натоиҷ;

5) На танҳо дар дастрас будани манобеи буҷа, балки дар дастрас будани равишҳои ҷойгузини амалиётҳои баста ба шароити тағйироти иқтисодӣ, бавижа дар шароити хавфҳои гуногун.

6) Татбиқи ҳадафмандонаи идоранамоми хароҷоти буҷетҳои сатҳи маҳал вобаста ба меъёрҳои қатъӣ ва амиқан тартибдодашудаи қонунҳои марбут ба буҷет, ки бо ҳислатҳои яқранга ва мурратаби худ тафовут доранд.

8) Ҷузъиёти комили харҷҳои буҷа марбут ба ҷиҳатҳои иҷро ва зикри харҷҳо ба таври кулӣ ва ҳамчунон марбут ба гурӯҳу бахшҳо ва зербахшҳо.

9) тадвини асноди гузоришӣ бар асоси натоиҷи иҷрои буҷаи маҳал дар муқоиса бо шохисҳои нақшагирифташудаи аввалия ва таҳияи дархостҳои ҷудогона бо тавзеҳоти далелҳо дар сурати бавуқӯъ пайвандии тағйиротҳои ҷашмгир (зиёда аз 5%).

Вобаста ба дархосту талаботҳои замони муосир ҷиҳати масоили идоранамоии харҷҳои буҷавӣ дар маҳалҳо, равияҳои равишшиносии арзёбии сифатани онро дарку мушаххас намуданамри зарурӣ мебошад ва он дар расми 3.11. пешниҳод карда шудааст.

Расми 3.11. - Равишҳои методӣ оид ба арзёбии сифати идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия намудааст.

Ҳоло бошад вобаста ба идоранамоии харҷҳои буҷавии вилоят, мо усулҳои зеринро ифшо гардонидаем:

1. Созгорӣ – қулли мушорикаткунандагон дар фароянди буҷа дар ҳудуди як манотиқ бояд масирҳои сиёсати буҷаро ба ҳубӣ дарк кунанд, иқдоми онҳо дар рафти банақшадарорӣ ва бо маблағ тайинномаҳои амалкардҳои бахшу соҳаҳои ҳарранга бояд дар ҳамчоягӣ ва вижагиҳои умумии вазоиф ва аҳдофҳои стратегияи дошта ба мақсуди ниҳой расонида шавад.

2. Ҳадафгузорӣ - мунъакиси таъҳиди дарёфткунандагони маблағҳои буҷа. Дар айнӣ ҳол, аз назари харҷҳои марбут ба тазминҳои молиявӣ, анҷоми иқдоми барои ҳимояти иҷтимоии мардум зарурӣ маншаи асосноки харҷи

маблағхоро дошта бошанд, ба таври умда иттилоот дар бораи ҳар кадоме аз гирандаҳои маблағ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар бастагӣ бо чараёни назорат андешидани чораҳои таъсирбахш дар ҷоддаи муқаррарсозии фард фурстапазир мегардад.

3. Шаффофият – равиши иҷроии маҳориҷи буҷа бояд ба гунае таъриф карда шавад, ки ҳам барои мушорикаткунандагони фароянди буҷа ва ҳам барои соири рафаҳои дигар манофеъовар ва соддабаён бошад.

4. Ошкорӣ ва дастрасӣ ба уҳдадориҳои иттилоотӣ дар рафти пешниҳоди маълумотҳои нақшавӣ ва ҳисоботӣ дар бораи хароҷотҳои буҷетҳои минтақа, натоиҷи назорат ва мониторинг, ҳамчунин арзёбии сифати идоранамоии хароҷотҳои буҷети маҳалл ба ҳама ашхоси соҳибманфиат (махсусан зимни ҷойгирнамоӣ дар интернет) ба таври пурра ва бидуни истисно. Илова бар ин, ҷустуҷӯи маълумот дар вебсайтҳои расмӣ бояд осон бошад, махсусан дар сурати ҳатмӣ воридсозии вазифаҳои асосӣ дар мавриди идоранамоии хароҷотҳои буҷетҳои вилоят.

5. Амонӣ ва самарбахшии иқтисодӣ-иҷтимоӣ - харҷҳо бояд бо манзури дастёбӣ ба натоиҷ ва аҳдофи мавриди назар бо коҳиши, (ё бидуни тағйир) қарор гирифта бошад, даромад бояд як меъёри истисноӣ ва роҳи ҳали муасир барои мушкилоти бошад.

6. Қонуният ва масъулият – риояи қонун дар заминаи мудирияти харҷҳои буҷаи маҳал, ҳамчунин иҷтиноби нопазир будани иқдоми қонунӣ зимни таҳалуф. Дар тӯли мудирияти маҳориҷи буҷаи маҳал аз кулли мушорикаткунандагон дар фароянди буҷа талаби он карда мешавад, ки танҳо меъёрҳои қавонинро мавриди пайравӣ қарор дода, саранҷом дар рафти тазмини маблағи буҷа кирдорҳои вижаи дошта дурӣ ҷӯянд. Таъмини қонунӣ будани амали иштирокчиёни раванди буҷет ҳангоми иҷроии идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ бо роҳи қабули кодексҳои ахлоқии иштирокчиёни раванди буҷет бо вориднамудани блокҳои ҳуқуқӣ дар онҳо, таъмин карда мешавад.

7. вижагиҳои дасткориҳои буҷаи маҳал, ба унвони мисол харҷҳои ҷорӣ бояд дар рушди фаъолиятҳои иқтисодӣ-иҷтимоии саҳмгузор бошанд, ҳамзамон дар таъмини суботи мустақилияти сохторҳои марбутаи давлатӣ созгор бошанд. Бар ин асос пайи арзёбии барномарезии натоиҷӣ дар даст дошта, мушкилот ва фурсатҳои мавҷудии таҳрики фаъолияти иқтисодӣ-иҷтимоӣ вилоят мучаддадан мавриди арзёбӣ қарор гиранд. Зеро он, дар қабули қарорҳои идоракунии оид ба сафарбарнамоии маблағҳои буҷети маҳаллӣ нақши басо муҳим дорад.

8. Идоракунии машаххас - хароҷоти буҷети маҳаллӣ тақя ба санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, танҳо дар ҳолати асоснокнамоии эҳтиёҷоти вилоят вориднамоии тағйирот оид ба сохтори хароҷоти буҷет. Ҳамчунин, бояд қайд кард, ки бидуни асоснокӣ тағйирот намудан дар ин самт сифати идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллиро коҳиш дода, барои назорат ва мониторинг монеа эҷод месозад. Дар натиҷа мақсаднокии самаранок истифодабарии буҷети маҳаллӣ таъмин намегарданд.

9. Банақшагирии дарозмуддати хароҷоти ҷории буҷети маҳаллӣ бояд бо назардошти таъсири омилҳои табиӣю техногенӣ амалӣ карда шавад. Ҳамчунин, амалигардонии механизмҳои идоранамоии хароҷотҳои буҷети маҳаллӣ бо риоя намудани консепсия, барномаҳои давлатӣ ва стратегияи миллии тавсеаи кишвар барасимият дароварда шаванд .

10. Чандирӣ, яъне имконоти мувофиқсозии идоранамоии хароҷотҳои буҷети маҳаллӣ ба шарту шароити тағйирёбандаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар ҳолати ба вучӯъ пайвастании ҳолатҳои бухронии сатҳи минтақа (идоранамоӣ бар асоси менеҷменти зиддибӯҳронӣ).

Тавре қаблан зикр намудем, чиҳати афзоишдиҳии сатҳи ошкорбаёнсозии маълумотҳои буҷетӣ, объективона арзёбии вазъи имрузаи буҷет, махсусан ҳударзёбинамоии буҷет зарур аст. Ин имкон медиҳад, ки камбудии идоракунии буҷетӣ маҳаллӣ муайян гардида, барои шуъбаҳои алоҳидаи раёсати молияи маҳаллӣ ва ҳатто барои кормандони мушаххас тавсияҳо тартиб дода шаванд. Тавсия дода мешавад, ки методологияи баҳодиҳии худидоракунии

сатҳи ошкори буҷети вилоят таҳия ва дар чаласаи Шӯрои Раёсати молияи маҳаллӣ тасдиқ карда шавад.

Муҳимтарин шарти таъмини шаффофияти маълумоти буҷет, инчунин таҳассуси кормандони мақомоти молия дар масъалаҳои ошкорбаёнӣ буҷет мебошад. Таҳияи методологияи арзёбии ошкорбаёнӣ ва шаффофияти идоракунии буҷетҳои маҳаллӣ имкон медиҳад, ки натавон ба вазъи воқеии маҳал баҳо дода шавад, балки мушкилоти мубрами минтақаро муайян намуда, тавсияҳо оид ба татбиқи ошкорбаёнӣ расмиёти буҷетӣ таҳия ва такмил дода шавад. Дар натиҷа самаранокии идоракунӣ, умуман таъмин мегардад.

Афзоишдиҳии мухторияти буҷети минтақаҳо муҳимтарин нишондиҳандаи босамар татбиқнамоии сиёсати буҷети минтақавӣ ва маҳаллӣ баҳисоб меравад.

Арзёбии мухторияти буҷет бо истифода аз намудҳои зерини нишондиҳандаҳо мувофиқат менамояд:

- шохиси иқтидори даромади мақомоти ноҳиявӣ;
- шохиси пойдорӣ молиявӣ;
- шохиси иҷронамоии сиёсати буҷетӣ, ки аз тарафи мақомоти маҳаллӣ пеш бурда мешавад.

Дар шароити доштани истиқлолияти қобили таваҷҷӯҳи андозбандии буҷаи маҳалҳо, мудирӣ даромаду хароҷотҳои шаҳрӣ асоситарин васоити ҷиҳати таъмини истиқлоли буҷа ҳоҳанд гашт.

Дар ҳолатҳои кунунӣ, дар замони ташкили пойи даромади кулли буҷаҳо дар низомии буҷа, сифатан иртиқои мудирӣ буҷаҳо, беҳбудсозии равияи васли баъзе анвои пардохтҳо, дур шудан аз имтиёзоти асардиҳандаи андозӣ, бештар мубрамиятро ба даст меоваранд.

Дар бастагӣ аз вижагиҳои буҷаи маҳал, ки ибтидоан дар таҳлилу таҳқиқотҳои мо ифшо гардида буданд, яке аз роҳҳои аслии рушддиҳандаи пояи даромади маҳал барои эҷоди шароти хуби зиндагонӣ ин барзиёдгардони даромадҳои андозӣ ба шумор меравад. Барои маҳалҳо ва манотиқи кишва андози даромад манбаи асосии ғанисозии буҷа арзёбӣ мегардад.

Дар амалияҳои фаромилалӣ, андози даромад ғаёлотарин унсури мутаҳарикунандаи манотик ба кор бурда мешавад. Барои тақвияти мухторияти буҷетҳои маҳаллӣ ва бозёфти сарчашмаҳои пайдори андоз, махсусан афзоиш додани ҳиссаи андоз аз даромади шахсони воқеию ҳуқуқии ба буҷетҳои маҳаллӣ дохилшаванда зарур аст. Ғайр аз ин, баррасии масъалаҳои додани имтиёзҳои андозӣ дар сатҳи мамлакат низ ба миён омадааст, ки он боиси фарогирии пурраи андозситонии субъектҳои хоҷагидор гардида, дар буҷетҳои маҳаллӣ пойгоҳи даромадҳои андозӣ устувор мегардад.

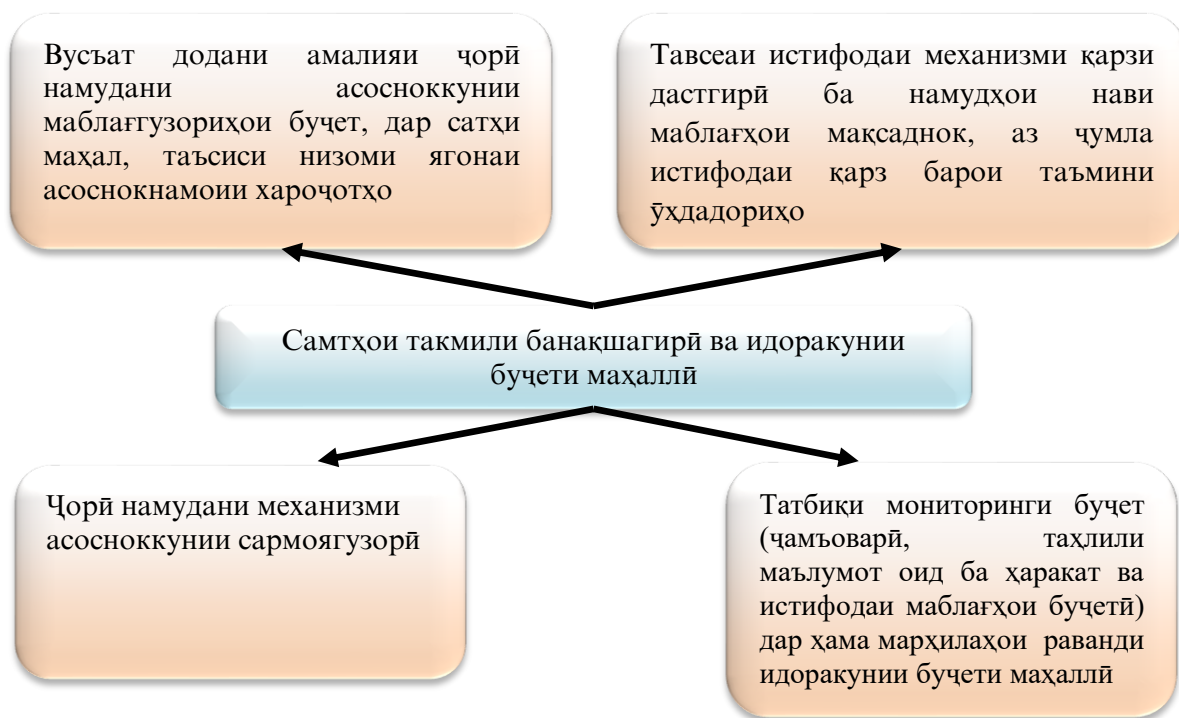
Ҳамзамон, дар афзоишҳои даромади минтақаҳо чунин омилҳо мусоидаткунанда мебошанд:

- истифодаи босамари амволи дахлдори мақомоти маҳаллӣ;
- беҳтарнамоии фазо ва муҳити сармоягузорӣ дар маҳалҳо;
- сиёсати маъмурӣ, ки ба вусъатёбии иқтидорҳо, нигоҳдории соҳибкории тавлидӣ ва густариши ҳаёти ҷамъиятӣ, бахшида шудааст;
- вусъатбахшии низомии худидоракунии андозҳо аз тарафи шаҳрвандон;
- баҳодиҳии босамари хароҷотҳои андозӣ дар ҳалқаи имтиёзҳои андозӣ.

Дар замони имрӯза, амалисозии иттиҳодии молиявӣ, махсусан тавассути таҳлилнамоии хароҷотҳои буҷет ҳамчун восита барои назоратнамоии хароҷот, аҳамияти хосаро пайдо менамояд. Ҷиҳати арзёбии идоранамоии хароҷотҳои андозӣ ва ҳамбастагии он ба фарояндҳои буҷетӣ такмилсозӣ ва таҳиянамоии механизм ва тартиби арзёбӣ, ҳамчунин таҳиясозии шохисҳои нав муҳим баҳисоб меравад.

Дар ин асно, бо ҷоринамоии механизми аудити хароҷотҳои буҷет, махсусан низомии идоранамоии хароҷотҳои андозӣ ва ҳамбастагии он бо фарояндҳои буҷети маҳаллӣ, ҳамчунин баҳодиҳии босамари ин самтҳо зарур шуморида мешавад.

Дар умум, афзоиши босамари идоранамоии хароҷотҳои буҷети маҳаллӣ, ки дарбар гирандаи фарояндҳои банақшагирӣ ва технологияҳои иҷрои буҷетҳои маҳаллӣ мебошад, муҳимтарин шартӣ мукамалсозии механизмҳои идоранамоии буҷет баҳисоб меравад (нигаред, ба расми 3.12.).

Расми 3.12. – Роҳи асосии тақмили банақшагирӣ ва амали механизми идоракунии буҷети маҳаллӣ;

Сарчашма; таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шудааст.

Тавре аз расми 3.12. бар меояд, воҷибияти ҷоринамоии низоми баҳисобгирӣ, таҳлил ва назорат бо ҳадафи баҳодиҳии амалии механизмҳои идоранамоии хароҷотҳои буҷети маҳаллӣ масъалаи ниҳоят мубрам доништа мешавад. Яъне, бар асоси чунин як низом, асоснокномаи маблағгузориҳои буҷетҳои маҳаллӣ ва механизмҳои идоранамой вобаста ба самтҳои бартариятдоштаи тавсеаи вилояти Хатлон имконпазир мегарданд.

Дар ҷорчубаи болобардории идоранамони босамари хароҷотҳои буҷет, махсусан дар самти таъмини пешниҳоди ҳисобот доир ба хароҷотҳои буҷет пешниҳод мегардад, ки якчанд ҷораҳои дар **расми 3.13.** нишондодашуда, роҳандозӣ карда шаванд.

Расми 3.13. - Тадбирҳо оид ба таъмини ҳисоботдиҳӣ (назорат)-и идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ;

Сарчашма; Аз тарафи муаллиф дар асоси маълумотҳои расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб дода шуд.

Доир ба маълумоти дар расми 3.13. ҳаминро бояд қайд кард, ки тадбирҳои дар ростои мудирияти харҷи буҷаи маҳалҳо ба самти беҳбуди равиши ҳисобдорӣ буҷа, ба коргирии стандартҳои яқсони ҷумҳуриявӣ дар буҷаи маҳал, сабки шаклгирии иттилооти буҷаро тақозо менамояд. Яъне, ин равиши зикршуда дар таъмини асарбахшии механизмҳои мудирияти буҷаи маҳал кӯмак хоҳад кард.

Зимни таъсиси низоми босамар арзёбикунандаии механизмҳои идоранамоии буҷетҳои маҳаллӣ, санадҳои банақшагирии стратегӣ, ки дар ҷорҷубаи муайяннамоии ҳадафҳои стратегӣ тавсеаи иқтисодӣ-ичтимоии минтақаи ҷудогона ва нақша-ҷорабиниҳо дар бораи амалинамоии стратегияи тавсеаи иҷтимоӣ мавриди омода қарор дода мешаванд, ҳуҷҷатҳои асли баҳисоб мераванд, зеро тавсеаи иқтисодии минтақа, пайдарпайии тартиби омодаи

ва мазмуни ҳуҷҷатҳои мазкурро аз ҷониби мақомоти ҳокимияти маҳаллии давлатӣ тақозо менамояд, ва он бояд бо назардошти санадҳои меъёрии ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ карда шавад.

Аз рӯи натиҷаҳои баҳодихӣ ба ақидае омад, ки доир ба самтҳои тақмили идоракунии буҷети маҳал, дар доираи равандӣ бо мақсади баланд бардоштани самаранокии идоракунии буҷети маҳаллӣ амали механизмҳои ҳавасмандгардонӣ ва назоратӣ низ муҳим аст.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки тақмили равишҳои методологии механизми идоракунии буҷетҳои маҳаллӣ ба самараноки тартиби ба ҳам алоқаманд, ки дар доираи раванди буҷет амалӣ карда мешаванд, мусоидат намуда, ноил шудан ба ҳадафҳои рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаро таъмин менамояд.

3.2. Роҳҳои асосии мукамалгардонии механизмҳои идоракунии барномавӣ-мақсаднок дар буҷети маҳаллӣ

Болобардории босамари идоранамоӣ яке аз вазифаҳои муҳими ҳар як низоми иқтисодӣ-иҷтимоӣ баҳисоб меравад. Бе мақсадҳои аниқ, нақшаи мукамал тартиб додани ҳадафҳо, ноил шудан ба ҳадафҳо имконпазир нест. Дар аксар вақт босамар будани қарорҳои қабулшуда маҳз бо номукамал будани мақсадҳо, дараҷаи пасти тартиб додани нақша барои расидан ба мақсад, ҳатогӣҳо дар баҳодихии пешравии ноил шудан ба мақсадҳо, шарҳ дода мешавад.

Дар доираи таҳқиқоти худ, мо масъалаи тақмили механизмҳои идоракунии барномавӣ-мақсаднокро дар буҷети маҳаллӣ баррасӣ хоҳем намуд. Барнома – ин маҷмӯи фаъолияти мебошанд, ки аз рӯи мақсади гузошташуда вазифаҳо бо тартиби муайян иҷро гардида, ниҳоятан иттилооти зарурӣ оид ба кори анҷомдодашуда ба даст меояд. Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки усули барномавӣ мақсаднокӣ назорат ба сатҳи баланди коркарди роҳи расидан ба ҳолати муайяни ниҳоми низоми идорашаванда мусоидат хоҳад намуд. Фаъолияти барномаи ҳадафманд шомили маҷмӯи аз рӯйдоодоҳо, иқдомоти

барномарезӣ шуда ва иҷрои онҳо барои итминон аз дастбӣ ба як ҳадафи аз пеш тайиншуда басиҷ мегардад.⁵³

Дар асл, банақшагирии барномавии-мақсаднок амали стратегӣ мебошад. Аз ин рӯ, ин усул барои коҳиш додан ё бартараф кардани баъзе камбудҳои дигари усулҳои идоракунӣ равона кардашуда, ба онҳо дастури ягонро барои ноил шудан ба ҳадафҳои муқарраргадида, пешниҳод менамояд.

Асоси методологии татбиқи равиши барномавии мақсаднокро метавон ҳамчун «мақсадҳо – роҳҳо – воситаҳо» ифода кард. Яъне, аҳдоф тавассути шаклигирии барномаи амал ва ба василаи маҷмӯи қоидаҳое, ки фарогири сохтори мудирӣ ба ҳисоб мераванд, амлкардхоро ба як низоми муназам ворид хоҳад намуд. Яке аз бартариҳои барномаи мақсаднок, ин самт ва ҳаҷми маблағҳои сафарбаршударо инъикос мекунад, ки шаффофияти буҷет ва ҷилавгирӣ аз талафотро имкон медиҳад.⁵⁴

Бояд зикр намуд, ки усули барномавии-мақсаднок ду самти афзалнок дорад. Якум, ин ҳаракат аз ҳадафҳои муайяншуда, тадбирҳо ва захираҳо иборат мебошад. Дуюм, ҳаракат аз воситаҳо ба мақсадҳо мебошад. Воситаҳо ва нишондиҳандаҳои мушаххасро муайян мекунанд, яъне мақсадҳо ва воситаҳо бояд ба ҳам мутаносиб бошанд. Муносибати барномавии-мақсаднокро равиши лоиҳавӣ низ номидан мумкин аст.⁵⁵ Фарқ байни ин истилоҳҳо бениҳоят шартӣ аст. Аммо, дар таҷрибаи ҳақонӣ лоиҳаҳои бузурги иқтисодиро маъмулан барнома меноманд. Дар баробари ин, лоиҳаҳои гуногуни сармоягузорие, ки берун аз вазифаҳои иҷтимоию иқтисодӣ баррасӣ мешаванд, барнома нестанд, балки ҷузъи таркибии барномаҳо шуда метавонанд. Чунин хусусияти равиширо метавон муваққатӣ номид. Баръакс вазифаҳои функционалӣ ё равандҳои даврагӣ, усули барномавии-ҳадафнок ҷиҳати ҳалли якчанд масоили муайяни инфиродӣ мавриди истифода қарор дода мешавад.

⁵³ Васецкая Н.О. Программно-целевое управление как инструмент финансовой реализации федеральных целевых программ // Экономика науки. 2019. № 5(3). С. 160-169. (дата обращения: 11.02.2021).

⁵⁴ Становихина А.М. Программно-целевой метод планирования бюджета в Российской Федерации: плюсы и минусы // Молодой ученый. 2017. № 37 (171). С. 66-67. URL: <https://moluch.ru/archive/171/45656/> (дата обращения: 11.02.2021).

⁵⁵ Управление проектами: учебник и практикум для вузов / А.И. Балашов, Е.М. Рогова, М.В. Тихонова, Е.А. Ткаченко; под общ. ред. Е.М. Роговой. М.: Издательство Юрайт, 2020. 383 с.

Муҳимтарин чихати ислоҳи буча умдатан дар замонгузорӣ ба равишҳои барномаи ҳадафноки банақша дарории буча ба шумор меравад, ки ба таври мустақим иртиботро байни тахсиси манобеи буча ва натоиҷи воқеии ӯ барномавии онро тазмин менамояд.

Дар қиёс бо банақшагирии буҷетӣ, ки имрӯз арзи вучуд дорад (дар асоси индексатсияи хароҷоти мавҷуда аз рӯи моддаҳои қисмати таснифоти буҷетӣ), идоранамоии барномавӣ-ҳадафнок аз воҷибияти сафарбарсозии воситаҳои буҷетӣ чихати ноил шудан ба натоиҷи аз чихати иҷтимоӣ мубрам тибқи муқаррарот, муайянсозии амалкарди мудирияти буҷет, бо дарназаргирии мониторинг ва назорат, чихати ноил шудан ба ҳадафҳо пешбинӣ шудаанд. Яъне, тартиби сифати дохилии банақшагирии буҷет ва идоракунии молиявии он таъмин мегардад.

Васеънамоии доираи татбиқ ва мукаммалнамоии идоракунии сифати барномавӣ-мақсаднок вобаста ба буҷет аз ин қисматҳои иборат аст:

- аз ҷониби субъектҳои банақшагирии буҷетҳои маҳаллӣ дар бораи натоиҷ ва самтҳои аслии амалкард пешкаشناмоии ҳисобот;
- мукаммалсозии усули омода ва роҳандозии идоранамоии барномавӣ-ҳадафнок дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақа;
- дар ҳамбастагӣ бо технологияи иттилоотӣ дар амал ҷиёдасозии васеи усули барномавӣ-ҳадафнок дар мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ зимни идоранамоии раванди буҷет;
- тақсими як қисми уҳдадорихои буҷетии ба зимма гирифташуда дар асоси озмун аз рӯи натиҷаҳои баҳодиҳии буҷети мавҷуда ва пешниҳод барои қабул дар барномаҳои минбаъда.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатӣ” манобеи ҳукукии усулҳои созмондиҳии мудирияти молияи давлатӣ, ба низом даровардани буча, ба табақот ҷудонамоии он, тартиб, шаклгирӣ, тайини тахсис ва истифода аз маблағҳои бучаи ҷумҳуриро муқаррар менамояд, равобит байни бучаҳоро танзим мекунад. Ҳамзамон, мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ, ширкаткунандагони дигари фароянди буҷетро зимн оморасозӣ, таҳқиқи лоиҳаи

бучетҳо, таҳия ва тасдиқномаи ҳисобот, назорати иҷроиши онро муайян мекунад.⁵⁶

Вобаста аз ин, тақя ба санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ба хусусиятҳои асосии усули барномавии-мақсаднок банақшагирии бучет ҳамчун механизми иҷрои вазифаҳои давлатӣ дар соҳаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ инҳо шомил мебошанд:

- муайяннамои сохтори хароҷоти бучети маҳаллӣ аз рӯи барномаҳо ва стратегияи миллии рушд;

- барномаҳои мақсаднок бо дарназардошти афзалиятҳои стратегии аз ҷониби Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон эълонгардида таҳия шаванд;

- назорат аз болои истифодаи мақсаднок ва самараноки маблағҳои бучетӣ набояд хусусияти беруна дошта бошад, балки он бояд дар мадди назари дохилии шӯъбаҳо бошад;

- буча як барномаи молиявист, ки дар он ҳавзаҳои авлавиятдори равнақи иқтисодӣ-иҷтимоии кишвар дар соли молиявӣ оянда на танҳо дар шохисҳои молиявӣ, балки дар шохисҳои асарбахшии фаъолиятҳои иҷтимоии вазоратҳо ва созмонҳо низ баён шудаанд.

Дар замони ҳозира, банақшагирии бучети барномавии-ҳадафнок дар сатҳи ҷумҳурӣ ва маҳал амалӣ карда мешавад. Аммо, бо вучуди иқдоми охир, истифодаи асрабахшонаи авлавиятҳои барномҳои ҳадафноки марбут ба маҳал, қоида ва равишҳои тайиншуда, омодазори онҳо вобаста ба талаботи барномаи ҳадафноки ба нақшадарорӣ, шаклгирӣ ва харҷҳои марбут ба буча онқадар қобили қабул нестанд.

Мақсад ва натиҷаҳои пешбинишавандаи бисёре аз барномаҳои мақсадноки маҳаллӣ бидуни меъёру нишондиҳандаҳои возеҳи баҳодиҳии натиҷаҳои назарраси онҳо мураттаб шудаанд. Дар натиҷа маблағҳое, ки барои аксари барномаҳои мақсадноки сатҳи маҳаллӣ ҷудо карда мешаванд, аз як тараф, дар ҳақиқат як навъ маблағгузори иловагии сметагии вазифаҳои

⁵⁶ Закон Республики Таджикистан "О государственных финансах Республики Таджикистан". г. Душанбе, 9 июня 2011 года № 178

амалкунандаи мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллии давлатӣ бошанд, аз тарафи дигар, ҳаҷми ин маблағҳо тақрибан пайваста тағйир меёбанд, ки он норавшании таҳияи мақсадҳо, натиҷаҳои барномаҳо ва набудани масъулиятро барои ноил шудан ба онҳо асоснок мекунад.

Дар асоси ин, арзёбии самаранокии ҳар як барнома бояд ба ҳисоби чор меъёри мураккаб (K_i) асос ёбад.

K_1 – мутобасозии барнома ба низоми бартариятҳои тавсеаи иқтисодӣ-иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳо;

K_2 – андоза ва мутаносубии сарчашмаҳои маблағгузори барнома;

K_3 – ташкили идоранамоӣ ва назорат ҷиҳати рафти амалишавии барнома;

K_4 - динамикаи амалисозии ҷорабиниҳо ва нишондиҳандаҳои мақсадноки самаранокии барнома.

Масъалаи такмил додани татбиқи принципи барномавии-мақсаднок дар мақомоти маҳаллӣ дар минтақаҳо муаммои асосӣ ба шумор меравад. Ба мақомоти ҳокимияти маҳаллии давлатӣ пешниҳод карда мешавад, ки фаъолиятро оид ба таҳияи барномаҳои мақсадноки сатҳи маҳаллӣ идома дода, татбиқи чунин барномаро ҳамчун воситаи баланд бардории сифати идоракунии молияи маҳаллии давлатӣ бароҳ монанд.

Бо дар назаргирии, сатҳи ноқофии фарҳанги дуруст идоракунамоӣ, механизмҳои таҳриқӣ ва ваколатҳо дар равишҳои ҷадид ҳамчун монсаби аслӣ, дар ин соҳа ба ҳисоб мераванд, ки дар баландбардории нақши идоракунии барномавии мақсадноки буҷети маҳаллӣ зарур аст. Дар ин, маврид такмили механизмҳои идоракунии барномавӣ-мақсаднокро дар хароҷоти буҷети маҳаллӣ саривақти донистем.

Расми 3.14. - Такмили механизми идоракунии барномавӣ-мақсадноки хароҷоти буҷети маҳаллӣ.

Сарчашма; муаллиф дар асоси маълумотҳои расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия намудааст.

Аз расми 3.14. ба ақидае омадан мумкин аст, ки амали механизмҳои идоракунии барномавӣ-мақсаднок дар хароҷоти буҷети маҳаллӣ самтҳои афзалиятнокро вобаста ба ҳудуди муайян таъмин менамоянд.

Барномаҳои ҳадафноки ҷумҳуриявӣ бояд шомили иҷрои пуружаҳои азими сармоягузорӣ илмӣ-техникӣ (ё) сохторӣ, барои ҳали масоиле, ки ба салоҳияти ниҳодҳои ҷумҳурӣ шомил мебошанд, бояд барномаҳои ҳадафноки маҳал вижагӣҳои тавсеаи манотикро дар дохили худ ҷой дода бошанд.

Ҳаҷми маблағҳое, ки барои татбиқи барномаҳои мавҷуда заруранд, бояд ҷиҳати расидан ба натоиҷи пешбинигардида кофӣ бошанд, камшавӣ ва манъи маблағгузорӣ бояд бар асоси ба расмият дарории мувофиқ ба меъёрҳои равшан ва шаффофи баҳогузори барномаҳои ҳадафманди ҷумҳуриявӣ, роҳандозӣ мегарданд.

Ҳамзамон, барномаҳои мақсадноки сатҳи маҳаллӣ набояд ҳамчун шакли ягонаи имконпазири банақшагирии буҷети барномавӣ мақсаднок арзёбӣ шаванд. Ин усул ба як қатор хароҷоте, ки ҳоло тахминӣ банақшагирифта шудаанд, қомилан татбиқ мешавад. Васеъ намудани доираи татбиқи он на аз ҳисоби зиёд намудани шумораи барномаҳои мақсадноки ҷумҳуриявӣ ва (ё) андозаи маблағгузори он, балки тавассути мубаддалномаи онҳо мутобиқ ба принципҳои дархостҳои хароҷоти сметаи аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардида.

Бар асоси ин, барномаҳои мақсадноки ҷумҳуриявӣ ва маҳаллиро бояд ба ду намуд, ки аз ҷиҳати принципи ташаккул ва татбиқ яхелаанд, вале аз рӯи мазмун ва мақоми барномаҳои мақсадноки буҷетӣ фарқ мекунанд, баррасӣ намуд.

Маҷмуи талаботҳо дар самти барномаҳои ҳадафноки буҷетӣ:

- ошкор ибродномаи ҳадафи барнома, ки ба соҳаҳои абартариятоштаи сиёсати давлат, ваколат ва масъулияҳои ниҳодҳои давлатӣ, мутобиқ бохшад;
- таърифи натоиҷи миқдории қобили пешбинӣ, амалигардонии барнома, махсусан натиҷаҳои бетаъхир (хизматрасониҳо сифатнок ва бо андозаи муайян) ва натиҷаҳои ниҳой (таъсири хизматрасонӣ ба гирандагони онҳо);
- мавҷуд будани низоми шохисҳо ҷиҳати баҳодиҳии натоиҷи омодагардонии барнома (шохисҳои асарбахши иқтисодӣ-ичтимоӣ) ва арзишҳои ҳадафманди ҳар яке аз шохисҳое, ки барои марҳилаи қаблӣ (марҳилаи омодашавӣ), ҷорӣ (марҳилаи омоданомаӣ) ва ниҳой (фарҷоми барнома) баҳодиҳии он муҳим баҳисоб меравад;
- асоснокномаи воқеияти захираҳо ҷиҳати расидан ба ҳадаф ва натоиҷи барнома, баҳодиҳии шароити берун ва хавфҳои амалигардонии барнома;
- муайян намудани низоми идоракунии татбиқи барнома, муқаррар намудани салоҳият ва масъулияти воҳидҳои гуногуни идоракунии.

Таносуби тафриқа, байни барномаҳои мақсадноки ҷумҳуриявӣ ва мақомоти маҳаллӣ бояд инҳо бошанд:

- сатҳи тасдиқ (барномаи мақсадноки ҷумҳуриявӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, барномаи мақсадноки идоравӣ - аз ҷониби субъекти дахлдори банақшагирии буҷети маҳаллӣ тасдиқ карда мешавад);

- характери байнисоҳавӣ (барномаи мақсадноки ҷумҳуриявӣ) ё дохилисоҳавӣ (барномаи мақсадноки мақомоти маҳаллӣ);

- мазмуни чорабиниҳо ва нақшаҳои барномавӣ (ба барномаи мақсадноки ҷумҳуриявӣ бояд лоиҳаҳои калонҳаҷм ва дарозмуддати сармоягузорӣ, илмӣ-техникӣ ва сохторӣ ворид карда шаванд, он барномаҳое, ки дар худ ҳадафҳои мақомҳои марбут ба маҳалро ҷой додаанд бояд маҳраҷҳоро ҷиҳати дар амал татбиқсозии пуруҷаҳои хурд дошта бошанд);

- равиши банақшадарории маҳраҷҳо (марбут ба барномаҳои ҳадафдоштаи умумиҷумҳуриявӣ - тибқи нақшаи ҷудо кардани маблағ барои татбиқи барномаи тасдиқ намудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои барномаҳои мақсадноки мақомоти маҳаллӣ-тибқи нақшаи ҷудо кардани маблағҳо барои иҷрои барнома бо қарори субъекти дахлдори банақшагирии буҷетӣ дар доираи маблағи буҷетӣ ба он ҷудо карда шуда).

Аз нуқтаи назари ташкили раванди буҷет, маҳз барномаҳои мақсадноки мақомоти давлатӣ ҳамчун шакли асосии татбиқи банақшагирии барномавии ҳадафнок як қатор бартариҳои назаррас доранд, аз ҷумла: робитаи возеҳ ба таснифоти функционалӣ ва идоравӣ ва дар натиҷа, соддагардони тартиби банақшагирӣ ва ҳисоботдиҳӣ, консентратсияи масъулият барои ноил шудан ба натиҷаҳо ва салоҳият дар иҷрои барнома аз ҷониби субъекти идоракунанда, имкони табдили он, агар он ба меъёрҳои муайян мувофиқ бошад, бо барномаи (зербарномаи) мақсадноки ҷумҳуриявӣ.

Вобаста ба андешаҳои зикршуда, барои солҳои оянда пешниҳод мегардад, ки ҳама он ҳуҷҷату санадҳои марбут ба меъёр ва ҳуқуқҳо, ки барномаҳои ҳадафноки кишварро ба танзим медароранд бояд якҷоя карда шаванд. Дар ин ҷодда, муносибат ба таври возеҳ ҷудо ва ба ҳам пайвастании барномаҳои мақсадноки мақомоти маҳаллӣ ҳамчун воситаи банақшагирии буҷетӣ

(баҳисобгирии муҳосибӣ) ва барномаҳои мақсадноки ҷумҳуриявӣ ҳамчун воситаи сиёсати иқтисодӣ таъмин карда шавад.

Ҳангоми дар асоси озмун тақсим кардани маблағҳои буҷетӣ ўҳдадориҳои ба зимма гирифташуда байни барномаҳои мақсадноки буҷетӣ бояд тавассути принципҳои зерин татбиқ карда шаванд:

- тақсимбандии қисмати асосии маблағҳои буҷетӣ, ўҳдадориҳои ба зимма гирифта дар вобастагӣ бо барномаҳои ҳадафноки буҷетии нав ё амалкунанда дар ҳамбастагӣ бо баҳодиҳии расман асоснокшуда ва асарбахшии онҳо, ҳамчунин мутобиқсозии бартариятҳо сиёсати давлат;

- зимни тақсимнамоии маблағҳои буҷетӣ ба инobatгирии ўҳдадориҳои арзёбии миёнаи барномаҳои ҳадафноки буҷетии марбут ба субъекти банақшагирии буҷетӣ бояд мавриди иҷро қарор гиранд;

- бо дарназардошти асоснокӣ ва шаффофияти баҳодиҳии хароҷоти молиявӣ чиҳати иҷрои вазифаҳое, ки ба мақомоти дахлдор воғузур шудаанд, аз ҷумла вазифаҳои марбут ба идоракунии барномаҳои мақсадноки буҷетӣ.

Дар баробари ин, имконияти кам кардани маблағгузорӣ ё пеш аз муҳлат қатъ намудани иҷрои барномаҳои мақсадноки буҷетӣ дар сурати риоя накардани меъёрҳои мобайнии қаблан муқарраршуда ва нишондиҳандаҳои натиҷа, бо назардошти тартиби бекор кардани шартномаҳо (созишномаҳо) баррасӣ мешавад.

Доир ба масъалаи ҳавасмандгардонӣ барои паҳн намудани усулҳои банақшагирии барномавии-мақсаднок, зарур аст, ки манфиатҳои субъектҳои банақшагирии буҷетӣ ва ташаббуси барномаҳои мақсадноки мақомоти маҳаллӣ тавассути тавсеаи ваколатҳои онҳо дар идоракунии хароҷоти барномавӣ нисбат ба идоракунии хароҷоти сметаӣ (бо назардошти хароҷоти пешбинишуда) нигоҳ дошта шаванд.

Чунин вазъ бо ин воқеият тавзеҳ дода мешавад, ки ба нақшадарории барномаи ҳадафнок ва тайини маблағи маҳараҷҳои буҷа ба унвони бахше аҳ фароянди мудирият иҷро мегардад, аммо дар айни ҳол он ҳамчун ян усури барноманависӣ амал менамояд, (расми 3.15.).

Расми 3.15. - Муносибатҳои байни унсурҳои таъсири давлат ба чараёнҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ.

Сарчашма; Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои расми Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия намудааст.

Аз расми 3.14. чунин мушоҳида мегардад, ки ба нақшадарории стратегӣ аз имконияти роҳҳо ва равишҳои амалигардонии авлавиятҳои равнақи иқтисодӣ-иҷтимоӣ манотиқи кишвар дар марҳилаҳои дароз ва миёнамуҳлат бар асоси мановфеи миллӣ ва шароити айнӣ иборат мебошад.

Дар иртибот бо ба нақшадарории стратегӣ он тарҳрезӣ гардида, дар чорчубаи онҳо пуружа ва барномаҳои ҳадафноки вижагии миллӣ ва маҳаллӣ дошта шаклгир мешаванд. Яъне, механизмҳои мудирикунандаи харҷҳои ҳадафманди буҷаи маҳал бар асоси пояи даромади буҷаи маҳал таъмин карда мешавад.

Дар замони кунунӣ асарбахшии созкорӣҳои мудирияти молияи давлатӣ ва маҳаллӣ зарур арзёбӣ мегардад. Бар ин асос, густариши коркардҳои коршиносони мустақил дар заминаи масрафи маблағҳои буҷа бо тасвиби гузориши мақомҳои дар маҳал қарордоштаи ҳукумат ва бо изҳори назари

коршиносони мустақил дар мавриди боътимодии он зарурияти воқеӣ пайдо шудааст. Яъне, бо воситаи санҷиши низомҳои назорати дохилӣ самаранокии идоракунии молияи давлатӣ ва маҳаллиро таъмин намудан имконпазир аст.

Ҳамчунин, барои итминон аз муариффии таҳсиси мустақил лозим аст маҷмӯи аз иқдомот ба кор бурда шавад – барои коршиносони мутақил пениҳоди ваколатҳо, тарзу усули пешниҳоди талабот ба коршиносон ва қоидаи интихобнамоии коршиносон амари зарурӣ маҳсуб меёбад.

Механизми мудирияти барномаи ҳадафнок, банақшадарорӣ ва тайини маблағи маҳараҷи буча, дорои вижагиҳои дупаҳлӯа мебошад; аз як паҳлу васоили мудирияти маҳраҷҳои буча, аз дигар паҳлу абзорҳои танзими давлатии молияи давлатӣ.

Таҳиясозии нақшаи стратегӣ ва пешбиниҳо дар ростои равнақи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ба василаи фаъолиятҳои муассисоту коргоҳҳо, бо дар назаргирии пуружаҳои миллӣ ва барномаҳои аҳдофдошта тақвияти густариш хоҳад ёфт. Аммо, имкони тадвин ва иҷрои нақша, пешбиниҳо, пуружа ва барномаҳоро ба сурати ҷудо аз фароянди буча, ки дар дохили он таъминсозии молиявии ингуна равандҳо анҷом мешаванд, фурсатовар нестанд.

Иловатан, лозим ба зикр аст, ки механизми барномаи ҳадафноки буваи маҳал, дар сартосари марҳилаи фароянди буча ба кор бурда мешавад: а) алаҳхусус дар тайини пояи даромади бучаи маҳал ва мудирият барои ғановатии он; б) баррасӣ ва тасдиқсозии фароянди таҳияи лоиҳаи буча ва дар ин замина банақшадарории буча ва пешгӯинамоии маҳароҷти буча ҷиҳати дар амал татбиқгардонии барномаи ҳадафнок; в) назорати молиявӣ ва мониторинги натоиҷ дар замини ба иҷро дарории барномаи ҳадафнок.

Лозим ба ёдоварист, ки банақшадарории барномаи ҳадафнок ва тайини маблағ ҷиҳати харҷҳои буча, ба унвони як абзори мудирияти на фақат омодакунандаи нақшаи ҳаданок, балки сарчашмаҳои даромад ва ба ҳукми иҷро дарории онҳоро ҳам дарбар мегирад. Вобаста аз ин, дар рафти таҳқиқот ҳаҷми сохтори даромад ва хароҷоти бучети вилояти Хатлонро таҳлил ва дурнамогирӣ намудем (нигаред, ба ҷадвали 3.26).

Чадвали 3.26. - Дурнамои ҳаҷми даромад ва харочоти буҷети маҳаллии вилояти Хатлон

Нишондиҳандаҳо	Ба ҳисоби миёна дар 6 соли охир	Суръати миёнаи рушди солона бо, %	Дурнамои рушди он, млн. сомонӣ					
			2025	2026	2027	2028	2029	2030
Даромад, ҳамагӣ, млн. сомонӣ	2696,2	1,13	3046,7	3442,7	3890,2	4395,9	4967,3	5613,0
аз он ҷумла:								
Даромадҳои андозӣ	1697,3	1,13	1917,9	2167,2	2448,9	2767,2	3126,9	3533,3
Дигар даромадҳои ғайриандозӣ	911,6	1,08	984,5	1063,2	1148,2	1240,0	1339,2	1446,3
Харочот млн. сомонӣ	2629,3	1,12	2944,8	2945,9	3299,4	3695,3	4138,7	4635,3

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумотҳои расмӣ Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон 2022 С.218-219, 2023 С.137-138 .

Тавре, аз маълумотҳои ҷадвали 3.26. бар меояд, минбаъд тамоюли афзоиши андозаи даромад ва харочоти буҷети маҳаллӣ пайдор мегардад. Мувофиқ ба ҳисобҳои дурнамои мо дар 6 соли охир, амиқтар то соли 2030, даромади буҷети маҳаллии вилояти Хатлон бояд то ба андозаи 5613,0 млн сомонӣ баробар гардад, ки он дар қиёс ба соли 2024 тахмини 1,8 маротиб зиёд мебошад. Лозим ба ёдоварист, ки дар сохтори даромадҳои буҷаи маҳал, авлавиати даромадҳои андозӣ мушоҳида мегардад, вобаста ба маълумотҳо аён аст, ки то оғози соли 2030 он 2 маротиб боло рафта, саҳми он дар пояи даромадҳои маҳалҳо ба тахмин 63% ташкил менамояд. Дигар даромадҳои ғайриандозӣ бошад то ба 1446,3 млн. сомонӣ меафзояд. Дар баробари устуворгардии буҷети маҳаллӣ харочотҳо тадриҷан низ ба бахшу соҳаҳои вилоят зиёд гардида, то соли 2030 харочоти буҷети маҳаллӣ то ба 4635,3 млн сомонӣ ва ё 1,7 маротиба меафзояд.

Аз ин манзар, механизми мудирияти банақшадарории барномаи ҳадаф ба мақомҳои дар маҳалҳо қарордошта ҳокимияти вилояти Хатлон фусат медиҳад, ки аввалан пойгоҳи даромади буҷети маҳаллӣ арзёбӣ гардида, баъдан

банақшагирии харочоти бучет ба самтҳои афзалиятноки бахшу соҳаҳо муайян гарданд.

Дар ин росто метавон ишора кард, ки дар оғоз доманаи равиши барномаи ҳадафнок ҳамчун як абзори танзими молияи давлатӣ дар ҳалли масоили муҳим ва умдаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ маҳдуд аст, аз ин манзар, зарур аст, ки тадобири иттиҳозии умумививагии муассисаю коргоҳҳо чӣ қадар маблағҳои бучавӣ ва бидунибучавӣ ба камол расонида шавад. Сониян, асарбахшии ба нақшадарории барномаи ҳадафнок ва тайини маблағҳо барои харчи буҷа бояд бо дар назар гирифтани таасуроти он ба раванги иқтисодӣ, иҷрои авлабиятҳои стратегии вилоят арзёбӣ шавад, чунки низоми муасири танзимсозандаи давлатии қараёнҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ бо раванги иқтисодӣ, қоҳиши дараҷоти бекорӣ ва таваррум алоқамандӣ дорад.

Ба ҳам пайвастании идоракунии мақсаднок ва идоракунии аз рӯи манфиатҳо дар минтақаҳои алоҳида имконият медиҳад, ки қидду қадди сохторҳои иерархияи идоракунии, дар ҳалли маҷмӯи масъалаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ба минтақа вобаста муттаҳид карда шавад. Дар робита ба ин мавриди истифода қарор гирифтани объектҳои иҷтимоиро дар вилоят таҳлил намудем (нигаред, ба қадвали

3.27)

Қадвали 3.27. - Ба истифода додани объектҳои иҷтимоӣ дар вилояти Хатлон (солҳои 2017-2022).

	Солҳо						2022 бо % нисбат ба соли 2017
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Ҳонаҳои истиқоматӣ ҳаз. м ²	270,7	204,3	251,5	292,5	334,0	380,2	140,4%
Муассисаҳои таҳсилоти миёна, қойи нишаст	10583	3404	10528	11124	14309	16552	156,4%
Муассисаҳои то мактабӣ, қойи нишаст	160	-	420	246	365	270	168,7%
Дармонгоҳҳо, қойи басти қабул	286	200	828	400	650	690	241,2%
Беморхонаҳо, катҳо	67	24	244	270	40	74	110,4%

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2022 С.177-188 ҳисоб карда шудааст.

Аз шохисҳои чадвали овардашудаи марбут ба мудирияти буҷаи маҳал ифшо мешавад, ки муносиб ба барномаҳои ҳадафдошта дар бораи маҳраҷоти буҷа, шохисҳои қобили таваҷҷӯҳи бақор диҳандаи объектҳои вижагии иҷтимоии доштаи вилояти Хатлон ба мушоҳида меравад. Аз ҷумла: дар давоми солҳои 2017-2022 хонаҳои истиқоматӣ 109,5 ҳаз. метри мураббаъ зиёд гардида, 140,4%-ро ташкил намуд, дар муассисаҳои таҳсилоти миёна 5969 ҷойи нишаст зиёд шудааст. Ҳамчунин, дар муассисаҳои томақтабӣ ҷойи нишаст, дар дармонгоҳҳо ҷойи басти қабул, шумора катҳо дар беморхонаҳо дар марҳилаи таҳлилӣ, афзоиш ёфтаанд. Дар ин ҳол, дар нақша даровардани барномаи ҳадаф ва маҳраҷоти буҷа бояд ба унвони абзори бисёрпахлуаи мудирияти маҳарҷҳои буҷа, ба манзари дастёбӣ ба аҳдофи сифатан ва микдоран раванқдиҳандиҳандаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ нигарон карда шавад ҳамзамон, чараёни тараққии аз диди молиявӣ таъминшуда ва мониторинги натиҷаҳои барномаи ҳадаф маврид ба тақозо қарор дода шаванд.

Мудирияи барномаи ҳадаф маҳарҷоти буҷаро аз диди равишӣ барои таркиби рӯйкардҳои ҳадафманд ва барномавӣ дар ҳалли масоили печидаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ басиҷ мегардонад.

Усулҳои аслии равишшиносии банақшадарории мудирияти барномаи ҳадаф барномавии-мақсадноки маҳарҷҳои буҷа иборатанд:

1. Иҷрои ин равиш дар сурате зарурӣ пайдо менамояд, ки фарояндҳои худтанзими бозор дар бартарафсозии мушкилиҳои амиқ фурсатдиҳанда нестанд, аз ин ҷиҳат таасуроти мустақми молиявии давлат ба чараёнҳои раванқи иқтисодӣ-иҷтимоӣ, бавижа манотиқии мамлакат муҳимият дорад.

2. Ҳамрангии аҳдоф ва иқдомиҳо дар барномаи ҳадаф дар нақша даровардашуда ва малағгузоришаванда, бояд бо авлавиятҳои стратегии ҳукумат мансубият дошта бошанд. Дар натиҷа, асароти ҳамафзӯӣ барои низоми иқтисодии манотик эҷод мегардад.

3. Дар фазои рақамигардии иқтисодиёти мамлакат самаранокии таъминоти иттилоотиро байни сохторҳои маҳаллии давлатӣ медиҳад, ки ба мақсаднокии идоракунии буҷети маҳаллӣ таъсир мерасонад.

4. Ба баҳодиҳии натоиҷи ғаврию ниҳии иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва молиявӣ, амалкарди ниҳодҳои маҳаллии давлатӣ мусоидаткунанда мебошанд, зеро ташкили низоми мониторинг ва истифоданамоии натоиҷи он дар ба иҷродарории механизмҳои мудирияти харҷҳои буҷа расидагӣ менамояд.

Ин принсипҳои зикргардида имконияти шароитҳои муайянеро медиҳад, ки самаранокии ғаволият дар доираи буҷети маҳаллӣ таъмин гарданд:

1) таҷзия ва баҳодиҳии мутобиқ будани аҳдоф ва рӯйдодҳои барномавӣ бо дар назар гирифтани асосҳои равишшиносии равияи барномаи ҳадаф;

2) қоидаи ҳуқуқан танзимсозии банақшагирии барномаи ҳадаф ва тайин маблағ барои маҳраҷоти буҷа;

3) мониторинги натиҷоти ба иҷро дароварии барномаҳои ҳадаф ва босамарсозии маҳраҷоти буҷа барои дар амал иҷросозии онҳо;

4) вучуд доштани низоми масъулиятпазирӣ ва ангезаҳои иқтисодии субъектҳои ба нақша даровардашуда ва бо маблағтаъминномаҳои барномаҳои ҳадафнок.

Ҳамин тариқ, банақшагирии барномавии-мақсаднок ҳамчун механизми идоракунии хароҷот як қатор хусусиятҳоеро муайян мекунад, ки ҳангоми ташкили раванди буҷет бояд ба назар гирифта шаванд. Вижагиҳои ба нақша дарорӣ ба маблағтаъминномаҳои маҳраҷоти буҷа дар рафти ба истифода қарор додани усулҳои вижагии равишиносӣ дошта бо чунин тарз муайян карда мешаванд:

1. як рӯйкарди барномаи ҳадафнок барои ба нақша дарорӣ чандин ғаволиятҳои мутаволиро таъриф менамояд, ки иборатнад аз:

а) созмондиҳии аҳдофи стратегӣ ва ҷидаҳои тавсеаёбӣ, ки ба таври кулӣ вазифаи арзони ниёзҳои қонеъ иҷтимоӣ ва натоиҷи ниҳойро дар ҳавзаи иҷтимоии марбути тавсифукунанда мебошад;

б) ифшо ва тавҷеҳи қисмҳои дар сохторҳои созмонӣ ва равишҳои мавҷуд будаи мудириятӣ ҳал нашаванда;

в) таъминсозии манобеи банақша гирифташуда мувофиқ бо таволи ҳаҷми ғаволиятҳои барномарезишуда;

г) вучуди муҳлатҳои мушаххасшуда барои иҷрои барномаи ҳадаф;

д) созмони низоми шохисҳо барои баҳодихии натоиҷи иҷрои барнома, алаҳхусус истифодаи муассир аз манобеи молиявӣ.

2. Барои татбиқи барномаҳои мақсаднок мунтазам ҷудо намудани маблағҳо ба мақсад мувофиқ мебошад. Маблағҳои буҷет бояд тибқи супоришҳои пешбинишуда сари вақт таъмин карда шаванд. Аммо, дар айни замон маблағгузорию нобаробарии барномаҳои мақсаднокӣ ҷумҳуриявӣ мушоҳида карда мешавад.

Аз ин ҷиҳат, тазмини тавсеаи пойдори вилояти Хатлон яке аз масирҳои мубрам барои фаъолиятнамоии мақомҳои дар маҳал қарордошта ҳукумат ҷиҳати мудирияти буҷаи маҳал баҳисоб меравад. Фароҳам овардани шароити иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданӣ барои сокинони деҳоти вилоятро танҳо бо барномаҳои мақсаднокӣ идоравӣ ҳал кардан мумкин аст. Бар ин асно, зарурияти барномаҳои мақсаднокӣ маҷмуавии рушди устувори минтақа бо назардошти вазъи деҳоти он ба миён меояд.

Минтақаро бояд ҳамчун як ҳудудӣ алоҳида, дорои шароити хоси табиӣ-ҳочагидорӣ, ки аз рӯи қонуниятҳои низомӣ инкишоф меёбанд, баррасӣ кард.

Вобаста ба ин, ҳангоми таҳияи барномаҳои мақсаднокӣ минтақавии таъмини рушди устувор бояд қабл аз ҳама талаботи умумии сармоягузорӣ барои тараққиёти шаҳр, ноҳия ва деҳот мушаххас карда шавад.

Аз ин масир, аҳдофи тазмини равнақи босуботи манотик ва мудирияти буҷаи маҳал дар бастагӣ бо ҷамъи мақсудҳо (пешбиннамоӣ, аҳдофдории барномаҳо, ба нақша даровардан, тарҳрезӣ) иҷро мегардад.

Ҳамин тавр, идоракунии маъмурӣ бояд дар шакли назорат аз болои иҷрои барномаҳои мақсаднокӣ буҷети маҳаллӣ, инчунин риояи қонунҳо ва меъёрҳои нигоҳ дошта шавад. Ба зиммаи мақомоти худидоракунии маҳаллӣ гузоштани ин вазифаҳо ба мақсад мувофиқ аст.

Баҳодихии пешгӯии ҳолатҳои мухталиф дар фароянди роҳандозии барномаҳои ҳадафнокӣ минтақавӣ имкон медиҳад, то робитаи мутақобилаи ва бисёрҷанбаи амалкарди иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва сиёсӣ барои минбаъд муайян

гардад, ва ҳамзамон иҷрои вазифаҳое, ки аз қарорҳои стратегӣ бармеоянд, бояд пайваста нигоҳ дошта шаванд.

Бояд тазакур додки, бо кумаки баҳодиҳии пешгӯии вазъияти буҷаи маҳал ва сиёсати давлатӣ анвои ниҳонии стратегияи мудирияти равнақи пойдои манотик ифшо ва мушаххас мегарда, ки шомили вазоифи зер мебошад

- ифшозонии низоми иқдомоти манотиқии ҳалли вазоифи (мушкилӣ) стратегӣ, ки вижагиҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро фаро гирифта, таъволии ба иҷро даровардан, андоза, харҷ ва муассирии онҳоро дар назар мегирад;
- омода ва қабули чораҳои муттасил ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо ҳадафи қорнамоии нақша-чорабиниҳои барномавӣ;
- ташкил, назорат ҷиҳати иҷроиши барномаҳои минтақавии ҳадафнок.

Дар хотимаи ин зербоб ҳаминаро бояд ибраз дошт, ки истифоданамоии усули барномавии-ҳадафнок дар идоранамоии босамари молияи давлатӣ дорои мавқеи муайян мебошад. Ва таҳқиқоти гузаронида шуда ба мо имкон дод, ки як қатор принципҳои таҳия намоем, ки барои бомуваффақият татбиқ гардидани барномаи мақсаднокӣ идоракунии молияи давлатӣ бояд риоя шаванд:

- барномаҳои мақсаднок бояд маълумотро дар бораи нишондиҳандаҳои мушаххаси миқдории иқтисодӣ ё иҷтимоӣ ҷиҳати ноил шудан ба мақсадро дарбар гиранд. Дар баробари ин, ҳадафи воғузоршуда бояд бо назардошти вазъии имрӯза ва шароити иқтисодӣ, пеш аз ҳама буҷетҳои зинаҳои мухталифи низоми буҷетии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба пуррагӣ иҷрошаванда бошанд;
- ин шохисҳо бояд бо ҳадаф ва вазифаҳои стратегияи давлат, дар қорҷубаи сиёсати иқтисодӣ-иҷтимоӣ ҳамрадиқ бошанд;
- барномаҳои ҳадафнокӣ ҳама самтҳои марбут ба хароҷоти буҷет бояд тартиб дода шаванд;
- ташкили низоми самарабахши назорат барои расидан ба натиҷаҳои пешбинишудаи барномаҳо бо муқаррар намудани масъулияти шахсии роҳбарони мақомоти ниҳодҳои давлатӣ ва худидоракунии маҳаллиро зарур аст.

- принсипи барномаи боҳадаф бучавӣ фурсати онро медиҳад, ки дар замири истиодаи муассир маблағҳои буча ба чунин наотиҷ фаро расем:

1) беҳбудбахшии шарту шароит ва баландбардории дараҷаи зиндагонии мардум;

2) равнақёбии нағгонҳои иқтисодӣ ва афзоишёбии суръати равнақи иқтисод;

3) мудирияти муассири давлатӣ.

Хулосаи боби 3-юм

1. Механизми таъмини шароити муътадили бучети маҳаллӣ зарурати ҳалли ду масъаларо дарбар мегирад: а) таҳия ва ташаккули як муҳити танзимшавандае, ки мухторияти бучети маҳаллиро муайян месозад, барои мақомоти маҳаллӣ шароити хуби ҳавасмандкунанларо фароҳам месозад; б) даромади мушаххаси бучети маҳаллӣ, ки барои ниҳодҳои давлатӣ ҷиҳати ҷуброни хароҷот зимни адои ваколатҳо ва вазифаҳои мухталифи аз тарафи сохторҳои маҳаллӣ ҷудо гардида, муайян карда шавад.

2. Идоракунии бучети маҳаллии ба натиҷа нигаронидашуда, низоми мукаммали раванди иҷрои бучетӣ мебошад, ки муносибати байни хароҷоти банақшагирифташуда ва натиҷаҳои пешбинишавандаи бадастмеомадаро инъикос мекунад. Вобаста аз ин, марҳилаҳои идоракунии бучети маҳаллии ба натиҷа нигаронидашударо ба чор гурӯҳи пайдарпай ҷудо намудан ба мақсад мувофиқ аст:

Дар ин масир, идоракунии бучети маҳаллӣ ба натиҷа нигаронида шуда аз чор марҳила иборат аст:

1. банақшагирии стратегӣ, ки мақсад ва вазифаҳоро коркард мекунад;
2. банақшагирии барномаи хароҷот дар доираи бучети маҳаллӣ, ки мақсад, вазифа ва нишондиҳандаҳои баҳодихиро муайян мекунад;
3. пешниҳоди хизматҳо ва ноил гаштан ба натиҷаҳои мушаххас;
4. баҳодихии натиҷаҳо, ки аз пурсиши аҳоли, таҳлили натиҷаҳо ва ғайра иборат аст.

Дар шароити рақамикунонии бахшу соҳаҳои мамлакат, масъалаи рақамикунонии идоракунӣ бучети маҳаллӣ яке аз механизмҳои самараноки таъмини шаффофият дар ин бахш маҳсуб меёбад. Дар ин маврид, зимни тадқиқоти диссертатсионӣ заминаҳои рушди барномаҳои электронӣ дар низоми идоракунӣ молияи маҳаллии давлатиро таҳия намудем, ки он аз ташаккули маҳорати рақамӣ, такмилдиҳии заминаҳои меъёрию ҳуқуқӣ иборат мебошад.

ХУЛОСА

Таҳқиқоти гузаронида шуда ба мо имконият дод, ки хулосаҳои зерин ба даст оянд.

Натиҷаҳои илмӣ асосии диссертатсия

1. Дар адабиёти иқтисодӣ таърифҳои зиёде оид ба идоракунии молияи давлатӣ мавҷуданд. Ҳар як муаллифе, ки дар масъалаҳои молияи давлатӣ таҳқиқот бурдааст, кӯшиш намудааст, ки таърифи муаллифии худро диҳад. Мо чунин мешуморем, ки идоранамоии молияи давлатӣ қабл аз ҳама як намуди фаъолиятест, ки ташаккул ва истифодаи захираҳои молиявии давлатро барои иҷрои вазифаҳои мақсадноки давлатӣ таъмин менамояд. [3-М].

2. Дар чараёни омӯзиши ҷанбаҳои назариявии идоракунии молияи давлатӣ муайян карда шуд, ки идоракунии самараноки молиявӣ бояд ба принципҳои зерин асос ёбад: қонунӣ, равиши методологӣ, пайдарпай ва амалҳои оқилона. Ғайр аз он, сифати идоракунӣ аз дастрасии иттилоот, функцияҳо ва таъминоти технологӣ дар сатҳи мувофиқ муайян карда шудааст. [6-М].

3. Асарбахшии механизми идоранамоии буҷети маҳаллӣ низоми зинагӣ буда, фароянди бо ҳам равобитдошта мебошад, ки баҳри назорат ва таҳлили сатҳи расидан ба ҳадафҳои гузошташуда сафарбар гардидааст. Дар ин маврид, мо дар доираи таҳқиқоти диссертатсионӣ усули барномавӣ-мақсаднокро дар идоракунии буҷети маҳаллӣ зарур донистем. Чунки он фурсати, муассиртар ба роҳмонии механизмҳои мудириятро ба бор оварда, дар созмондиҳии пояи даромади маҳал таъсиргузор оҳда буд, вале харҷҳо бошанд, ба соҳаҳои авлавиятдоштаи равнақи иқтисодӣ-иҷтимоии манотик, сафарбар карда шаванд. [1-М].

4. Таҳқиқот нишон дод, ки байни муассисаҳои бақайдгирӣ ва андоз мубодилаи иттилоот аз ҷониби мақомоти маҳаллӣ ва кормандони хадамоти андоз ба таври кофӣ сурат намегирад, ки ин такмилро талаб мекунад. Маълумоте, ки муассисаҳои бақайдгирӣ барои ҳисоб кардани андозҳо пешниҳод мекунанд, нодуруст аст ва қисме аз онҳо дар шакли коғазӣ пешниҳод

карда мешаванд. Илова бар ин, барои ҷамоатҳо, шаҳракҳо ва деҳот гирифтани ҳисоботи андоз дар бораи даромади шахсони воқеӣ, инчунин маълумоти оморӣ дар бораи ҳар як шаҳрак ва ноҳия муҳим аст. Аз ин рӯ, дар шароити муосир, ки бо татбиқи равандҳои инноватсионӣ ва рақамисозӣ имкониятҳои рушд пешбинӣ шудаанд, таъминоти инфрасохтори идоракунии молияи давлатӣ бо технологияҳои инноватсионӣ ва барномаҳои махсуси идоракунӣ калиди самаранокии ташаккул ва рушди он мебошанд. [10-М].

5. Зимни таҳлили пойгоҳи даромади буҷети маҳаллӣ маълум гашт, ки ҳиссаи даромадҳои андозӣ дар буҷети маҳаллӣ дар давоми солҳои 2017-2022 аз 60,2% то ба 62,9% расида, даромадҳои ғайриандозӣ бошад 37,1% ва ё 2,7 банди ғоизӣ коҳиш ёфтааст. Афзоиши нақши даромадҳои андозӣ дар натиҷаи коҳишёбии даромадҳои ғайриандозӣ ба ташаккули буҷети маҳаллӣ тамоюли мустақкамгардиро пайдо кардааст. Ин аз амали дурусти механизмҳои идоракунӣ ташаккули буҷети маҳаллӣ дар вилояти Хатлон дарак медиҳад, ки аз ҳисоби имконияту манбаъҳои дохилӣ фаъолиятро дар самти устувор гаштани пояи молияи давлатӣ, нигоҳ дорад. [9-М].

6. Дар баҳши давлатии вилояти Хатлон тамоюли рушди устувори самти иҷтимоии он ба назар мерасад. Дар натиҷаи гузаронидани таҳлилҳо муайян гардид, ки дар соли 2022 зиёда аз 60% хароҷотҳои буҷети давлатӣ барои маблағгузори соҳаи маориф сафарбар гардидааст. Дар давоми солҳои 2010-2022 ҳаҷми маблағгузори ин бахш аз 249,1 ҳаз. сомонӣ то ба 1573,5 млн. сомонӣ ва ё 6 маротиба афзудааст. Ҳамчунин, ҳаҷми маблағгузориҳо ба соҳаи тандурустӣ 3,8 маротиба зиёд гардидааст. Ҳаҷми қиёсии он дар соли 2022 аз ҳаҷми умумии хароҷотҳои давлатӣ 25,3%-ро ташкил дод. Ин ҳолат аз самти иҷтимоии буҷети вилоят гувоҳӣ медиҳад ва таъкид ба баланд бардоштани сармояи инсонӣ дар фаъолияти мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ҷанбаи асосии пешрабии минбаъдаи иҷтимоию иқтисодӣ мебошад. [2-М].

Тавсияҳои оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Омӯзиши моликияти давлатӣ ба шарофати таҳлили систематикӣ, ки на танҳо ба иштирокчиёни баҳши давлатӣ маълумот медиҳад, балки воситаи

асосии омӯзиши тамоюлҳои идоракунии буҷети маҳаллӣ мебошад, ҷанбаҳои нав гирифта, боз ҳам асли ва беназир мегардад. Дар доираи тадқиқоти мо усули мониторинги истифодаи маблағҳои буҷети маҳаллӣ таҳия карда шуд, ки ба самараноктар ҷаъолияти механизмҳои идоракунии молиявӣ дар сатҳи маҳаллӣ мусоидат мекунад.

2. Самти асосии ислоҳоти раванди буҷет асосан гузаштан ба усулҳои барномавӣ-мақсаднокӣ банақшагирии буҷет мебошад, ки робитаи мустақими байни тақсимои захираҳои буҷет ва натиҷаҳои воқеӣ ё нақшавии онҳоро таъмин менамояд. Ин равиш робитаи мустақимро байни тақсимои захираҳои буҷетӣ ва ноил шудан ба натиҷаҳои нақшавӣ ё воқеӣ таъмин мекунад. Бинобар он, дар таҳқиқоти диссертатсионӣ тақмили механизмҳои идоракунии барномавӣ-мақсаднок дар хароҷоти буҷети маҳаллӣ яке самтҳои афзалиятноки ҷаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон доир ба иҷрои ҳадафҳои стратегӣ, асоснок гардиданд.

3. Банақшагирии барномавӣ-мақсаднок дар буҷети маҳаллӣ ҳамчун воситаи идоракунии на танҳо таҳияи нақшаи хароҷот, балки пойгоҳи даромад ва иҷрои онро низ дарбар мегирад. Дар рафти таҳқиқот ҳаҷми сохтори даромад ва хароҷоти буҷети вилояти Хатлон таҳлил ва дурнамогирӣ гардид. Ҳисоби дурнамогирии мо дар шаш соли охир, яъне то соли 2030, нишон дод, ки даромади буҷети маҳаллии вилояти Хатлон 5613,0 млн. сомонӣ баробар хоҳад шуд, ки дар қиёс бо соли 2024 тахминан 1,8 маротиба зиёд мебошад. Лозим ба зикр аст, ки дар сохтори даромади буҷети маҳаллӣ даромадҳои андозӣ бартарият дошта, то соли 2030 зиёда аз 2 маротиба зиёд гардида, ҳиссаи он дар пойгоҳи даромади маҳаллӣ тақрибан 63% ташкил менамояд. Дигар даромадҳои ғайриандозӣ бошад то ба 1446,3 млн. сомонӣ меафзояд. Дар баробари устуворгардии буҷети маҳаллӣ хароҷотҳо тадриҷан низ ба бахшу соҳаҳои вилоят зиёд гардида, то соли 2030 хароҷоти буҷети маҳаллӣ то ба 4635,3 млн. сомонӣ ва ё 1,7 маротиба меафзояд. Дар айнаи ҳол лозим аст, ки барои иҷрои механизми мудирияти барнома дар бахшҳои таҷзия, таҳлил ва банақшадарорӣ,

мутахассисони мудирияти молиётӣ ва мудирияти зидди бӯхронӣ дар вилоят ба кор ҷалб гарданд. [5-М].

4. Дониш имрӯзҳо ба унвони муҳаррики рушди моддии истехсолот ва бахши хизматрасониҳо арзёбӣ гардида, дар ҳар як минтақаи алоҳида сатҳ ва сифати зиндагӣ, тандурустӣ ва фаъолнокии ҷомеаро ифода менамояд. Натиҷаҳои нисбатан назарраси равандҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар қисми хароҷоти буҷетҳои маҳаллӣ инъикос меёбанд. Хароҷотҳои буҷети маҳаллии вилояти Хатлон махсусан дар соҳаи маориф тамоюли афзоишёбиро доранд. Вобаста ба ин, дар доираи таҳқиқот самаранокии хароҷотҳои иқтисодии буҷетиро дар соҳаи маориф арзёбӣ намудем. Дар давоми марҳилаи таҳлилӣ яъне солҳои 2017-2021 МММ то ба 110% афзоиш ёфт, иштироки соҳаи маориф дар истеҳсоли МММ 177,1%, хароҷотҳои буҷетҳои маҳаллӣ ба соҳаи маориф бошад 3,3 маротиба афзоиш ёфтаанд. Вазни қиёсии хароҷоти буҷети маҳаллӣ, дар умум дар соли 2021 57,4%-ро ташкил намуд, ки он дар қиёс бо соли 2010, то ба 2,1 банди фоизӣ боло рафт. Истеҳсоли арзиши нав барои ҳар як сомони харҷшуда дар соли 2021 0,12 сомониро ташкил намуд, зарибаи нигаронидашудаи давлат ба соҳаи маориф 9,30 сомониро ташкил намуд. Яъне, ин манзар аз он шаҳодат медиҳад, ки буҷети маҳаллии вилояти Хатлон, миқдори зиёди воситаҳои буҷетиро ба самти принципҳои самараноки фаъолияти соҳаи маориф сафарбар намудааст. Дар дурнамои рушди дарозмуддати он ба рушди иқтисодӣ-инноватсионии минтақа мусоидат хоҳад кард.

5. Дар натиҷаи тадқиқот равиши методӣ барои арзёбии самаранокии идоракунии хароҷот дар доираи буҷети маҳаллӣ таҳия ва пешниҳод карда шуд. Ҳадафи асосии ин равиш баланд бардоштани самаранокии идоракунии хароҷоти буҷети маҳаллӣ ва баҳодиҳии минбаъдаи он мебошад. Он равандҳои банақшагириӣ ва технологияҳои иҷрои буҷетҳои маҳаллиро дар бар мегирад, ки ба беҳтар шудани идоракунии буҷети давлатӣ мусоидат мекунад.

Дар марҳилаи тавсеаи мунназами низоми иттилоотӣ ва торафт мураккашавии равобити бозорӣ бозорӣ, талабот ба тайёр намудани

мутахассисони дорои касбияти баланди идоранамой ва технологияҳои мухталифи коркарди ахбороти торафт иқтисодӣ меафзояд. Тавре маълуму маъмул аст, ҳоло тараққиёти дилхоҳ соҳаи иқтисодиётро бе таҳлили саривақтии иттилоот тасаввур кардан ғайриимкон аст. Муҳимияти татбиқи Ҳукумати электрониро дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ карда, муаллиф паҳлуҳои мухталифи мавзӯи таҳқиқотиро мавриди таҳлил қарор додааст. Инунин, аз тарафи муаллиф дараҷаи амалишавии тамоюли рушди ташаккули барномаҳои электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифта, тавсияҳои мушаххас пешниҳод гардидааст. [З-М].

6. Дар доираи таҳқиқоти худ мо масъалаи тақмили идоракунии барномавӣ-мақсаднокро дар идоракунии буҷети маҳаллӣ, баррасӣ намудем. Барнома худ ин маҷмӯи фаъолияти мебошанд, ки аз рӯи мақсади гузошташудаи вазифаҳо бо тартиби муайян иҷро гардида, ниҳоятан иттилооти зарурӣ оид ба кори анҷомдодашуда ба даст меояд. Яъне, хусусияти усули барномавию мақсадноки назорат дар он аст, ки ба сатҳи баланди коркарди роҳи расидан ба ҳолати муайяни ниҳоии низоми идорашаванда мусоидат менамояд. Аз ин лиҳоз, дар таҳқиқоти диссертатсионӣ аз тарафи мо зарурияти методҳои идоракунии барномавӣ-мақсаднок дар харочотҳои буҷети давлатӣ, асоснок гардидааст.

РҶҶХАТИ АДАБИЁТ

Санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. - Душанбе, 2016. – 253 с.
2. Барномаи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015. Душанбе, 2004. - 127с.
3. Дастурамали № 247 «Дар бораи ташкили низоми идоракунии ҳавфҳо ва назорати дохилӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ» аз 19 ноябри с. 2021 [Матн]: Қарори №168.
4. Закона Республики Таджикистан «О государственном социальном заказе»// Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан 2008 год, №12, часть 2, ст.1016.,
5. Закон РТ «О местных органах государственной власти» (в редакции конс. Закона РТ от 30.05.2017г.№1411, от 02.01.2020г.№1670).
6. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ахбори Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с., 2021. №1844. моддаи 82.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн]: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.11.2011, №230.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» [Матн]: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25.03.2011, № 702.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бозори қоғазҳои киматнок» [Матн]: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.06.2011, № 745.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба хизмати давлатӣ» [//http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=16591](http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=16591).
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар баҳши давлатӣ» [Матн]: аз 21.06.2010, № 626.

12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн]: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.06.2011, № 723.
13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» [Матн]: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15.03.2016, № 1299.
14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи созишномаи сармоягузорӣ» [Матн]: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19.03.2013, № 944.
15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ» [Матн]: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.08.2018, № 1551.
16. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» [Матн]: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.06.2013, № 993.
17. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба сохтори асосии буҷет ва қараёни буҷет» аз 15 майи соли 1997 №423.
18. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн]: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.06.2023, № 1966.
19. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои қуҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон», №1003 аз 22 июли соли 2013.
20. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибқорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (дар таҳрири аз 25.07.2016с. №98, аз 12.05.2021. №259). Моддаи 7 (1), с.20-38;
21. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба иҷораи молиявӣ (лизинг)», аз 22-04-2003.
22. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ» (дар тағйири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14.05.2016с., №1316).
23. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», шаҳри

Душанбе - [манбаи электронӣ]. - URL: <http://prezident.tj/taxonomy/term/5/79>, 26.12.2019.

24. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», шаҳри Душанбе - [манбаи электронӣ]. - URL: <http://prezident.tj/taxonomy/term/5/79>, 26.01.2021. (санаи ворид: 02.02.2021);

25. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», шаҳри Душанбе - [манбаи электронӣ]. - URL: <http://www.president.tj/node/27417>, 21.12.2021. (санаи ворид: 15.01.2022);

26. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», шаҳри Душанбе - [манбаи электронӣ]. - URL: <http://www.president.tj/node/27417>, 28.12. 2023с.

27. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 1 октябри соли 2016-113с. [Матн]: Қарори №392.

28. Стратегияи миллии рушди омили Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 27 ноябри соли 2019 [Матн]: Қарори №585.

29. Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 31 январи соли 2020 [Матн]: Қарори №1446.

30. Стратегияи идоракунии хавфҳои фискалии корхонаҳои давлатӣ барои солҳои 2016-2020 аз 15 сентябри соли 2016 [Матн]: Қарори №755.

31. Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 27 марти соли 2018 [Матн]: Қарори №159.

32. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019. [Матн]: Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ ҳукуқӣ. Дастрас аз www.adlia.tj/index.html. (санаи муроҷиат: 15.09.2022).

33. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” аз 28 июни соли 2011, №722 – 62 с.

34. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2022 таҳти рақами №1716 «Дар бораи тадбирҳои тақвият додани сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳоли ва зиёд намудани музди меҳнати ҳадди ақал, маоши амалкунандаи вазифавии кормандони муассисаю ташкилотҳои бучетӣ, нафақа ва стипендия» - «Ҷумҳурият» 21 июни соли 2022.

Маводу ҳисоботҳои оморӣ:

35. Молия ва ҳисобдорӣ соли 2021, №12 (183). Душанбе, 2021.- 41 с.
36. Молия ва ҳисобдорӣ соли 2022, №12 (195). Душанбе, 2022. - 38 с.
37. Молия ва ҳисобдорӣ соли 2023, №12 (212). Душанбе, 2023. - 45 с.
38. Бюллетени омили бонкӣ соли 2019, №12 (293).– Душанбе, 2019.- 121 с.
39. Бюллетени омили бонкӣ соли 2020, №12 (305).– Душанбе, 2020.- 122 с.
40. Бюллетени омили бонкӣ соли 2021, №12 (316).–Душанбе, 2021.-98 с.
41. Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (нашри расмӣ) / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– Тоҷикистон: 25-соли Истиқлолияти давлатӣ.– Душанбе: ҶДММ “ТоРус”, 2016.– 520с.
42. Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (нашри расмӣ) / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Тоҷикистон: 20-соли Истиқлолияти давлатӣ. – Душанбе: ҶДММ “Шарқи Озод”, 2011.- 832 с.
43. Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2022, С.13, 61,75, 216.
44. Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (нашри расмӣ) / Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: ҶДММ “ТоРус”, 2020. –495 с.

45. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (нашри расмӣ) / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Тоҷикистон: 30-соли Истиқлолияти давлатӣ. – Душанбе, 2021. - 702 с.

46. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (нашри расмӣ). / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон– Душанбе, 2009. – 461 с.

47. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (нашри расмӣ)/ Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: ҚДММ “ТоРус”, 2019. – 478 с.

Захираҳои электронӣ:

48. <https://minfin.tj>. [электронный ресурс].- (санаи мурочиат 12.10.2023).

49. [http:// www.abt.tj/docs/uprisk.pdf](http://www.abt.tj/docs/uprisk.pdf). [электронный ресурс].- (санаи мурочиат 02.01.2023).

50. <https://www.cbu.uz/oz> [электронный ресурс].- (санаи мурочиат 23.12.2022).

51. <https://nbt.tj> [электронный ресурс].- (санаи мурочиат 01.06.2023).

52. <https://andoz.tj>. [электронный ресурс].- (санаи мурочиат 20.06.2023).

53. <https://stat.tj>. [электронный ресурс].- (санаи мурочиат 18.10.2023).

54. Chicago Board Option Exchange URL: <http://www.cboe.com> (дата обращения: 22.12.2021).

55. www.parlament.tj.-Маркази қонунгузории ҚТ [электронный ресурс].- (санаи мурочиат 11.08.2023).

56. www.met.tj.- Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҚТ- [электронный ресурс].- (санаи мурочиат 15.03.2023).

57. www.president.tj.- Сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - [электронный ресурс].- (санаи мурочиат 14.07.2023).

58. ICE: глобальный охват URL: <http://world.investfunds.ru/news/view/52697> (дата обращения: 23.12.2021).

59. www.amcu.gki.tj.- Сомонаи расмии Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон - [электронный ресурс].- (санаи мурочиат 11.02.2023).

60. Projected Costs of Generating Electricity, International Energy Agency URL: www.iea.org (дата обращения: 25.12.2021).

61. www.customs.tj_ (Сомонаи интернетии Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон). [электронный ресурс].- (санаи мурочиат 05.01.2024).

62. <http://www.ispa.tj>/ - Ҳукумати электронӣ ва мавқеи Тоҷикистон дар ҷомаеи донишбунёди ҷаҳонӣ // Речаи дастрасӣ: [электронный ресурс].- (санаи мурочиат 06.01.2024).

63. Суботи молиявӣ. [электронный ресурс]. - http://www.nbt.tj/46.20.206.228/tj/suboti-moliyavi/sharhi_umumi.php (санаи мурочиат 23.06.2023).

64. Ҳисоботи молиявӣ барои соли 2021. / [электронный ресурс]. - <https://alif.tj> (санаи мурочиат 08.02.2022).

65. Ҳисоботи солонаи 2021. [электронный ресурс].- <https://www.amonatbonk.tj/> (санаи мурочиат 08.06.2022).

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васонти таълимӣ:

66. Азрилияна, А.Н. Большой экономический словарь. Под ред. А.Н. Азрилияна. - 4-е изд. доп. и перераб. [Текст] / А.Н. Азрилияна. – М.: Институт новой экономики, 1999. - 210 с.

67. Автоматизированные информационные технологии в банковской деятельности / Под. ред. Г.А. Титоренко.- М.: Финстройинформ. 1998. 325 стр.

68. Автоматизированные информационные технологии в экономике. Учебник / Под общ. ред. М.Т.Трубилина. –М.: Финансы и статистика. 2000. 416 стр.

69. Автоматизированные информационные технологии в экономике. // Под ред. Г.А. Титоренко. –М.: ЮНИТИ., 2002. 399 стр.

70. Бурроу, К. Основы страховой статистики/ К. Бурроу -М.: Анкил, 1996.-86с.

71. Буянов, В.П. Управление рисками (рискология) : монография / В.П. Буянов, К.А. Кирсанов, Л.А. Михайлов. - М.: Экзамен, 2002.- 84 с.
72. Бэр, Х.П. Секьюритизация активов: секьюритизация финансовых активов — инновационная техника финансирования банков; пер. с нем. Ю.М. Алексеева, О.М. Иванова [Текст] / Х.П. Бэр. - М.: Волтерс Клувер, 2006. – 624с.
73. Б.А. Райзберг. Государственное управление экономическим и социальным процессами. Учеб. пособие.-М.:ИНФРА-М, 2010.-384с.
74. Бороненкова, С.А. Экономический анализ в управлении предприятием: учебное пособие/ С.А. Бороненкова. - М.: Финансы и статистика, 2003. -224с.
75. Балабанов, И.Т. Финансы: учеб. пособие/И.Т. Балабанов, А.И. Балабанов.- СПб.: Изд-во «Питер», 2000. -190с.
76. Балабанов, И.Т. Риск менеджмент/ И.Т. Балабанов. - М.: Финансы и статистика, 1996. - 122с.
77. Балабанов, И.Т. Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом?/ И.Т. Балабанов. - М.: Финансы и статистика, 1995. -384с.
78. Балабанов, И.Т. Основы финансового менеджмента: учебное пособие/ И.Т. Балабанов. - СПб.: Изд-во «Питер», 1999. -512 с.
79. Балдин, К.В. Риск-менеджмент: учебное пособие по специальности менеджмент организации/ К.В. Балдин. - М.: ЭКСМО, 2006. -285с.
80. Барбаумов, В.Е. Энциклопедия финансового риск-менеджмента / под ред. А.А. Лобанова и А.В. Чугунова. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. -.. 932с.
81. Бахрушиной М.И., Пласковой Н.С.. Анализ финансовой отчетности: учебник/ Под ред. М.И. Бахрушиной, Н.С. Пласковой. — М.: Вузовский учебник, 2009. - 367с.
82. Березин, С.А. Управление рисками и страхование: хрестоматия Российской академии государственной службы при Президенте Российской Федерации// С.А. Березин. - НСб.: СибАГС, 2004. -283 с.

83. Бернштейн, Л.А. Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпретация. Пер. с англ./ Науч. редакция Е.И. Елисеева; гл. ред. серии Я.В. Соколов. - М.: Финансы и статистика, 2003. -624 с.
84. Бланк, И.А. Основы финансового менеджмента: учебник в 2-х т./ И.А. Бланк. – Киев: Ника-центр, 2009. - т.1. - 592 с., т.2 - 512с.
85. Бланк, И.А. Основы финансового менеджмента: учеб./ И.А. Бланк. - Киев: Ника-Центр, Эльга, 2000.-512с.
86. Бланк, И.А. Управление прибылью: учебный курс/ И.А. Бланк. - Киев: Ника-Центр, Эльга, 2000. -768с.
87. Бланк, И.А. Финансовый менеджмент: учебный курс/ И.А. Бланк. - Киев: Ника-Центр, Эльга, 2002. - 528с.
88. Вакуленко, Т.Г. Анализ бухгалтерской (финансовой) отчетности для принятия управленческих решений/ Т.Г. Вакуленко, Л.Ф. Фомина. - СПб: Издательский дом «Герда», 2001. - 268с
89. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2020. - № 3. - С.168.
90. Данилов, Н. Ф. Экономический анализ деятельности предприятия: курс лекций/ Н. Ф. Данилов, Е. Ю. Сидорова. - М.: Экзамен, 2006. - 192с.
91. Дж. К. Ван Хорн. Основы управления финансами: Пер. с англ./Дж. К. Ван Хорн. - М.: Финансы и статистика, 1996. - 336с.
92. Дроздов, В.В. Экономический анализ: практикум/ В.В. Дроздов, Н.В. Дроздова. - СПб.: Питер, 2006. -240с.
93. Дубов, Ю.А. Многокритериальные модели формирования и выбора вариантов систем/ Ю.А. Дубов, С.И. Травкин, В.И. Якимец. -М., 1986.-296с.
94. Дубров, А.М. Многомерные статистические методы для экономистов и менеджеров/ А.М. Дубров, В.С. Мхитарян, Л.И. Трошин. - М.: Финансы и статистика, 1998. - 352с.
95. Гришанова О.А. Сбалансированность бюджетов регионов: теория и методы. - М.: Экономист, 2007. - 246 с.

96. Кадочников О.В, Луговой С.Г. Оценка налогового потенциала и расходных потребностей регионов. - М.: ЮНИТИ, 2005.-288 с.
97. Коломиец А.Л. О соотношении финансового и налогового потенциала в региональном разрезе. - М.: ЮНИТИ, 2007.- 328 с.
98. Корчагин, Ю.А. Региональная финансовая политика и экономика / Ю.А. Корчагин. - Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 284с.
99. М.Н. Худоиев, С.М. Наджмиддинов. Бюджетный сектор.- Душанбе.: « Ирфон», 2010.
100. Маркс, К. Капитал. Том III [Текст] / К. Маркс - М: Эксмо. 2011. - 442 с.
101. Оймахмадов Г. «Молия» Душанбе, нашриёти «Нодир» 2005. -218с;
102. Раҳимзода, Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз. Китоби дарсӣ [Матн] / Ш. Раҳимзода. – Душанбе: Эр-граф, 2018. - 516 с.
103. Раҳимов З.А., Ятимов Х.М., Ҷӯраев Ш.Ҷ. Молия, муомилоти пул ва қарз. - Душанбе, «Сино», 2006. - 289 с.
104. Раҳимзода, Ш. Ҷаҳонишавӣ ва рушди иқтисоди миллӣ. Монографияи илмӣ [Матн] / Ш. Раҳимзода. – Душанбе: Эр-граф, 2019. - 219 с.
105. Раҳимов З.А., «Молия муомилоти пул ва қарз» Душанбе-2006. - 252с;
106. Сивелькин В.А. Методология статистического исследования инвестиционных процессов в регионе. - М.: Экономика, 2009. - 202с.
107. Улугходжаева Х.Р., Обидов Ф.С., Рахимов З.А. Финансы: Учебник - Душанбе: Ирфон - 2009. – 358 с.
108. Финансы, денежное обращение и кредит: Учебник, 2-е изд., перераб. и дополн. / под ред. В.К. Сенчагова, А.И. Архиповой. - М. ТК Велби, Издательство «Проспект», 2006. - 720 с.
109. Финансы: учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. / под ред. проф. В. Г. Князева, проф. В. А. Слепова. – М.: Магистр, 2012, – 654 стр.,
110. Финансовый баланс территории и его использование / под ред. Н.Г. Сычева, К.И. Таксира. - М.: Финансы и статистика, 2007.- 336 с.

111. Ханкевич П.И. Государственный бюджет: Учебное пособие. Под. ред. Ткачук М.И.. Мн.: Вышш. шк., 2005. - 240с.

112. Ҳасанов А.Р., Миразизов А.Ҳ., Содиков Р.Ҳ. Молия ва қарз (китоби дарсӣ). - Душанбе: «Ирфон», 2010, - 340 с.

113. Шерзода, Д. Роҳнамои баъзе вожаҳои иқтисоди бозоргонӣ [Матн] / Д.Шерзода. - Душанбе, 1993. – 62 с.

Мақолаҳо ва маърузаҳо:

114. Аюпова, С.Г. Методологические аспекты прогнозирования бюджетных доходов с учетом оценки степени риска поступлений /С.Г. Аюпова // Вестник Челябинского государственного университета. 2010. – № 6. – С. 81-85.,

115. Абдулназаров У.М., Шарипов Б.М. Организационно - экономические аспекты минимизации риска микрокредитования в сфере розничной торговли Таджикистана. Текст /У.М. Абдулназаров, Б.М.Шарипов //Экономика Таджикистана. 2018. № 2. С. 63-68.

116. Аминов М,М., Ташаккули идоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи кунуни ва дурнамои рушд. Идоракунии давлатӣ. 2021 / №4/2.(54). С. 237-242.

117. Боканов, А. А. Эволюция бюджетирования, ориентированного на результат /А.А. Боканов // Армия и общество. – 2012. – №1 (29). – С.134-137.,

118. Васецкая Н.О. Программно-целевое управление как инструмент финансовой реализации федеральных целевых программ // Экономика науки. 2019. № 5(3). С. 160-169. (дата обращения: 11.02.2021).,

119. Горохова, Д.В. Основные направления развития управления бюджетными рисками субъектов Российской Федерации /Д.В. Горохова // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – 2013. – № 2. – С. 82-87.,

120. Ихсанова, Л.Р. Качество как экономическая категория /Л.Р. Ихсанова // Российское предпринимательство. – 2010. – №5. – С. 66 -71.,

121. Командиров, М.А. Процессный подход к определению норм управляемости /М.А. Командиров // Экономика и управление: анализ тенденций и перспектив развития. – 2013. – № 9. – С. 94-100.,
122. Коссов, В.В. Показатели роста и развития экономики [Текст] / В.В. Коссов // Вопросы экономики. - 1975. - № 12. - с. 34-45.,
123. Кузьмина, О.В. Ситуационный подход к исследованию компетентности во времени /О.В. Кузьмина // Вестник Удмуртского университета. Серия Философия. Психология. Педагогика. 2015. – № 3-2. –С. 26-33.,
124. Мирсаидов А.Б. Роль государственного сектора в развитии общественного сектора экономики Республики Таджикистан//Экономика Таджикистана, международный научный журнал ИЭД АН РТ, №1, 2013, с.23-32.,
125. Мелехин, В.Б. Методологические основы самоорганизации в управлении сложными социально-экономическими объектами / В.Б. Мелехин, Л.М. Багандова // Транспортное дело России. – 2010. – № 5. – С. 131-133.,
126. Мирсаидов А.Б. Хавф ва суғурта дар низоми муносибатҳои аграрӣ - иқтисодӣ (чанбаи назариявӣ)/А.Б. Мирсаидов, А.Д. Саидмуродов// Кишоварз. - Душанбе, 2014. - №3 (63). – С. 40-52.
127. Мирзоева, Е.Ш. Хусусиятҳои идоракунии хавфҳои молиявии давлатӣ/Е.Ш.Мирзоева//Молия ва ҳисобдорӣ.-Душанбе, 2020.- №7 (166). С.35 - 37.
128. Мирзоев З.Ш., Рушди деҳот ва аҳамияти стратегии он дар инкишофи худидоракунии маҳаллӣ дар Тоҷикистон. Идоракунии давлатӣ. 2021 / №2 (51). С. 263-270.
129. Названова, К.В. Механизмы управления инновационным развитием экономики на мезоуровне: социально-экономическая система «регион» как объект стратегического планирования / К.В. Названова, П.Н. Захаров // Современные технологии управления. – 2015. – № 9 (57). – С. 22-28.,

130. Нем, Ж.А. Процессный подход: от понятийного аппарата к реализации на практике /Ж.А. Нем // Интернет-журнал Науковедение. 2012. – № 1 (10). – С. 2.,
131. Поздеев, В.Л. О системном подходе в экономическом анализе /В.Л. Поздеев // Региональная экономика: теория и практика. – 2009. – № 42. – С. 33-36.,
132. Протасов, А.С. Региональная экономика и ее свойства с позиций системного подхода /А.С. Протасов, А.Ю. Прокудин // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2008. – № 6 (62). – С. 183-187.,
133. Раззоқзода Т.М., Классификация местных органов исполнительной власти в таджикистане. Идоракунии давлатӣ. 2021 / №4/2 (54). с.223-230.
134. Раджабов Р.К., Караев Р.Х. Вопросы государственного регулирования системы оказания автосервисных услуг населению/Р.К.Раджабов, Р.Х.Караев // Вестник ТНУ. Серия экономических наук.№ 10(74) - 2011.– Душанбе:ТНУ 2011.– 119-126 с.
135. Раджабов Р.К. Проблемы формирования и развития транспортной инфраструктуры / Р.К. Раджабов/ под ред. А.Х.Катаева. - Душанбе: Ирфон, 1999. – 187 с.
136. Раджабов Р.К., Факеров Х.Н., Нурмахмадов М., Саидова М.Х. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития/ Р.К. Раджабов, Х.Н. Факеров, М. Нурмахмадов, М.Х. Саидова. – Душанбе: Дониш, 2007. – 544 с.
137. Раджабов Р.К., Джалилов У.Д. Рынок сельских пассажирских транспортных услуг в условиях переходной экономики /Р.К.Раджабов, У.Д.Джалилов//Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: «Сино», 2015, № 2/3 (165). – 284 – 292 с.
138. Раджабов Р.К., Саидова М.Х., Менгниева А.Х., Развитие сферы услуг в условиях переходной экономики/Р.К.Раджабов, М.Х.Саидова, А.Х.Менгниева // Ж. Аудит, № 1 – 2 (3), 2004.– 32 с.

139. Рахимов, Р.К. К вопросу о финансово-кредитных рычагах развития экономики Таджикистана [Текст] / Р.К. Рахимов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – Душанбе. - 2005. - № 2 – С. 34-58.
140. Саидзода Ш., Мазмуни функсияи назорати давлатии молиявӣ дар идоракунии давлатӣ. Государственное управление. 2022 / №1 (55). С. 238-243.
141. Солиев Ҳ.Ҳ. Чамъбасти сол ва нақшаҳои оянда. //Иқтисодиёти Тоҷикистон: стратегияи тараққиёт, - 2006, №1 , саҳ. 45-61.
142. Силин, В.П. Организация стратегического отраслевого планирования как фактор инноваций государственного управления в Российской Федерации /В.П. Силин // Экономика и предпринимательство. – 2015. – № 3-2 (56-2). – С. 115-118.,
143. Становихина А.М. Программно-целевой метод планирования бюджета в Российской Федерации: плюсы и минусы // Молодой ученый. 2017. № 37 (171). С. 66-67. URL: <https://moluch.ru/archive/171/45656/> (дата обращения: 11.02.2021),.
144. Современный финансово-кредитный словарь / Под общ. ред. М.Г. Лапусты, П.С. Никольского.-М., 2002.
145. Сабитова Н.М. О понятии финансового потенциала региона и методологии его оценки / Н.М. Сабитова //Финансы, 2008. - С. 63-65.
146. Сухарев, О.С. Системный подход к анализу эффективности бюджетных расходов и направлений развития экономики /О.С. Сухарев // Экономика и предпринимательство. – 2015. – № 1 (54). – С. 83-94.,
147. Умаров Х.У. Методологические аспекты финансового риска в деятельности банков/ Х.У. Умаров, И.Р. Иброхимов, Дж. Боймуродов // Вестник ТНУ. – Душанбе, 2019. - №8. - С.175 -182.
148. Умаров Х.У., Зарипова Ш.К. Проблемы совершенствования монетарной политики в Республики Таджикистан /Таджикистан: экономика и управление 2021. №2. С.15-27.
149. Фишер М. Инновации, создание знания и инновационные системы / М. Фишер // Синергия пространства: региональные инновационные системы,

кластеры и перетоки знания: сб. статей. – Смоленск: Ойкумена, 2012. – с. 88-106.,

150. Хикматов, У.С. Правильный выбор финансово-кредитного учреждения для сотрудничества как элемент финансовой грамотности населения [Текст] / У.С. Хикматов, М.Т. Койчуева // Вестник Кыргызско - Российского Славянского университета. - 2016. - Т. 16. - № 2. - С. 157-160.

151. Хайрзода, Ш.Қ. Мушкилоти таъмини сиёсати мутавозини бонкӣ дар самти сармоягузориҳо, қарздиҳӣ ва ташаккули ӯҳдадориҳои бонкӣ [Матн] / Ш.Қ. Хайрзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2021. - №2. - С. 169-179.

152. Шарипов, Б.М. Финансовые ресурсы и факторы экономического развития Таджикистана [Текст] / Б.М. Шарипов // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. - 2017. - № 4 (5). - С. 69-79.

153. Юнусзода, Х.К. Оценка социально-экономического развития регионов на основе бюджетной поддержки местных органов [Текст] / Х.К. Юнусзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2020. - № 3. - С. 163-168.

154. Ясаков, А.С. Процессный подход к управлению экономическими системами / А.С. Ясаков // Вестник Воронежского государственного аграрного университета. – 2013. – № 2. – С. 324-328.,

155. Яшина, Н.И. Совершенствование управления региональными финансами с учетом оценки риска функциональных расходов бюджетов территорий / Н.И. Яшина, И.А. Гришунина // Региональная экономика: теория и практика. – 2005. – № 11. – С. 34-46.,

Диссертатсия ва авторефератҳо:

156. Амонова Д.А., Роҳҳои мукамалгардонии идоракунии молияи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/ аз рӯйи ихтисоси: 6D050606- Иқтисодиёти минтақаи ва ҳудудӣ.

157. Боймуродов Д. Д. Особенности банковского финансового риска и пути его снижения в современных условиях (на примере Республики Таджикистан)/ Дж.Д. Боймуродов.-дисс. на соис. уч.ст. 08.00.10 – Финансы, денежное обращение и кредит - Душанбе, 2018. - 168с.

158. Гладкова, В.Е. Микрофинансирование как инновационный инструмент развития кредитной системы РФ: автореф. дисс. ... д.э.н.: 08.00.10 [Текст] /В.Е. Гладкова. – Москва, 2013. - 47 с.

159. Григорьев П. В. «Электронное правительство» в политико-административном управлении современной России: автореферат. канд. полит. наук. Ярославль, 2009. 192 с.

160. Зувайдуллоева Г.Х. Такмили механизми идоракунии хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои саноатӣ (дар мисоли корхонаҳои саноатии вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон) / Г.Х. Зувайдуллоева-дис.. н.и.и. аз рӯи ихтисоси: 08.00.05 – Иқтисод ва идоракунии хоҷагии халқ: иқтисодиёти саноат. – Душанбе, 2021. – С.171.

161. Сафаров Қ.С. Такмили низоми идоракунии хавфҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Қ.С. Сафаров- дис... н.и.и. аз рӯи ихтисоси: 08.00.10 – Молия, гардиши пул ва қарз. – Душанбе, 2021. – С.177.

162. Шарифӣ Ф.Б. Тақомули фишангҳои ташаккули ва идораи бахши давлатии соҳаи хизматрасонӣ (дар маводҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон), диссертатсия барои дарёфти дараҷаи номзади илми иқтисодӣ, Ихтисос: 05.13.10 - Идоракунии дар низомҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, 2019. 208, с 48

163. Хикматов, У.С. Организационно-экономические основы становления развития микрофинансирования в сельском хозяйстве (на примере Республики Таджикистан): диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по спец.: 08.00.10 [Текст] / У.С.Хикматов. – Бишкек: Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования Кыргызско-Российский славянский университет, 2012. – 114 с.

164. Хайрзода, Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботи молиявӣ: диссер. барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.10 - Молия, гардиши пул ва қарз [Матн] / Ш.Қ. Хайрзода. - Душанбе, 2021. - 430 с.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶҲИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

Мақолаҳо дар маҷаллаҳои тақризшаванда:

[1-М]. Каримов Б.И., Самаранокии низоми электронӣ омили баланд бардоштани идораи молияи давлатӣ [Матн] / Б. И. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Бахши илмҳои иқтисодӣ). Душанбе. - 2023. - №1 саҳ; 99-106. ISSN-2413-5151.

[2-М]. Каримов Б. И., Идоракунии ва ташаккули буҷети маҳаллии вилояти Хатлон. [Матн] / Б. И. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Душанбе, 2023. №1(45) саҳ; 281-290. ISSN; 2308-054X.

[3-М]. Каримов Б. И., Арзёбии вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии рушди вилояти Хатлон. [Матн] / Б. И. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии Тиҷорати Тоҷикистон. Душанбе, 2023. №2(46)-саҳ; 261-271. ISSN; 2308-054X .

[4-М]. Каримов Б. И., Тамоюли идоракунии даромади буҷети мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / Б. И. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. Душанбе, 2022. - №1-(35)- саҳ; 180-191. ISSN; 2663-0389

[5-М]. Каримов Б. И., Тамоюлҳои рушди барномаҳои электронӣ дар низоми идоракунии молияи давлатӣ. [Матн] / Б. И. Каримов // Паёми молия ва иқтисод Душанбе, 2022.- №2-(31) саҳ; 217-225. ISSN; 2663-0389 .

[6-М]. Каримов Б. И., Ҷанбаҳои назариявии татбиқи Ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / Б. И. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. Душанбе, 2022 -№1-(30)- саҳ; 307-314. ISSN; 2663-0389.

[7-М]. Каримов Б. И., Ташаккулёбии низоми электронӣ омили баланд бардоштани идоракунии молияи давлатӣ. [Матн] / Б. И. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. Душанбе, 2022.- №3-(32)- сах; 219-225. ISSN; 2663-0389.

[8-М]. Хайрзода Ш.Қ., Каримов Б. И., Ҷабҳаҳои назариявии идоракунии молияи давлатӣ. [Матн] /Ш.Қ., Хайрзода, Б. И. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. Душанбе, 2022.- №4/2(44)- сах; 350-357. ISSN; 2308-054X.

[9-М]. Каримов Б. И., Нақши низоми электронӣ дар рушди идоракунии молияи давлатӣ. [Матн] / Б. И. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Бохтар-2021- №1-1(83)- сах; 238-243.ISSN; 2663-5534.

[10-М]. Каримов Б. И., Нақши Кодекси андози Ҷумҳури Тоҷикистон дар рушди соҳибкории истеҳсолӣ. [Матн] / Б. И. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Бохтар-2017. №1/2-(45) сах; 101-105.ISSN; 2309-6764.

Дар дигар нашрияҳо:

[11-М]. Каримов Б.И., Инкишофи соҳибкории байналхалқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / Б. И. Каримов // Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ байналмилалӣ “Масъалаҳои мубрами баҳисобгирии муҳосибӣ, менеҷмент ва ҷаъолияти соҳибкорӣ дар шароити саноатикунории босуръати кишвар”. Рашт-27.05.2023. с.180-186

[12-М]. Каримов Б.И., Самаранокии барномаҳои электрони дар низоми идораи молияи маҳаллӣ; [Матн] / Б. И. Каримов // ДЭТ маводҳои Конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Энергетика соҳаи калидии рушди иқтисодии миллӣ» Душанбе,- 22.12.2023. С 214-220.

[13-М]. Каримов Б.И., Самаранокии барномаҳои электронӣ дар низоми идораи молияи маҳаллӣ. Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ

ДЭТ дар мавзуи: “Тадқиқотҳои муҳандисӣ, инноватсия ва сармоягузорӣ дар соҳаи энергетика ва саноат”. Бохтар – 25.04.2023. С. 106-112.

[14-М]. Каримов Б.И., Чанбаҳои назарияи рушди молияи мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ. Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон (24.28- юми апрели соли 2023). С.166-169

[15-М]. Каримов Б.И., Ташаккулёбии Ҳукумати электронӣ ва тамоюлҳои рушди он. Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Ташаккулёбӣ ва рушди иқтисодӣ рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: воқеият ва дурнамо”. Душанбе,- 28.03.2022с. С.240-246

[16-М]. Каримов Б.И., Ташаккули фарҳанги иттилоотӣ дар низомии молиявии **TFMis/SGB.net**. Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Низомии андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири он ба инкишофи иқтисодӣ миллий: воқеият ва дурнамо”. Душанбе,- 07.05.2022с. С. 187-192

[17-М]. Каримов Б.И., Баҳодихӣ ба самаранокии барномаҳои электронӣ дар низомии идоракуни молияи давлатӣ. Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон (18.23- юми апрели соли 2022). С. 277-282

[18-М]. Каримов Б.И., Нақши инноватсия дар рушди соҳибдорӣ. Конференсияи илмӣ амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 20-солагии Ваҳдати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эълон гардидани соли 2017- Соли ҷавонон дар мавзӯи “Рушди илм, инноватсия ва технологияҳо- асоси таъмини гузариш аз минтақаҳои аграрӣ-саноатӣ ба саноатӣ- аграрӣ ” соли 2017. С.134-138.

[19-М]. Каримов Б.И., Таҳлили вазъи макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯи мақолаҳои конференсияи илмӣ- назариявии устодон ва донишҷӯёни ДМИТ бахшида ба соли ҷавонон ва 20-умин солгарди Ваҳдати миллий (21-22 апрели соли 2017). С.213-218

[20-М]. Каримов Б.И., Қарзи беруна ва омилҳои руйпушкунӣ он.
Маҷмӯаи осори илмӣи Донишқадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон ҷаҳ, 55-61.
Душанбе, 2013. С. 55-61.